

DI AV SD

MASARYKOVA
UNIVERZITA

Lukáš Fasora a kol.

DIDAKTICKÉ INSPIRACE K AKTIVIZAČNÍ VÝUCE VE STŘEDOŠKOLSKÉM DĚJEPISU

Lukáš Fasora a kol.

Didaktické inspirace k aktivizační
výuce ve středoškolském dějepisu

Lukáš Fasora a kol.

DIDAKTICKÉ
INSPIRACE
K AKTIVIZAČNÍ
VÝUCE VE
STŘEDOŠKOLSKÉM
DĚJEPISU

Autorský kolektiv:

prof. Mgr. Lukáš Fasora, Ph.D.

doc. PhDr. Pavel Boček, CSc.

Mgr. Tomáš Borovský, Ph.D.

Mgr. Tomáš Dvořák, Ph.D.

prof. PhDr. Jiří Hanuš, Ph.D.

Mgr. et. Mgr. Václav Kaška, Ph.D.

Mgr. et Mgr. Bc. et Bc. Ludmila Klíčová

prof. PhDr. Mgr. Tomáš Knoz, Ph.D.

doc. Mgr. Tomáš Malý, Ph.D.

Mgr. et. Mgr. Markéta Melounová, Ph.D.

doc. Mgr. Denisa Nečasová, Ph.D.

Mgr. Lukáš Reitingер, Ph.D.

Mgr. et Mgr. Petr Steiner

PhDr. Zdeňka Stoklásková, Ph.D.

Knihu recenzovali:

PhDr. Luboš Velek, Ph.D.,

Masarykův ústav a Archiv AV ČR, v. v. i.

Mgr. Jiří Urbánek, Gymnázium Tišnov

Publikace vznikla jako součást projektu

Rozvoj studijního programu učitelství pro střední školy

na Historickém ústavu FF MU.

Kniha je šířena pod licencí

CC BY-NC-ND 4.0 Creative Commons

Attribution-NonCommercial-NoDerivates 4.0

© 2023 Masarykova univerzita

© 2023 Layout Jakub Konvica

ISBN 978-80-280-0415-6

ISBN 978-80-280-0414-9 (brožováno)

- 009
Markéta Melounová
Monarchie po římsku:
Teorie a praxe římského
principátu v dobových
narativních pramenech
- 027
Lukáš Reitinger
Využití digitalizace
středověkých rukopisů
ve výuce
- 039
Tomáš Borovský
Klimatické změny
a středověké dějiny
- 045
Pavel Boček
Ivan IV. Hrozný,
kořeny ruského
samoděržaví
- 055
Jiří Hanuš a Tomáš Malý
Křesťanské misie
17. a 18. století:
otázka kulturní identity
a porozumění
- 069
Tomáš Knoz
Obléhání Brna Švédy
- 081
Luďmila Klíčová
Židovská tematika
ve středoškolské výuce
- 105
Zdeňka Stoklásková
Židé v českých zemích
v moderní době. Židovské
stereotypy a všední
život Židů v badatelském
přístupu výuky
- 117
Lukáš Fasora
Kapitalismus,
industrializace
a sociální otázka
- 123
Lukáš Fasora
František Josef I.,
panovník zlatého věku
jistoty?
- 133
Petr Steiner
Šlechtická každodennost
na příkladu Huga Kálnokyho
v projektové výuce
- 147
Václav Kaška
Život v Československu
v éře stalinismu
v badatelsky pojaté výuce
- 159
Denisa Nečasová
Každodenní život „obyčejné“
ženy v období státního
socialismu
- 163
Tomáš Dvořák
Soubor posterů „Příběh
československého uranu“ –
návrh doplňkového výukového
materiálu

Publikace *Didaktické inspirace k aktivizační výuce ve středoškolském dějepisu* vznikla s cílem posílit spolupráci Historického ústavu Filozofické fakulty Masarykovy univerzity se středními školami sdruženými v projektu Zkvalitnění a inovace přípravy budoucích učitelů na MUNI (ZIP MUNI). Díky spolupráci s více než stovkou středních a základních škol se podařilo významným způsobem zvýšit kvalitu studijního programu Učitelství historie pro střední školy, hlavně prostřednictvím součinnosti při realizaci praxí studentů – budoucích učitelů.

V rámci reflexe pedagogických praxí realizovaných v letech 2019–2023 se postupně stále více ukazovalo, jak je pro studenty důležité vytvořit si vlastní pedagogické portfolio, tj. platformu propojující velké množství vzdělávacích témat, jim přiměřených a učitelů vyhovujících metod a forem výuky s potenciálem rozvíjet dovednosti jak učitele, tak jeho žáků a studentů. Z dosavadních zkušeností je také jasné, že studentům a učitelům na počátku pedagogické dráhy, ale často i zkušeným pedagogům se statutem tutora nezdá chybět dostatek vědomostí a kompetencí k propojení odborně historických aspektů práce s aspekty didaktickými. Míněna je tím hlavně nejistota při snaze vést studenty k aktivizačním formám výuky, které by přiměřeným způsobem dokázaly prezentovat „dobrodružství objevování“ ve středoškolském dějepisu, ukázaly by možnosti práce s historickým pramenem, rozvinuly imaginaci, interpretační kreativitu a argumentační schopnosti včetně schopnosti historickou látku efektivním způsobem aktualizovat pro potřeby lepšího porozumění současným tématům a problémům.

Badatelsky a činnostně orientovaná aktivizační výuka jistě není všespasitelná. Jde pouze o jednu z částí učitelského portfolio a je třeba ji často doplnit, rozvinout nebo i nahradit metodami jinými. Přesto máme za to, že tento styl výuky má ve středoškolském dějepisu velkou perspektivu. Chceme pomoci jej rozvíjet jak u studentů, tak případně i u zkušenějších pedagogů.

Předložená publikace není kompendiem badatelské a činnostní výuky, neklade si cíl být syntézou. Na počátku jejího vzniku byla snaha přimět akademické odborníky, profesionální historiky, aby se zamysleli nad didaktickým aspektem vlastní práce a pokusili se ji učinit více přístupnou cestou pro pedagogickou veřejnost. Vybraná témata jsou proto extraktem z různých badatelských směrů a podoborů historie, každé představuje trochu odlišný typ tázání a řešení vědeckého úkolu. Jde o témata, která jsou obvyklá ve středoškolské výuce. Ambicí je obohacení obvyklého tematického obsahu o vědeckou interpretaci včetně diskusí a polemik a samozřejmě práci s pramenem uzpůsobeným potřebám a možnostem středoškoláků. Jednotlivá témata jsou zpracována podle jednotné matrice, ovšem s ohledem na specifika tématu lze u každého hovořit o mírných odlišnostech v důzrazech a přístupech, proto také rozdíly v rozsahu. Za důležitý benefit díla považujeme didaktické zpřístupnění méně známých pramenů, které mají potenciál učinit středoškolskou výuku pestřejší, pro studenty i učitele přitažlivější a efektivnější v dosahování plánovaných výsledků učení.

MONARCHIE PO ŘÍMSKU: TEORIE A PRAXE ŘÍMSKÉHO PRINCIPÁTU V DOBOVÝCH NARATIVNÍCH PRAMENECH

CÍLOVÁ SKUPINA	studenti středních škol, kteří prošli alespoň základním přehledem antických dějin; vhodné například jako látka do výběrového semináře z dějepisu
ČASOVÁ NÁROČNOST	3 vyučovací hodiny (2 hodiny nebo lépe dvouhodinovka: vysvětlení problematiky, 1 hodina: diskuse, skupinová práce studentů)
KLÍČOVÉ POJMY	monarchie, principát, římská republika, senát, Suetonius, Tacitus, dvanáct caesarů, recepce římského císařství
CÍLE VÝUKY	Pochopení římského principátu jako politického režimu, poznání teorie a praxe jeho fungování.
MOTIVACE	Osobnosti mnohých císařů principátu, zejména těch kontroverzních, jsou dnes známy široké veřejnosti. V obecném povědomí ale nejčastěji žije jejich schematický, až typizovaný obraz: Caligula jako zvrhlík a šílenec, Nero jako vyšinutý umělec a krutý tyran, moudrý filozof Marcus Aurelius nebo gladiátor Commodus. Toto černobílé kreslení charakterů a rozdělování na hodné a zlé vládců má svůj počátek v samotné době principátu, u autorů časově nepříliš vzdálených popisovaným osobnostem a událostem. Do dnešní podoby ale bylo zformováno pod vlivem následujících dějinných epoch, jde vlastně svého druhu o jeden z raných případů práce s politikou historické paměti ve službách režimu. Abychom zjistili, co mohlo na samém počátku zavdat příčinu pro dané hodnocení, je třeba pochopit specifika principátu jako politického režimu, teorii i praxi jeho fungování. Didaktický materiál kombinuje výklad s ukázkami z dostupných překladů antických, převážně literárních pramenů. Výběr pramenů je ilustrativní, vyučující jej může modifikovat podle vlastního uvážení. Pro potřeby vyučujícího jsou některé klíčové pojmy uvedeny i v originálu. Studenti mohou podle pokročilosti o jednotlivých tématech na základě ukázek z pramenů diskutovat ve skupinách. Podle časových možností lze materiál využít v celistvosti nebo se věnovat jen některému z témat.

Principát: mezi republikou a monarchií

Římské dějiny tradičně dělíme na období království, republiky a císařství. V případě, že máme možnost jít do větších podrobností, uvádíme také dílčí periodizaci císařství na principát a dominát. Termíny, zavedené do obecného povědomí autoritou německého historika Theodora Mommsena (1817–1903), jsou odvozeny od proměňující se pozice předního muže ve státě: v první fázi se jedná o prvního občana a senátora (*princeps*), v období počínajícím vládou Diocletianovou (provolán roku 284 n. l.) je císař pánem (*dominus*) a do nástupu křesťanských císařů také bohem (*deus*).

Římský stát se krátce před přelomem letopočtu obrací od republikánského zřízení (opět) k vládě jednotlivce. Není ale monarchie jako monarchie. Ačkoliv se pro obě období císařství používá v moderním úzu podobná terminologie, vnímání hlavy římského státu se v obou případech zásadně lišilo: zatímco dominát je svým důrazem na absolutní nadřazenost císaře vůči ostatním Římanům blízko staroorientální či helénistické monarchii nebo absolutistickým monarchiím novověkým, principát se od počátku prezentuje jako pokračování republikánského zřízení.

Forma i prezentace císařské vlády se ovšem od počátků v poslední čtvrtině 1. století př. n. l. do poslední čtvrtiny 3. století n. l. vyvíjely, přičemž tento vývoj šel nezadržitelně od monarchie latentní k monarchii zjevné. První princeps Gaius Iulius Caesar Octavianus Augustus (v čele státu 27 př. n. l. – 14 n. l.) si ještě musel dávat dobrý pozor, aby nevystupoval příliš monarchicky, maje před sebou varovný příklad svého adoptivního otce Gaia Iulia Caesara (zavražděn spiklenci 15. března 44 př. n. l.). Caesar se rozhodl přijmout doživotní diktaturu a celou řadu poct, které v předních občanech budily dojem, že usiluje o královádu. To bylo od doby vyhnání posledního etruského krále-tyrana Tarquinia Superba (snad) na konci 6. století př. n. l. vnímáno jako těžké provinění. Římané se podle tradičního podání po špatné zkušenosti s posledním monarchou štítily už samotného pojmu král – *rex* (tzv. *odium regni*). V systému úřadů (magistratur), jak se zformovaly po zrušení království, byl kladen důraz na zamezení možnosti uchvácení moci jedinou osobou (princip kolegiality – úředník mohl vetovat rozhodnutí kolegy; časové omezení výkonu úřadů).

Principové třetího století našeho letopočtu, kterému se také přezdívá „malý dominát“, se naproti tomu již bezostyšně nechávají označovat jako „naši nejsvětější páni“ nebo „páni a bohové“, jakkoliv asi stále jen ze soukromé iniciativy:

Věnování matce císaře Severa Alexandra (*princeps* 222–235 n. l.) Iulii Mamaee, Carthago Nova, dn. Cartagena, Španělsko (ILS 485 = CIL 2,3413).⁰⁰¹

IVLIAE AVITAE | MAMEAE AVGV(STAE) | MATRI DOMINI | N(OSTRI) SANCTISSIMI |
IMP(ERATORIS)SEVERIALE|XANDRIPIIFE|LICISAVG(VSTI)ET|CASTRORVMET|SENATVS
ET PA|TRIAE ET VNIVER|SI GENERIS HV|MANI CONVEN|TVS KARTHAG(INIENSIS)

001 ILS = Dessau, H. (ed.): *Inscriptiones Latinae selectae*. Vol. I. Berolini: Apud Weidmannos, 1892.

CIL 2 = Hübner, E. (ed.): *Corpus inscriptionum Latinarum*. Vol. II, Inscriptiones Hispaniae Latinae. Berolini: Apud Georgium Reimerum, 1869.

| konec řádku

() rozvedení zkratky

[] doplnění

V = u / v

lulii Avitě Mamaee Augustě, matce našeho nejsvětějšího pána, imperátora Severa Alexandra, zbožného, šťastného Augusta, a [matce] vojenských táborů a senátu a vlasti a celého lidského rodu. [Věnuje] kartaginský okres.

Legenda na averzech mincí císaře Aureliana (princeps 270–275 n. l.), mincovna ve městě Serdica, dn. Sofia, Bulharsko (RIC 5,1 Aurelianus č. 305).⁰⁰²

IMP(ERATORI) DEO ET DOMINO AVRELIANO AVG(VSTO).

Imperátoru, pánu a bohu, Aurelianovi Augustovi.

Představa „klasické“ monarchie: problém terminologie

V moderních jazycích se hlava římského státu v době od roku 27 př. n. l. až po konec antiky označuje uniformně termínem „císař“ bez ohledu na odlišné chápání postavy prvního muže státu v rané a pozdější fázi císařství, jak bylo vysvětleno výše. Termín, který antickou římskou realitu záhy přerostl, vychází z osobního jména Caesar, jež se pro „císaře“ – principa používalo od počátku jako jedno z možných oslovení. Jednalo se původně o *cognomen* (příjmení, přezdívkou), jež získal devatenáctiletý Gaius Octavius (63 př. n. l. – 14 n. l.) od svého prastrýce z matčiny strany Gaia Lulia (100–44 př. n. l.) díky tomu, že jej prastrýc adoptoval v závěti (po adopci jeho celé jméno znělo Gaius Iulius Caesar Octavianus). Z osobního jména, které se předávalo na základě příbuznosti, se s nástupem císařů, které již žádné rodinné svazky s julskou rodinou nepoutaly, stal titul podkládající legitimitu moci. Do konce 1. století n. l. se pak vyvinula hierarchie mezi titulem caesar a titulem augustus, který jako uznání za zásluhy o stát získal od senátu roku 27 př. n. l. Caesar Octavianus a který pak používali i jeho nástupci. Stalo se zvykem, že titul augustus nesl vládnoucí princeps, kdežto titul caesar byl udělován principovým synům a/nebo vyhlédnutým nástupcům. S touto hierarchizací se můžeme setkat ještě v rámci Diocletianova systému tetrarchie („čtyřvládlí“), zavedeného za účelem vyřešení problému uzurpací moci, jež byly symptomem krize 3. století n. l. Figurují v něm dva seniorní augustové a dva níže postavení caesarové. Systém však vydržel pouze od roku 293 do roku 305 n. l.

Stejného základu jako české „císař“ je také například slovenské „cisár“, ruské „car“ nebo německé „Kaiser“. Druhá skupina současných jazyků si za obecné označení císaře zvolila titul *imperator*: viz anglické „emperor“, italské „imperatore“, francouzské „empereur“ nebo španělské „emperador“. Od dob vrcholné římské republiky provolávalo římské vojsko „imperátorem“ velitele významně se vyznamenavšího proti nepřítelům římského státu (aklamace). Jeho zásluhy pak byly zpravidla oficiálně potvrzeny senátem, který mu přiznal právo konat i s vojskem slavnostní průvod středem Říma na oslavu vítězství (triumf).

Právo používat titul *imperator* jako stálou součást svého jména na místě *praenomen*, tj. prvního jména („předejmení“), získal od senátu Gaius Iulius Caesar Octavianus, jehož nové jméno po roce 27 př. n. l. znělo Imperator Caesar Augustus. Z jeho nástupců titul v této formě začal používat až Nero (princeps 54–68 n. l.); trvalou součástí císařského jména se imperátorské předejmení stalo od císařů z rodiny Flaviů (vládlí 69–96 n. l.). Císařské jméno pak získalo ustálenou podobu: Imperator Caesar [vlastní jméno císaře] Augustus [čestné tituly, úřední pravomoci a funkce]. Vedle tohoto použití se v průběhu principátu titul objevuje také na císařských nápisech a mincích v původním použití, tedy

002 RIC 5,1 = Mattingly, H., E. A. Sydenham a P. H. Webb (eds.): *The Roman Imperial Coinage*. Vol. V, Part I. London 1972.

jako odraz zisku významného (vojenského) úspěchu. V takovém případě je umístěn v pozici za jménem a doplněn číslovkou udávající počet dosud získaných provolání (aklamací): [Legenda na stříbrném denáru císaře Domitiana z roku 84 n. l. \(RIC 2,1 Domitianus č. 183\).](#)⁰⁰³
 Averz: IMP(ERATOR) CAES(AR) DOMITIANVS AVG(VSTVS) GERMANIC(VS).
 Reverz: P(ONTIFEX) M(AXIMVS) TR(IBVNICIA) POT(ESTATE) III IMP(ERATOR) V CO(N)S(VL) X P(ATER) P(ATRIAE)

A: Imperátor Caesar Domitianus Augustus, Vítěz nad Germány.

R: Velekněz, držitel tribunské moci potřetí, imperátor popáté, konzul podesáté, Otec vlasti.

Provolání imperátorem (aklamace) však vazbu na konkrétní vojenské úspěchy postupně ztrácí a stává se pravidelně opakovaným vyjádřením loajality vojska.

Pro správné uchopení principátu je klíčové si uvědomit, do jaké míry je vhodné užívání určitých termínů z kontextu „klasických“ monarchií. Termín „císař“ vychází z antického jména/titulu, není tedy nutné se jej zcela vzdát, ačkoliv vhodnější by bylo nahradit jej termínem princeps (2. pád principa), který přesně vystihuje pozici římské hlavy státu v období od Augusta po předchůdce Diocletianovy. Zcela nevhodné je na druhé straně použití termínu „poddaní“ pro obyvatele římské říše v této době: princeps je, alespoň v rovině ideologické, pouze prvním občanem, nikoliv nadřazeným pánem – tím se oficiálně stává teprve na konci 3. století n. l. Na pováženou je pak mluvit o „nástupu na trůn“ v případě císařského následnictví v době principátu. Samotná pozice principa zůstává právně nedefinována, neexistuje tedy ani žádný intronizační rituál spojený s usazením na oficiální sedadlo a předáním atributů moci. (Pozn.: trůn, z řeckého *thronos*, latinsky *solium*, vysoké slavnostní křeslo.) Oficiální symboly již institucionalizované císařské vlády se objevují teprve v době dominátu.

[Suetonius, Božský Augustus 53,1.](#)⁰⁰⁴

„Před názvem ‚pán‘ (*dominus*) pociťoval vždycky hrůzu jako před nadávkou a urážkou. Když jednou přihlížel hrám, byla v předváděném mimu vyslovena slova: *jak řádný a dobrý to pán!* a všichni tomu výroku nadšeně tleskali, jako by byl řečen o něm samém; tenkrát nejenom ihned posuňkem rukou i výrazem tváře potlačil nevhodné projevy pochlebenství, nýbrž i následujícího dne je zakázal velmi přísným ediktem. Později nestrpěl oslovení ‚pán‘ ani svým dětem a vnukům, ať by ho bylo užito vážně či jen v žertu, a zakázal jim, aby ani mezi sebou neužívali takovýchto lichotek.“

Nekončící republika? *Princeps civitatis, senát a lid*

Roku 30 př. n. l. měl po porážce Marca Antonia a jeho spojenkyně, egyptské královny Kleopatry VII., Caesar Octavianus v rukou svrchovanou moc prakticky nad veškerým občanským vojskem (legiemi) a rozhodující slovo ve státních záležitostech. Svě pozice se rozhodl využít chytře: deklaroval úmysl vzdát se veškeré moci a vrátit se ve správě státu ke starým republikánským pořádkům. Klíčové události se odehrály v Římě 13. ledna roku 27 př. n. l., kdy došlo k dohodě mezi Octavianem a senátem ohledně rozdělení dozoru nad správou provincií (mimoitalských podmaněných území). Nabytou mocenskou pozici si Octavianus do

003 RIC 2,1 = Carradice, I. A. a T. V. Buttrey (eds.): *The Roman Imperial Coinage. Volume II, Part 1, From AD 69–96, Vespasian to Domitian. Second fully revised edition.* London 2007.

004 Suetonius: *Životopisy dvanácti císařů spolu se zlomky jeho spisu O významných literátech.* Přeložil Bohumil Ryba. Praha 1974, s. 109. Antická knihovna, svazek 24.

dalších let zajistil ujednáním ohledně přidělení konkrétních provincií: aby naoko projevil dobrou vůli, vybral si provincie neklidné, nedostatečně podřízené římské vládě, v nichž bylo nutné udržovat legie. Jejich správu chtěl podržet jen tak dlouho, než budou dostatečně pokojné a zajištěné, přijal ji tedy na omezenou dobu deseti let. Moderní bádání se pře, jestli to byla pouhá přetvářka, anebo bylo navrácení mimořádných pravomocí po určité době Octavianovým úmyslem, v jehož uskutečnění však nakonec zabránil vývoj zahraniční i domácí situace. Za svoje činy, kterými umožnil ukončení dlouhého období občanských rozbrojů, byl záhy poctěn titulem augustus (vznešený, řecky sebastos).

Události přechodu od republiky k principátu mezi lety 31–27 př. n. l. z dochovaných pramenů nejpodrobněji popisuje řecky píšící historik Dión Kassios ve svých římských dějinách z počátku 3. století n. l. (viz níže medailony historiků). Zde si uveďme pasáž formulovanou samotným Augustem v jeho stručné autobiografii, známé jako *Res gestae divi Augusti*, *Činy božského Augusta*, s nimiž se obyvatelstvo římské říše seznamovalo po Augustově smrti v roce 14 n. l. Hlavní exemplář vyrytý na bronzových tabulích byl umístěn v Římě před Augustovou monumentální hrobkou, mauzoleem na Martově poli, opisy byly vystaveny ve městech po celé říši, v latině i řeckém překladu. Dochovaly se kopie z území Malé Asie (dnešního Turecka):

*Činy božského Augusta (Res gestae divi Augusti) 34.*⁰⁰⁵

„Za svého šestého a sedmého konsulátu [roku 28 a 27 př. n. l.], jakmile jsem odstranil občanské války a se souhlasem všech jsem ve svých rukou soustředil moc nade vším, předal jsem stát pod panství senátu a lidu římského. Za tuto zásluhu jsem byl z usnesení senátu nazván Augustem, veřeje mého domu byly jménem státu ověnčeny vavřínem, nad mé dveře byl zavěšen občanský věnec a v Luliově radnici byl vystaven zlatý štít, který mi věnoval senát a lid římský za mou ctnost, dobrotivost, spravedlnost a zbožnost, jak dosvědčuje nápis na tom štítě. Od té doby jsem všecky předčil svou autoritou, ale moci jsem neměl o nic více než ostatní, kteří byli v tom onom úřaděými kolegy.“

Augustus pro vyjádření své pozice ve státě i svého vztahu k ostatním občanům zvolil výhodné označení *princeps*. Termín původně označoval předáka římského senátu (*princeps senatus*), muže s vysokou společenskou vážností a politickým vlivem. Do této čestné pozice byl vybírán na základě svých zásluh o stát i důstojnosti cenzory, úředníky, kteří nastupovali jednou za čtyři roky, aby provedli sčítání obyvatel a sestavili seznam senátorů (*album*). Předákem se stal senátor, kterého cenzoři v tomto seznamu umístili na první pozici. Díky své autoritě a právu na přednostní vyjádření názoru měl možnost zásadně ovlivňovat výsledek senátních jednání. Po nástupu nových cenzorů mohl být vyměněn nebo potvrzen ve funkci, kterou tak mohl zastávat až do své smrti.

Termín *princeps* se rovněž používal k označení nejvýznamnějších mužů obce (*princeps civitatis*), jak římské, tak obcí cizích. Zvláště je v této souvislosti třeba upozornit na případ Gnaea Pompeia Magna (106–48 př. n. l.), jehož pozice zejména v 60. letech 1. století př. n. l. v mnohém připomíná Augustovu (opakovaně udělovaná mimořádná velení proti nepřátelům římského státu a následný růst prestiže díky úspěchům v těchto kampaních). Pompeius je jako předák státu označen v dopise Marca Tullia Cicerona (106–43 př. n. l.) z prosince 54 př. n. l.:

005 Činy božského Augusta. In: *Antická próza: O vlastním osudu*. Přeložila Julie Nováková. Praha 1973, s. 47. Antická próza, svazek čtvrtý.

„Prvním mužem ve státě však byl Gnaeus Pompeius (*in re publica Cn. Pompeius princeps esset vir*), který získal tuto moc a slávu nesmírnými zásluhami o stát a všemi těmi skvělými činy, jehož důstojnosti jsem od mládí přál a jako prétor a konzul jsem mu k ní dokonce dopomáhal.“

Augustus vystupoval jako princeps v obou uvedených významech tohoto slova. Prvním senátorem se oficiálně stal v roce 28 př. n. l. (senátorské *album* ovšem sestavoval sám jako konzul spolu se svým kolegou Marcem Vipsaním Agrippou). Jeho nástupci už tuto pozici přijímali jako samozřejmou součást svých pravomocí a titulů.

Tacitus, *Letopisy (Annales) 1,1,1*.⁰⁰⁷

„Město Řím ovládali zpočátku králové. Svobodu a konsulát zavedl Lucius Brutus. K diktatuře se sahalo jen načas. Ani úřední moc decemvirů netrvala déle než dvě léta, ani konsulská pravomoc vojenských tribunů nebyla dlouho v platnosti. Ani vláda (*dominatio*) Cinnova ani Sullova nebyla dlouhá; i moc Pompeiova a Crassova (*potentia*) rychle přešla na Caesara, Lepidovo a Antoniovo vojsko do rukou Augusta, jenž celou říši, unavenou občanskými sváry, přijal ve svou moc pod jménem ‚první občan‘ (*nomine principis sub imperium accepit*).“

Augustus nechtěl opakovat chyby svých předchůdců, kteří své mocenské ambice přetavili v zisk určitého republikánského úřadu, který pak drželi proti zavedeným pravidlům (Sullova, Caesarova diktatura). Augustus si chytře zvolil funkci bez přesně stanovených pravidel a, třebaže nikdo nepochyboval o jeho výsadním postavení, vyhnul se tak nařčení ze zavedení monarchie. Nabízenou diktaturu odmítl, nejvyšší republikánský úřad, konzulát, zastával opakovaně, nikoliv ale nastálo. Na delší dobu (později se ukázalo, že natrvalo) si ponechal pouze jisté pravomoci, nikoliv však již úřady, k nimž původně patřily, nebyl tedy limitován pravidly, která se na zastávání těchto úřadů vztahovala: Od roku 27 př. n. l. držel časově rozšířenou správu skupiny provincií včetně velení vojska, které se tam nacházelo. Pravomoc, která mu v tomto případě náležela, se označuje jako *imperium proconsulare* (čili svrchní pravomoc civilní i vojenská, náležející správcům provincií v hodnosti bývalých konzulů). Nešlo o zcela bezprecedentní záležitost, již v pozdní republice se poměrně často setkáme s případy udělování správ provincií na více než obvyklý jeden rok (většinou na 5 let) a/nebo svěřením území více než jedné provincie. Augustus dával najevo, že se jedná o dočasné řešení, a proto si správu nechal udělovat na dobu určitou a následně prodlužovat (po 5 nebo 10 letech) – až bude stát a provincie zase v pořádku, mimořádných pravomocí se vzdá. K tomu ale, jak víme, nedošlo, naopak jeho nástupci dohled nad skupinou provincií přijímali již na dobu neurčitou. Augustus skutečným správcem žádné sobě přidělené provincie nebyl (těmi byli jím jmenovaní zástupci – legáti), ale udělená privilegia mu umožňovala pohybovat se mezi Itálií a provinciemi, jak to vyžadovala situace. Tak to fungovalo i v případě jeho nástupců. Od roku 23 př. n. l. byl Augustus na doživotí držitelem tribunské moci (*tribunicia potestas*), tedy souboru pravomocí, které patřily úřadu tribuna lidu (včetně osobní nedotknutelnosti – *sacrosanctitas*).

Základním principem, který definuje římskou monarchii období principátu a který musel zůstat bezpodmínečně zachován, pokud si měl režim zachovat legitimitu, byla akceptace

006 Cicero, Marcus Tullius. *Výbor z korespondence*. I. Přeložil Václav Marek. Praha 2019. dopis č. 123, s. 297. Edice Antika, svazek 2.

007 Tacitus, Cornelius. *Letopisy*. Přeložili Antonín Minařík, Antonín Hartmann. Praha 1975, s. 21. Antická knihovna, svazek 27.

prvního muže státu jak římskou elitou, tak lidem v Římě, v Itálii i provinciích.⁰⁰⁸ Pravomoci byly principům schvalovány základními politickými složkami římského státu, senátem a lidem (jakkoliv v případě lidu se jednalo nejspíš jen o formalitu, ovšem důležitou z hlediska důrazu na zachování tradic a náboženských rituálů). Senát (a lid) předávali principovi právní nástroje, z praktického hlediska byl ale pochopitelně zásadní souhlas občanských branných sil – legií a pretoriánské stráže, založené Augustem. Jejich vliv postupně sílí a na konci principátu už jsou to právě ozbrojené složky, jejichž souhlas k oficiálnímu převzetí moci stačí:

Sextus Aurelius Victor, *Zkrácené dějiny = Kniha o císařích (Historiae abbreviatae = Liber de caesaribus)* 37,5.⁰⁰⁹

„Od té doby [zabití císaře Proba a nástup Cara, 282 n. l.] vzrostla moc vojska, kdežto senátu bylo až po naše časy vyrváno impérium i právo volit císaře. Není jisté, zda si to senát sám přál z netečnosti nebo ze strachu či z nenávisti k rozbrojům.“

Principát je hra na republiku: princeps je předním občanem i senátorem, zároveň ale stále jen jedním z nich, jak vyjadřuje tradiční formule *primus inter pares* („první mezi rovnými“). Pokud princeps dodržuje pravidla této hry a spolupracuje s ostatními členy senátu jako sobě rovnými, je vše v pořádku. Pravidla ovšem nejsou pevně stanovena, jedná se spíše o soubor konvencí a očekávání: Princeps patří do nejvyšší vrstvy římské občanské společnosti, proto se od něj očekává, že bude dodržovat zvyklosti a tradiční vzorce chování vztahující se na římského občana obecně a senátora zvlášť (vyjádřeno římsky: *mos maiorum*, zvyky předků). Pro udržení rovnováhy ve vztahu principa k senátu, která je velmi křehká a pro dobré fungování státu v tomto období nezbytná, je klíčové tyto konvence následovat nebo aspoň jejich porušování navenek vhodně zaobalit. Senátoři se s monarchií poměrně rychle smířili, jak ukazují věčně se opakující a nikam nevedoucí debaty o návratu k republice po vraždách špatných císařů. Musela se však dodržet tato zvláštní forma.

Dalo by se dokonce říci, že senátorům vyhovují silné osobnosti, které zajistí klid ve státě a dobrou pozici vůči zahraničním spojencům i soupeřům – nevdají, že se více než o senát opírají o armádu, a senátu ponechávají spíše autoritu formální – pokud se drží v mezích „římskosti“ a aristokratické morálky (Vespasianus, 69–79 n. l.; Traianus, 98–117 n. l., kterému se v tradici i ve skutečnosti dokonce dostalo titulu *Optimus*, Nejlepší, který původně náležel jen vládcí bohů Jovovi).

Konflikt nastává tehdy, když se někteří z principů rozhodnou přiklonit k orientální tradici královldávy a zavádějí prvky „pravé“ monarchie. Principové, jako byl Gaius Caligula (princeps 37–41 n. l.), Nero, Domitianus (81–96 n. l.), Commodus (180–192 n. l.) nebo Elagabalus (218–222 n. l.), nevystupovali jako senátory preferovaný „občanský princeps“ (*civilis princeps*), který dodržuje veškerá nepsaná pravidla hry na občanskou monarchii po Augustově vzoru: povyšovali se nad občany (a senátory), koketovali s božskou sférou, popřípadě propagovali Římany opovrhované prvky předovýchodních kultur.

008 Principát jako „akceptační systém“ („Akzeptanz-System“), kde jednotlivé složky obyvatelstva opakovaně vyjadřují v ritualizované formě svůj souhlas (konsensus), viz Flaig, E.: *Den Kaiser herausfordern: die Usurpation im Römischen Reich*. Frankfurt 1992; a zejména přehledné shrnutí a rozvedení teorie Rich, J. W.: *Consensus Rituals and the Origins of the Principate*. In: Ferrary, J.-L. a J. Scheid (eds.): *Il princeps romano: autocrate o magistrato?: fattori giuridici e fattori sociali del potere imperiale da Augusto a Commodo*. Pavia 2015, s. 101–138.

009 Aurelius Victor, Sextus: *Kniha o císařích*. Přeložili Jan Burian, Bohumila Moučková. Praha 1975, s. 250. Antická knihovna, svazek 30. [V tomtéž svazku Héródianos: *Řím po Marku Aureliovi*.]

Jakkoliv se přirozeně objevovaly tendence „odkázat“ funkci svým nejbližším příbuzným, aby si princeps udržel podporu, základním principem kontinuity režimu musela zůstat akceptace, nikoli prostá dědičnost: vyhlédnutí nástupci získávali své tituly a pravomoci na základě souhlasu senátu (a lidu). Snad i z tohoto důvodu bylo vnímáno negativně, pokud se příliš stavěly do popředí ženy z principovy rodiny jakožto nositelky dynastického potenciálu, ať už se jednalo o matky nebo manželky. Z významných žen raného principátu můžeme zmínit například Livii Drusillu (po roce 14 n. l. Iulia Augusta), manželku Augustovu a vlastní matku Tiberiovu, nebo Agrippinu mladší, matku Neronovu. Vliv žen v politice byl každopádně zcela proti zvyku předků, vždyť římské ženy ani nedisponovaly politickými právy.

Postavení principovy rodiny obecně bylo stejně jako postavení samotného principa právně nedourčené: všichni si byli vědomi mimořádného postavení, oficiálně ovšem nic takového, jako je „císařská“ rodina, neexistovalo. Synové principů (nebo jiné jim blízké osoby, když se jim vlastních synů nedostávalo), které chtěli principové předurčit k nástupnictví, byli vysíláni k plnění důležitých státnických úkolů, k nimž však byli vybavováni imperiem na základě konsenzu senátu (a lidu).

Tacitus, *Letopisy (Annales) 1,14 (rok 14 n. l.)*.⁰¹⁰

„Mnoho pochleboval senát i Augustě: jedni navrhovali, aby byla nazvána rodičkou, jiní matkou vlasti, mnozí, aby se ke jménu císařovu připojovalo: syn Julie. On však prohlásoval, že se pocty žen musí udržovat v mezích a že i on stejně bude dbát míry při poctách, které mu snad budou uděleny, ve skutečnosti však byl znepokojen závistí a povýšení ženy si vykládal jako své ponížení, nedovolil jí přisoudit ani liktora a oltář na počest jejího adoptování i jiné pocty toho druhu překazil. Ale pro Germanika Caesara požádal o prokonzulskou pravomoc (*pro consulare imperium*).“

Aby se držel od monarchického zdání co nejdále, nebyla Augustem ani stanovena pravidla, jak by měl nový režim fungovat do budoucna (vždyť se vlastně o nový režim nejednalo). Na jedné straně bylo toto vynechání pevných regulí geniálním tahem, protože ponechávalo velký prostor pro improvizaci, na stranu druhou ale způsobilo Augustovým nástupcům nemalé potíže. Nevyjasněná kvalifikační kritéria pro „kandidaturu“ na principa znamenala ustavičný boj s předními senátory z významných rodin, kteří také mohli prohlásit, že disponují velkým politickým a společenským vlivem (a příbuzenskými svazky s rodinou luliů), a mohli se tak cítit stejně nebo ještě více povolání k fungování v čele státu. Boj se senátorskou opozicí se zvláště za některých méně občansky se cítících principů (např. Caligula, Nero) intenzifikoval; opoziční smýšlení se v určitých rodech takřka dědilo.

Přijetí pozice principa, předáka státu, umožnilo Augustovi udržovat iluzi pokračování republikánského režimu, vždyť se formálně nejednalo o úplnou novinku. Stejně tak měla své republikánské precedenty mimořádná správa provincií, jak bylo řečeno výše. Iluzi napomáhalo i na první pohled nerušené pokračování hlavních republikánských institucí: nejvyšší státní úředníci od kvěstorů (*quaestores*) po konzuly (*consules*) se nadále volili na lidových shromážděních a po konci úřadu pokračovali v činnosti v senátu. Vliv prvního občana se však projevoval ve všech sférách fungování státu v čím dál vyšší míře: úředníci sice byli voleni lidem, ale bylo zvykem Augusta i jeho nástupců, aby dávali najevo, kdo je tím nejvhodnějším kandidátem („principovi kandidáti“, *candidati principis*; v pozdějších dobách takto projevovali svou vůli dokonce i v případě konzulů). Osobní podpora kandidátům se již za Augusta změnila v písemné vyjádření podpory (komendace). Od Augustova nástupce Tiberia (principem 14–37 n. l.) přešla volba úředníků z lidových shromáždění

010 Tacitus, Cornelius: *Letopisy*. Přeložili Antonín Minařík, Antonín Hartmann. Praha 1975, s. 31–32. Antická knihovna, svazek 27.

na senát. Význam lidových shromáždění, o jejichž fungování za principátu víme jen velmi málo, se rychle přesouvá do oblasti formální; do dominátu již nepřežila. Vedle starých republikánských úřadů (magistratur), které byly vykonávány jako čestná, neplacená funkce (odtud označení *honores*), vznikají nebo se nově organizují úřady napojené primárně na principa, v jejichž prospěch přicházejí staré magistratury o své funkce. Pro jednotlivé císařské úředníky jsou stanoveny finanční odměny, pojetí zastávání nejvyšších úřadů jako čestné služby státu tak ustupuje byrokratizaci, která pak dosahuje svého vrcholu za dominátu.

Podle Theodora Mommsena je principát dvojládím (dyarchií), kdy se princeps o moc dělí se senátem. Alespoň zpočátku senátoři skutečně stále řídí stát: přednostně pro ně jsou určeny původní republikánské magistratury, spravují převážnou část provincií (nejen všechny senátní, ale i velkou část císařských), velí legiím. Senát jako instituce se stále podílí na tvorbě zahraniční politiky, koná dohled nad náboženskými záležitostmi (včetně uvádění císařů do božské sféry); nově mu náleží pravidelné soudnictví. Praktické pravomoci senátu se však neustále zmenšují a přecházejí do formální sféry na úkor principa, principovy rady (*consilium*) a jemu podřízených úřadů.

Princeps a senát: kdo píše dějiny?

Kladné hodnocení principa senátem nebylo důležité jen pro udržení legitimacy moci, ale také pro vytvoření pozitivního obrazu pro budoucí generace. Je to totiž z velké části aristokracie senátorská, v menší míře jezdecká, kdo tvoří historická díla určená pro budoucí věky. Obraz vytvořený římskými historiky či biografy je rozhodující pro pozdější recepci jednotlivých principů – tedy, jestli se zformuje obraz dobrého, nebo špatného císaře. Na tradovaný obraz císařů mají vliv jednak tyto senátorské představy o ideálním (občanském) principovi, jednak propaganda těch principů, kteří nastupují po „špatném“ předchůdci – negativní vymezení vůči předchůdci je součástí legitimize (např. Flaviovci vůči Neronovi nebo Traianus vůči Domitianovi, což nejlépe odráží tzv. panegyrik Plinia mladšího na Traiana). Na tuto nejstarší vrstvu se pak v průběhu věků nanáší představy a předsudky dalších dějinných období, takže dnes mají mnohdy historici pocit, že pod těmito nánosy staleté recepce už ani není možné se dobrat čisté historické reality. Pro studenty je proto zásadní nejdříve pochopit specifika principátu jako formy vlády a pozici senátu v tomto režimu. Následně se mohou pustit do práce s dochovanými prameny – smyslem práce ale není pokoušet se o rekonstrukci oné historické pravdy, tedy pokusit se určovat, jestli se události odehrály tak, jak je prameny prezentují, jestli byl daný císař opravdu dobrý, nebo špatný vládce. Známa britská historička a popularizátorka studia starověku Mary Beardová nedávno oprávněně vyjádřila skepsi vůči snahám moderních historiků relativizovat dlouhodobě tradovaná hodnocení jednotlivých císařů, ať už těch špatných, jimž se v průběhu věků dostalo mnohdy až démonických rozměrů, nebo naopak těch dobrých („revisionism“). Důležitější pro moderní bádání, než se snažit „změnit škatulku“ u daného císaře, je se ptát, proč se k nám dostal konkrétní obraz, co asi stálo za daným hodnocením antických autorů a jak s tímto hodnocením manipulovaly pozdější doby. Zajímavé výsledky může přinést propojení s výukou pozdějších dějin – vyučující spolu se studenty mohou sledovat, jak v antice načrtnutý obraz různých principů převzaly následující doby a jak si tento obraz přizpůsobovaly pro své potřeby – dobrotivý Titus jako vzor osvíceného panovníka, imperátor Augustus ve fašistické ideologii Benita Mussoliniho apod. Ke sledování recepce ale není vždy nutné vycházet až za hranice antiky, velký vliv na utváření obrazu některých principů (například Nerona) měla už pozdní antika, konkrétně křesťanství, jehož prizmatem začaly být nahlíženy a hodnoceny starší

dějiny. Ovšem i křesťanští spisovatelé byli mnohdy při kritickém posuzování starších dob pod vlivem svých pohanských zdrojů a vzorů, jak ukazuje třeba výběr „dobrých“ a „špatných“ císařů (= pronásledovatelů) u Lactantia v jeho spisku *O smrtích pronásledovatelů* (*De mortibus persecutorum*) ze začátku 4. století n. l. Lactantius při výběru vychází z tradičního hodnocení (pohanské) senátorské historiografie a některé císaře, pod jejichž vládou došlo k významným pronásledováním (např. Marcus Aurelius a perzekuce v Gallii), ze seznamu pronásledovatelů vynechává.

Předmětem recepcce jsou nejčastěji císařové raného a počínajícího vrcholného principátu, tedy principové z julsko-klauidijské a flaviovské rodiny (v tradičním diskurzu označovány jako dynastie). Je to dáno především dochovaním pramenů, k období od začátku 2. do konce 3. století n. l. disponujeme menším množstvím podrobných (a relativně spolehlivých) narativních pramenů. Studenti na střední škole se mohou pohodlně seznámit s oběma zásadními, široce recipovanými literárními prameny k době julsko-klauidijské a flaviovské, Corneliem Tacitem a Gaiem Suetoniem Tranquillem, neboť dochovaná díla obou spisovatelů jsou dostupná v novodobých českých překladech.

(Publius?) **Cornelius Tacitus** latinsky sepsal podrobné dějiny od Augustovy smrti a nástupu Tiberia k moci po smrt Neronovu (14–68 n. l.) v díle označovaném dnes jako *Letopisy* (*Annales*), kde vypisuje události vnitřní i zahraniční politiky po jednotlivých letech. Dílo se však nedochovalo celé. Kromě jiného se k naší velké škodě ztratilo pojednání o Tiberiově nástupci Caligulovi, u nějž tak jsme zčásti odkázáni na historiky zaznamenané Suetoniem, a závěrečné dva roky Neronova principátu. Dochovaná část čítá šestnáct neúplných knih. Přes Tacitovu slavnou proklamaci na začátku první knihy, že své dějiny bude psát „bez hněvu a zaujetí“ (*sine ira et studio*), je dílo prostoupeno jeho osobními postoji a zaujetím pramenů, které používal. Na jedné straně mohl pracovat s oficiálními dokumenty ze senátního archivu, na straně druhé ale také využíval historiografická a jiná literární díla, prameny soukromé povahy (např. memoáry Agrippiny mladší) a orální tradici. Jeho předpojatost tkví v tom, že ve výkladu používá narážky (anglicky „innuendo“) a vynechávky. Před *Letopisy* Tacitus sepsal *Dějiny* (*Historiae*) začínající po smrti Neronově a končící smrtí Domitianovou (69–96 n. l.). Z nich se dochovalo ještě méně, v pěti knihách se dostáváme pouze do roku 70 n. l. Tacitus se narodil kolem roku 55 n. l., zemřel asi po roce 117 n. l. Prožil zářnou senátorskou kariéru, korunovanou sufektním konzulátem⁰¹¹ roku 97 a lukrativní správou provincie Asie v letech 112–113 n. l. Vedle zmíněných velkých historických děl sepsal biografii svého tchána Gnaea Iulia Agricoly, senátora, schopného vojevůdce a dlouholetého správce provincie Británie v době Domitianově (*De vita et moribus Iulii Agricolae*). K menším spisům patří také pojednání o Germánech (*De origine et situ Germanorum*), jejichž skromný život a vojenská zdatnost byly stavěny do kontrastu s upadajícími mravy a rozkladem tradičních společenských pořádků u Římanů. Dochovala se i dialogická esej o řečnictví a jeho úpadku v císařské době, kde se objevují některé zásadní myšlenky a názory prozrazující Tacitovo vnímání režimu, které v jeho době nejspíš převažovalo i u ostatních senátorů. Tacitus si mnohokrát stěžuje na potlačení svobody myšlení a aristokratické svobody senátorů, kteří již nejsou zásadní hybnou politickou silou státu, zároveň však preferuje stabilitu režimu pod vládou jediného muže (pokud vládne pevnou rukou a zároveň ponechává dostatek vlivu významným mužům obce) oproti chaosu a násilí pozdní republiky.

011 *Consul suffectus* – dodatečně zvolený konzul, původně aby zaplnil místo, když řádný (ordinární) konzul zemřel; za císařství se konzulát stal svého druhu odměnou pro loajální senátory, doba úřadování se proto zkrátila, aby se během roku mohlo vystřídat větší množství adeptů – první dvojice byla označována jako řádní konzulové, všichni ostatní byli sufektní.

Tacitus, *Letopisy (Annales)* 1,1,2–3.⁰¹²

„Činy Tiberiovy, Gaiovy, Claudiovy a Neronovy byly za jejich života ze strachu vyličeny křivě, když však zemřeli, s čerstvou dosud nenávistí k nim. Odtud můj úmysl vypravovat stručně o Augustovi, a to o jeho konci, potom o vládě Tiberiově (*Tiberii principatum*) i ostatních událostech bez jakéhokoliv zaujetí (*sine ira et studio*), jehož důvody jsou mne vzdáleny.“

Tacitus, *Letopisy (Annales)* 1,12 (14 n. l.).⁰¹³

„Když se zatím senát snažil k nejpokornějšímu prošení, podřekl se Tiberius, že sice nestačí na vládu celého státu, avšak převezme správu kterékoli části, jež mu bude svěřena. Tu řekl Asinius Gallus: ‚Táží se, Caesare, kterou část státní správy si přeješ, aby ti byla svěřena?‘ Překvapen nenadálou otázkou se na chvíli odmlčel; potom se vzpamatoval a odpověděl, že se naprosto nesrovnává s jeho skromností, aby si vybíral něco z toho, čeho by raději chtěl vůbec být zproštěn. Opět Gallus – neboť z jeho tváře se domyslí, že ho urazil – řekl, že se neptal proto, aby dělil to, co nelze rozloučit, ale aby vlastním přiznáním byl usvědčen, že je jedině tělo státu a že musí být řízeno duchem jediného člověka. Připojil chvalořeč na Augusta a Tiberiovi samému připomenul jeho četná vítězství a skvělé činy v míru za tolik let. Avšak proto přece nezmírnil jeho hněv, jsa již dávno nenáviděn, jako by se tím, že si vzal za manželku Vipsanii, dceru Marka Agrippy, jež byla kdysi Tiberiovou chotí, povyšoval nad občanský stav (*plus quam civilia agitaret*) a podržoval vzdorovitost svého otce Asinia Polliona.“

Svoboda versus klid ve státě:

Tacitus, *Letopisy (Annales)* 1,3,6–7 (konec Augustova principátu).⁰¹⁴

„V té době zbývala již jen válka proti Germánům, která byla vedena spíše proto, aby byla zhlazena hanba ze ztráty vojska s Quintiliem Varem, než z touhy po rozšíření říše nebo pro přiměřený zisk. Doma byl klid, zůstaly tytéž názvy úřadů; mladší občané se narodili po vítězství u Actia, ba i četní starci již za občanských válek; kolik ještě zbývalo těch, kdo pamatovali republiku (*rem publicam*)!“

Tacitus, *Letopisy (Annales)* 1,74 (15 n. l.).⁰¹⁵

„Nedlouho potom obžaloval Grania Marcella, správce provincie Bithýnie, jeho vlastní kvéstor Caepio Crispinus pro urážku Veličenstva (*maiestatis postulavit*), spolužalobcem byl Romanus Hispo; zvolil si takto životní povolání, k jehož pozdějšímu rozšíření přispěly bídné časy a lidská drzost. Byl to totiž člověk nuzný, neznámý, neklidné povahy, jenž plíže se s tajnými udáními ke krutému císaři (*saevitiae principis adrepiť*), záhy uvedl právě nejslavnější lidi v nebezpečí života. A když nabyl mocného vlivu u jednoho, nenávisti u všech, dal tím příklad, jehož následovníci, kteří se stali z chudáků boháči, z opovržených obávanými, nastrojili zkázu jiným a konečně sami sobě. Ale Marcella vinil, že měl o Tiberiovi nepěkné řeči, obvinění, před nímž nebylo úniku, poněvadž žalobce vybral z povahy císařovy právě nejošklivější vlastnosti a vytýkal obžalovanému řeči o nich. Protože to byla pravda,

012 Tacitus, Cornelius: *Letopisy*. Přeložili Antonín Minařík, Antonín Hartmann. Praha: Svoboda, 1975, s. 21.

013 Tacitus, *Letopisy*, s. 30.

014 Tacitus, *Letopisy*, s. 23.

015 Tacitus, *Letopisy*, s. 69–70.

věřilo se též, že to bylo řečeno. Hispo dodal, že Marcellovu sochu postavil výše než sochy Caesarů a na jiné soše že sňal hlavu Augustovu a nasadil podobu Tiberiovu. Nad tím se císař tak rozlítl, že přerušiv svou zamlklost prohlásil, že i on v tom případě bude hlasovat veřejně, a to přísežně, aby ostatní byli nuceni učinit totéž. Tehdy ještě zbývaly stopy umírající svobody (*vestigia morientis libertatis*). Tak Gnaeus Piso řekl: „Na kterém místě budeš hlasovat, Caesare? Jestliže první, budu mít, čím se řídit; jestliže však poslední, bojím se, že se nevědomky s tebou neshodnu.“ Překvapen těmito slovy císař litoval, že příliš neopatrně vzkypěl, a shovívavě hlasoval, aby obžalovaný byl osvobozen ze zločinů urážky Veličenstva (*absolvi reum criminibus maiestatis*).“

Tacitus, *Dialog o řečnících (Dialogus de oratoribus)* 40,1–3 (o republice).⁰¹⁶

„Jak dále rozněcovaly mysl a rozhňovaly řečníka ustavičné schůze lidu, právo volně napadat nejlivnější muže, a dokonce i sláva, vzniklá z takových nepřátelství! ... Nemluvíme o klidné a pokojné činnosti, ani o takové, které by se dařilo v poctivosti a rozvážnosti; ve skutečnosti ona mocná a znamenitá výmluvnost je dcerou nevázanosti (*eloquentia alumna licentiae*), kterou pošetili nazvali svobodou, průvodkyní rozbrojů a pobuřovatelkou bezuzdného lidu, jež nezná poslušnost ani přísnost, je nepoddajná, drzá a zpupná a ve spořádaných státech vůbec nevzniká. Slyšeli jsme kdy o nějakém řečníku ve Spartě nebo na Krétě? Ale tyto obce, jak se vypravuje, měly nejpřísnější kázeň a nejpřísnější zákony.“

Srovnání k Tacitovu nepřilíh světlému vyprávění o počátcích principátu a jeho ambivalentnímu obrazu Augustova nástupce Tiberia nabízí v češtině dostupné stručné dějiny [Velleia Patercula](#). Latinsky psané dějiny ve dvou knihách pokrývají období od konce trojské války po rok 29 n. l., ovšem původní začátek se nedochoval. Velleius, Tiberiův současník, se sice také stal senátorem, ale k Tiberiovi v daném díle projevil až nekritický obdiv. Velleius Tiberia na rozdíl od Tacita poznal i osobně, vysoce si cenil jeho vojenského umění.⁰¹⁷

Snad ještě širší vliv na utváření představ o vládě a charakteru jednotlivých principů než Tacitus měl [Gaius Suetonius Tranquillus](#) a jeho latinsky psané *Životopisy dvanácti císařů (De vita Caesarum)*.⁰¹⁸ Suetonius se narodil asi kolem roku 70 n. l., zemřel někdy po roce 122 n. l. Patřil stejně jako Tacitus k elitní vrstvě římské společnosti. Nestal se ovšem senátorem, ale zůstal celý život členem nižšího, jezdeckého stavu. V jeho rámci rovněž dosáhl skvělé kariéry, kterou završil za císařů Traiana a Hadriana, když se postupně stal předsedou několika císařských kancelářů (naposled korespondenční či komunikační kanceláře, *ab epistulis*).

Název díla by bylo vhodnější překládat jako *Životy caesarů*, jako tomu bývá třeba v angličtině (*Lives of the Caesars*), protože Suetonius nepíše jen o princepech, ale začíná již Gaiem Iuliem Caesarem; posledním zastoupeným principem je Domitianus. Až na začátek Caesarovy biografie je dílo dochováno v celku. Suetoniovou ambicí nebylo psát letopisy, nýbrž biografické medailony, v nichž šlo o co nejplastičtější vykreslení osobnosti prvních mužů římského státu. Svým dílem silně ovlivnil jak biografický žánr, tak například novověké umění a sběratelství (portréty, mince). Výsledkem Suetoniova snažení je velice čtivé literární dílo, které už ale obtočí méně jako historický pramen. Životopisy sledují základní časovou linku narození–smrt, důležitější než chronologická přesnost je však

016 Tacitus, Cornelius: *Z dějin císařského Říma: Dějiny, Život Iulia Agricoly, Germánie, Rozprava o řečnících*. Přeložili Antonín Minařík, Antonín Hartmann, Václav Bahník. Praha 1976, s. 406–407. Antická knihovna, svazek 31.

017 Velleius Paterculus a Florus: *Dvojj pohled na římské dějiny*. Přeložila Bohumila Mouchová. Praha 2013. Antická knihovna, svazek 82.

018 Suetonius: *Životopisy dvanácti císařů spolu se zlomky jeho spisu O význačných literátech*. Přeložil Bohumil Ryba. Praha 1974. Antická knihovna, svazek 24.

hledisko tematické: Suetoniovým cílem bylo zachytit jak základní kariérní milníky, tak zejména dobré a špatné vlastnosti („ctnosti a neřesti“, *virtutes, vitia*) zvolených osobností. Předpokládá se, že více než z pramenů úřední povahy čerpal z literárních děl. Dílu je vlastní vysoká míra anekdotičnosti, Suetonius zaznamenává množství těžko ověřitelných výroků a „palácových klepů“ – dílo proto bývá srovnáváno s moderními bulvárními médii. Mnoho údajných výroků principů nebo historek vešlo do obecného povědomí, zvláště některá poslední slova. Uvedme například Neronův povzdech předtím, než spáchal sebevraždu: „Jak všestranný umělec ve mně hyne!“ (*Qualis artifex pereo!* Suet. *Nero* 49,1) nebo Vespasianův žert na smrtelném loži, narážející na skutečnost, že dobří císařové byli z rozhodnutí senátu po smrti prohlášeni bohy (po vzoru Augustova adoptivního otce Caesara): „Běda, myslím, že se stávám bohem.“ (*Vae, ... puto, deus fio.* Suet. *Vesp.* 23,4). Velmi slavné je Augustovo bédování nad zkázou tří legií v Teutoburském lese roku 9 n. l., které padly i s hlavním velitelem Publiem Quinctiliem Varem do léčky nastražené cheruským vůdcem germánské koalice Arminiem. V původní Suetoniově podobě výrok zní: „Quintilie Vare, vrať legie!“ (*Quintili Vare, legiones redde!* Suet. *Aug.* 23,2). Pověstnou dobrotivost císaře Tita dokresluje Suetonius uvedením Titovy poznámky, kterou měl pronést, když si uvědomil, že za celý den nevykonal žádný dobrý skutek: „Přátelé, den jsem promarnil.“ (*Amici, diem perdidit.* Suet. *Tit.* 8,1).

Suetonius, *Božský Augustus* 79.⁰¹⁹

„Jeho vzezření bylo znamenité a po všechny stupně věku velmi půvabné. Všelikým zkrášlováním však opovrhoval. O úpravu hlavy dbal do té míry málo, že se dával narychlo ošetřit několika holičům, kteří ho současně stříhali i holili, a on sám přitom ještě něco četl nebo i psal. Jeho tvář byla, ať mluvil či mlčel, vzácně klidná a jasná. Proto její výraz jednou zadržel a obměkčil jednoho z galských náčelníků, jak sám svým krajanům později přiznal, že nebyl schopen provést svůj úmysl, aby se k němu při přechodu přes Alpy pod záminkou rozhovoru přiblížil a svrhl jej do propasti. Oči měl jasné a lesklé; přál si, aby se lidé domnívali, že je v nich jakási božská síla, a těšilo ho, jestliže osoba, na kterou upřeněji pohlédl, sklopila zrak jako při slunečním oslnění. Ve stáří však měl levé oko slabší. Zuby měl řídké, drobné a kazové, vlasy mírně kučeravé a nažloutlé, obočí srostlá, uši prostřední, nos u kořene poněkud vyvýšený, u špičky trochu ohnutý; barva pleti byla mezi osmahlou a bílou. Postavy byl malý – přesto tvrdil jeho propuštěnec a archivář Iulius Marathus, že měřil pět a tři čtvrtiny stopy [asi 170 cm] – to však zakrývala vzhlednost a souměrnost jeho údů, takže to bylo nápadné jenom při porovnání s někým vytáhlejším v jeho blízkosti.“

Suetonius, *Caligula* 22,1–2.⁰²⁰

„A nechybělo mnoho, aby si byl ihned vsadil na hlavu královskou čelenku a změnil vnější známky principátu v podobu královské samovlády. Když ho však upozornili, že svým postavením již předstihl výši knížat a králů, začal si od té chvíle osobovat božskou velebnost. Prikázal, aby byly z Řecka přivezeny sochy božstev, přeslavné jak uctíváním, tak uměleckou hodnotou, mezi nimi Dia Olympijského. Dal jim sejmut hlavu a nahradit svou. Část císařského paláce prodloužil až k foru a přeměnil chrám Castora a Polluka v jeho předsíň; sám se pak často stavěl mezi oba božské bratry a dával se uctívat od příchozích. Někteří ho pozdravovali také jakožto ‚lova, ochránce Latia‘. Dokonce zřídil i chrám vlastního božstvu, jakož i zvláštní kněze a velmi vybraně vymyšlené oběti.“

019 Suetonius: *Životopisy dvanácti císařů spolu se zlomky jeho spisu O významných literátech*. Přeložil Bohumil Ryba. Praha 1974, s. 125–126. Antická knihovna, svazek 24.

020 Suetonius, s. 210–211.

[Císařové principátu získávali božské pocty až po smrti, jedinou výjimkou byl východ říše a neobčanská sféra; všeobecné zavedení božského kultu Caligulou za jeho života je sporné, i když ne vyloučené, chybí ale dostatek dokladů. Pohrávání s božskými atributy mohlo také být jednou z mnoha extravagantních zálib odrážejících jeho příklon k orientálnímu stylu vlády.]

Suetonius, *Caligula* 46.⁰²¹

„Posléze, jako by chtěl svést rozhodnou bitvu, dal vojsku bojově nastoupit v rojnici podél břehů oceánu a rozmístit vrhací i jiné stroje, aniž kdo věděl nebo jen tušil, co zamýšlí. Náhle vydal rozkaz, aby sbírali škeble a plnili si jimi přilbice a záhyby šatu. ‚Tot jest kořist vyrvaná oceánu,‘ volal, ‚kterou jsme povinováni Capitoliu a Palatiu.‘ A na znamení vítězství dal postavit velmi vysokou věž, aby z ní jako z majáku na Faru v nocích svítily ohně k řízení plavby lodí. Potom vyhlásil vojsku dar, sto denárů na muže, jako by překračoval všechny známé doklady štědrosti, řekl: ‚Nyní vesele odcházejte domů, odcházejte bohatě odměněni!‘“

Suetonius, *Božský Claudius* 30.⁰²²

„Vážnost a důstojnost tělesného vzhledu mu nechyběla, ať již stál nebo seděl, obzvláště když však odpočíval, neboť byl urostlé, ale nehubené postavy a slušel mu šedivý vlas i masitá šije. Zato při chůzi mu nepřilíši sloužilo nepevné podkolení a při veselém i vážném jednání ho leccos znešvařovalo: neslušný smích, zvlášť ohyzný hněv se zpěněnými ústy a vlnoucimi nozdrami, kromě toho koktavost a třes hlavy, jevící se u něho vždycky, ale při úkonu jen poněkud důležitém zvlášť silně.“

(Vnější i vnitřní charakteristiku císaře Claudia můžeme srovnat s jeho portrétem v satirickém spisu [Lucia Annaea Senecy mladšího](#) nazvaném *Divi Claudii apocolocyntosis*, *Ztykvení božského Claudia*, s ironickým odkazem na Claudiovo zbožštění /*apotheosis*/. Satira vznikla krátce po Claudiově smrti roku 54 n. l.)

Jak vypustil Claudius ducha 5,2–5,4; 6,2.⁰²³

„lovovi jest zvěstováno, že přišla nějaká bytost pěkné postavy, pěkně prošedivělá; chová se prý jaksí hrozivě, neboť stále potřásá hlavou; pravou nohu prý táhne za sebou. Posel prý se ho tázal, jaké jest národnosti; přichozí cosi odpověděl zmateným hlasem a neladnými zvuky; nerozumí prý jeho jazyku, není to ani Řek ani Říman aniž příslušník nějakého známého národa. Tu poručil Iuppiter Herkulovi, jenž prošel celým světem a znal, jak se zdálo, všechny národnosti, aby šel vyzvědět, co je to zač. I poděsil se ovšem Herkules při prvním pohledu – on, jenž se nezalekl ani všech oblud dohromady! Jakmile spatřil tento naprosto nevidaný zjev, nezvyklou chůzi, hlas, jenž nenáležel žádnému pozemskému tvorů, nýbrž takový, jaký mívají mořské obludy, chraplavý a podtrhnutý, pomyslí si, že mu nastala třináctá práce. Když ho však pozoroval zevrubněji, zdálo se mu, že to je cosi jako člověk. ...“

Claudius se nad tím rozpálí, a pokud jen lze, dává mručením najevo hněv. Co říká, nikdo nerozuměl; ale on poroučel, aby byla [bohyně] Horečka popravena: oním známým pohybem ruky, ochromené a jen k tomu ještě dost pevné, pohybem, jímž zbavoval lidi krků, rozkazoval, aby jí byla uřata hlava.“

021 Suetonius, s. 228.

022 Suetonius, s. 265–266.

023 *Jak vypustil Claudius ducha*. In: Petronius: *Satirikon*. Přeložil Ferdinand Stiebitz. Praha 1971, s. 168–169. Antická knihovna, svazek 9.

Suetonius, *Nero* 38,1–2.⁰²⁴

„Jako by ho byla totiž urážela ohyzdnota starých budov i úzké a křivolaké uličky, dal zapálit Řím tak veřejně, že se mnozí bývalí konzulové, kteří přistihli na svém majetku jeho komorníky s loučemi a koudelí, neodvážili na ně sáhnout. ... K tomuto požáru přihlížel z maecenatovské věže a rozradostněn ‚krásou plamene‘, jak se sám vyjádřil, zpíval přitom v svém jevištním ústrojí ‚O dobytí Tróje‘.“

(Fáma o zapálení Říma samotným Neronem je dnes již vyvrácená, nicméně obraz Nerona jako šíleného tyрана zpívajícího nad zkázou, kterou sám způsobil, se stal příslovecným.)

Suetonius, *Božský Vespasianus* 23,3.⁰²⁵

„Syn Titus mu vyčítal, že si vymyslel také daň z moči; Vespasián mu přisunul pod nos peníz z prvního výtěžku daně s otázkou: ‚Cítíš snad nějaký zápach?‘, a když on popřel, dodal: ‚A přece je ze chcanek.‘“

(Odtud později tradovaná fráze *pecunia non olet*, „peníze nesmrdí“.)

Suetonius, *Domitianus* 3,1.⁰²⁶

„Na začátku císařské vlády (*inter initia principatus*) se obvykle uchýlval na několik hodin denně do přísného ústraní a nedělal tam nic jiného, než že chytal mouchy a naphoval je zaostřeným písátkem. Proto na čísi otázku, je-li někdo uvnitř s Caesarem, neodpověděl nevtipně Vibius Crispus: ‚Ani moucha‘ (*Ne muscam quidem*).“

Do češtiny je přeloženo i další dochované biografické dílo vztahující se k principátu, soubor latinsky psaných životopisů císařů konvenčně označovaný jako *Historia Augusta* nebo *Scriptores historiae Augustae*, které se svým stylem hlásí ke Suetoniovi. V češtině vyšlo ve dvou svazcích pod názvem *Portréty světovládů*.⁰²⁷ Soubor je dochovaný s mezerami pro období od Hadriana do předchůdců Diocletiana (Carus, Carinus, Numerianus). Jako historický pramen je soubor velmi problematický, zahrnuje životopisy různé kvality, vyskytuje se v něm řada omylů, dokonce i životopisy fiktivních postav. Vznikl snad ke konci 4. století n. l., avšak otázka datace, autorství i účelu tohoto spisu zůstává předmětem dohadů. Pro sledování kritérií hodnocení císařů a recepce jejich obrazu je ovšem dílo nesporně zajímavé a svým do velké míry anekdotickým vyprávěním pro studenty čtivé.

Snižující se význam senátu na úkor ozbrojených složek a osobnosti samotného principa v pozdním principátu se odráží v řecky psaných *Dějínách císařství po Marcu Aureliovi* (*Tés meta Markon basileiás historiai*) **Héródianových**: rozhodujícím kritériem pro kladné hodnocení nebo odsouzení principa už není jeho vztah k senátu, ale státnické schopnosti. Héródianovu příslušnost k sociálním vrstvám bohužel neznáme, podle některých hypotéz měl být propuštěncem. Jeho dějiny v osmi knihách zahrnují období od smrti Marca Aurelia a nástupu Commoda po nástup Gordiana III. (180–238 n. l.). Dnes jsou hodnoceny poměrně kriticky pro nepřesnost výkladu. V českém překladu je Héródianovo dílo doplněno stručným latinsky psaným přehledem císařských dějin od **Sexta Aurelia Victora** (senátor nekřesťanského vyznání) z počátku 60. let 4. století n. l., nazývaným *Zkrácené dějiny* (*Historiae abbreviatae*) nebo *Knihla o císařích* (*Liber*

024 Suetonius, s. 305.

025 Suetonius, s. 376.

026 Suetonius, s. 388.

027 *Portréty světovládů*. I, Od Hadriana po Alexandra Severa. Přeložili Jan Burian, Bohumila Mouchová. Praha 1982. Antická knihovna, svazek 47.

Portréty světovládů. II, Od Maximinů po Carina. Přeložili Jan Burian, Bohumila Mouchová. Praha 1982. Antická knihovna, svazek 49.

de caesaribus). Dílo zahrnuje období od Octaviana Augusta po Constantia II. (vládl 337–361 n. l.) a bylo podobně jako dílo Héródianovo v pozdějších dobách široce recipováno.⁰²⁸

K senátorským historiografům, jejichž dílo se z určité části dochovalo, patří také řecky píšící **Kassios Dión** (latinizovaně Cassius Dio). Jeho *Římské dějiny* (*Rhómaiké historió*) z první poloviny 3. století n. l. však bohužel zatím český překlad postrádají, vyučující nicméně mohou pro své potřeby využívat překlady do různých světových jazyků.⁰²⁹ Dión zpracoval v osmdesáti knihách mnohem širší úsek římských dějin než Tacitus (od počátku Říma po vlastní současnost), dílo se však zčásti dochovalo jen ve zlomcích a byzantských výtazích (epitomách).

Návrh úkolů, které mohou studenti plnit na základě zde vybraných, případně dalších, učitelem zvolených ukázek z představených antických pramenů:

Úkol 1. Charakterizujte a srovnajte metodu psaní historického díla v případě Tacita a Suetonia, potažmo autorů souboru *Historia Augusta*. Zamyslete se nad jejich důvěryhodností. Které znaky textu na vás působí věrohodně, které nikoliv?

Úkol 2. Na příkladu císařů, jako byl Caligula, Nero a podobní, jak je popisuje Suetonius, respektive *Historia Augusta*, jmenujte některé typické vlastnosti „špatných“ císařů principátu. Analogicky můžete zkusit vytyčit některé z vlastností „dobrých“ principů.

Úkol 3. Sledujte recepci vybraného principa v umělecké tvorbě poantických historických epoch: najděte si dílo z oblasti krásné literatury, výtvarného umění, hudby, filmu, případně i vhodnou počítačovou hru. Jak je zde císař profilován, které stereotypy se v jeho charakteristice projevují, který antický pramen mohl toto podání nejvíce ovlivnit?

Při hledání výtvarných děl inspirovaných antikou lze využívat databázi Kabinetu pro klasická studia Filosofického ústavu Akademie věd ČR: <http://www.olympos.cz/>

Úkol 4. Co si představíte pod pojmem „svoboda“ v podání senátorského historika Tacita?

LARP. Založení principátu v roce 27 př. n. l. Místo děje: římský senát. Role: Octavianus, senátoři.

Učitel přečte se studenty vybrané části *Činů božského Augusta*; pro svou přípravu využije také výklad Kassia Dióna. Následuje hra, kdy učitel nebo jeden ze studentů představuje Octaviana, ostatní římské senátory. Octavianus přesvědčuje senátory, že se chce vzdát mimořádných pravomocí a vrátit správu státu do rukou senátu a lidu. Senátoři reagují různě. Získá nakonec Octavianus pravomocí a pocty, které jsou uvedeny v pramenech?

Doporučená literatura k výkladu:

Alföldy, G.: *Römische Sozialgeschichte*. 4., völlig überarbeitete und aktualisierte Auflage. Wiesbaden 2011.

Beard, M.: *Twelve Caesars: Images of Power from the Ancient World to the Modern*. Princeton University Press, 2021.

Fibiger Bang, P. a W. Scheidel (eds.): *The Oxford Handbook of the State in the Ancient Near East and Mediterranean*. Oxford University Press, 2013.

Flaig, E.: *Den Kaiser herausfordern: die Usurpation im Römischen Reich*. Frankfurt 1992.

028 Héródianos. *Řím po Marku Aureliovi*. Přeložili Jan Burian, Bohumila Mouchová. Praha 1975. Antická knihovna, svazek 30.

029 Například bilingvní vydání v britsko-americké knižnici Loeb Classical Library (svazky 32, 37, 53, 66, 82, 83, 175, 176 a 177) s překladem Earnesta Caryho.

Flaig, E.: The Transition from Republic to Principate: Loss of Legitimacy, Revolution, and Acceptance. In: Arnason, J. P. a K. A. Raaflaub (eds.): *The Roman Empire in Context: Historical and Comparative Perspectives*. Chichester 2011, s. 67–84.

Jacques, F. a J. Scheid: *Rom und das Reich in der Hohen Kaiserzeit 44 v. Chr. – 260 n. Chr.* Band I, Die Struktur des Reiches. Aus dem Französischen übersetzt von Peter Riedlberger. Stuttgart 1998.

Lepelley, C. (ed.): *Rom und das Reich: die Regionen des Reiches*. Aus dem Französischen und Englischen übersetzt von Peter Riedlberger. Hamburg 2006.

Rich, J. W.: Consensus Rituals and the Origins of the Principate. In: Ferrary, J.-L. a J. Scheid (eds.): *Il princeps romano: autocrate o magistrato?: fattori giuridici e fattori sociali del potere imperiale da Augusto a Commodo*. Pavia 2015, s. 101–138.

Série debat konaných v souvislosti s výstavou Britského muzea o císaři Neronovi, „Nero: the man behind the myth“ (27. května – 24. října 2021;

<https://www.britishmuseum.org/exhibitions/nero-man-behind-myth>

Curators' Introduction to Nero: the man behind the myth:

<https://www.youtube.com/watch?v=sRgH0i4ItQ8>

Mary Beard on Nero: the face of power: <https://www.youtube.com/watch?v=4NR4fTjCBnk>

Emperor of the people: the rise of populism:

<https://www.youtube.com/watch?v=-pwgzj6cB8>

VYUŽITÍ DIGITALIZACE STŘEDOVĚKÝCH RUKOPISŮ VE VÝUCE

- CÍLOVÁ SKUPINA:** Cílové věkové skupině je nutné přizpůsobit tematické okruhy rešerší, které budou studentům zadávány (např. eliminovat témata násilí a sexuality).
- ČASOVÁ NÁROČNOST:** K realizaci tohoto didaktického záměru jsou nutné dvě vyučovací hodiny. Během první hodiny seznámí vyučující studenty s oběma středověkými rukopisy, respektive s jejich digitálním zpřístupněním a zadá jednotlivým žákům či skupinám žáků úkoly s konkrétním tematickým zaměřením. Během druhé hodiny prezentují studenti výsledky své práce.
- KLÍČOVÉ POJMY:** středověký rukopis, iluminace, reálie středověku, digitalizace, Liber depictus, Velislavova bible, samostatná práce studentů se středověkou ikonografií
- MOTIVACE:** Esej nabízí inspiraci pro didaktické využití dvou konkrétních digitalizovaných středověkých rukopisů s bohatým obrazovým materiálem, které poskytují četné dobové výjevy různých aspektů středověkého života. Ty může vyučující využít jako obrazový doprovod k vlastnímu výkladu nebo k samostatné aktivitě žáků. Studenti mohou na základě vlastních rešerší digitalizovaných obrazových rukopisů sestavit svůj obraz středověku či konkrétních tematických okruhů a výsledky své práce prezentovat, respektive interpretovat před spolužáky.

Poslední desetiletí přinesla díky rozvoji světa internetu a digitalizaci dokumentů zásadní posun ve výuce dějepisu. Pedagogové již nemusejí pro pochopení výkladu a uvádění názorných příkladů před každou hodinou na neumytou tabuli zavěsit polorozpadlé mapy Velké Moravy či pomnichovských hranic Československa. Nemusejí instruovat studenty, aby si otevřeli učebnici na straně 158, kde si prohlédnou notoricky známou fotografii Karlštejna či žánrové vyobrazení vítězných husitů v podání Mikoláše Alše. Kontext a názorné příklady pro pochopení výkladu o daném období a jeho kulturních aspektech dnes mnohem názorněji umožňují „nová média“. Nejlépe atmosféru heydrichiády či 50. let přiblíží ukázky z propagandistických filmových týdeníků, rozhlasový archiv či stránky digitalizovaných novin. To nicméně platí bezvýtku jen o výuce 20. století. Oslovit studenty skutečnými reáliemi ze středověku, raného novověku a do značné míry i z 19. století je mnohem komplikovanější, a to nejen z důvodů, že chybějí autentické filmové či zvukové záznamy a bezpočet snadno dostupného dobového materiálu. Zásadní překážkou studentů a případně učitelů je zejména nelehké čtení středověkého a novověkého písma, stejně jako jazyková bariéra (v našem prostředí latina či tehdejší podoby němčiny).

I z těchto důvodů dávají učitelé často přednost více či méně zdařilým historickým filmům, z nichž mnohé diváka spíše utvrzují v jeho mnohdy zavádějících představách o středověku. Jedná se zvláště o zasazení tehdejších událostí do – dnes stále funkčních – národních narativů a přejímání zažitých klíšé, v čemž jsme dědici romantických představ 19. století v mnohem větší míře, než si připouštíme. Jako učitelé a žáci jsme dědici historizujícího romantismu předminulého století i v tradici školních výletů zakončených výšlapem na hrad či zříceninu, kde nejintenzivněji nabýváme pocitu, že se dotýkáme věku rytířů. Pravidelně zapomínáme, že studené kamenné zdi zřícenin jsou jen zbytkem skeletu dávných šlechtických sídel a hrady se zachovanými věžemi a cimbuřím mají často více společného s neogotickými přestavbami v duchu romantismu 19. století. Obojí v nás utvrzuje představu o pochmurném, temném středověku, jehož děje se odehrávaly v kulisách potměných kamenných zdí za svitu louče.

V pedagogické veřejnosti není patřičně doceněno, že vyučující mají z pohodlí svých učeben a kabinetů přístup k pestřejšímu a barevnějšímu středověku, který mnohem autentičtěji reflektuje různé aspekty tehdejšího života a reálií. Řeč je zejména o iluminacích ve středověkých rukopisech, které jsou digitalizovány na internetových stránkách rukopisných oddělení centrálních knihoven a archivů či na specializovaných webech.⁰⁰¹ Nejznámější středověké ikonografické památky (jako například tapisérie z Bayeux) můžeme samozřejmě snadno dohledat na internetu. Jinou otázkou však je, zda kvalita těchto vyobrazení je použitelná pro výuku a zda jsou konkrétní materiály zpřístupněny kompletně, či jen zčásti. Kompletní zpřístupnění pramene v adekvátní obrazové kvalitě poskytují právě weby tohoto typu.

Středověké knižní iluminace často zářící barvami (někdy i fosforovými) nejenže odkrývají neprávem opomíjenou pestrost středověkého života a dobové aspekty, ale řada z nich může být srozumitelná i pro studenty středních škol a druhého stupně škol základních. Žáci se zároveň sami mohou pokoušet o určité interpretace

001 Z nejznámějších stránek, na kterých lze dohledat kodikologické památky svázané s českou minulostí, uveďme <http://www.manuscriptorium.com/>, <http://manuscripta-mediaevalia.de/>, <https://www.onb.ac.at/digitaler-lesesaal>. Středověké rukopisy (a samozřejmě i listiny) jsou rovněž digitálně zpřístupněny i na webových stránkách státních oblastních archivů. Digitalizáty iluminovaných či erbovních listin lze dohledat na stránkách monasterium.com [cit. 21. 11. 2021].

jednotlivých vyobrazení či se na tomto ikonografickém materiálu mohou pokoušet splnit zadaný úkol, a to i bez znalosti latiny a detailního kontextu. To samozřejmě nemůže platit o všech středověkých vyobrazeních a všech rukopisech. U mnohých kodikologických památek je nutné znát kontext daného tématu, jehož se vyobrazení dotýká, či souvislosti vzniku samotného rukopisu, což může být značně náročné i pro samotného vyučujícího. Další překážka vyvstává u samotného výběru rukopisu a dohledání jeho digitalizovaného zpřístupnění. Problémem také může být, že vybraná vyobrazení se mohou nacházet pouze na několika foliích značně rozsáhlého kodexu. Všechna tato úskalí lze ale do značné míry eliminovat v případě dvou unikátních středověkých rukopisů české proveniencie, které své příběhy vyprávějí až na drobné přípisy pouze obrazovými výjevy, z nichž mnohé jsou i pro dnešního člověka srozumitelné a zároveň bohatě zachycují dobové realie. Jako vhled do autentického středověkého světa mohou učitelům a studentům nejlépe posloužit obrazové kodexy 14. století známé pod názvy Velislavova bible (*Biblia picta Velislai*) a *Liber depictus* (Krumlovský obrazový kodex). Obě knihy se řadí k nejobsáhlejším dochovaným obrazovým rukopisům středověké střední Evropy. Illuminace obou kodexů jsou hojně využívány jako doprovodná vyobrazení řady publikací, dokonce i učebnic, ovšem celková výpovědní hodnota stovek jednotlivých výjevů v obou kodexech je opomíjena nejen ze strany pedagogů, ale pohříchu i odborné veřejnosti.

Dva středověké komiksy

Než nahlédneme do středověkého světa, který nám nabídnou početné kresby obou rukopisů, je nutné obě tyto kodikologické památky stručně představit. Velislavova bible vznikla kolem roku 1340 v jedné z pražských malířských dílen, kde dva umělci na 188 pergamenech vyhotovili téměř osm set výjevů v podobě perokresby jemně kolorované základními barvami. Obrazem je zde převyprávěna část bible, prorocství o konci světa (především cyklus o Antikristovi a Apokalypsa), a zejména legendy o sv. Václavu a sv. Ludmile. Objednavatelem knihy byl jistý Velislav, který je v rukopisu dvakrát vyobrazen⁰⁰² a je zřejmě identický s pražským kanovníkem Velislavem († 1367), notářem v královské kanceláři Jana Lucemburského a Karla IV. Až do 18. století další majitele a osudy Velislavovy bible neznáme.⁰⁰³ Dnes je rukopis uložen v Národní knihovně České republiky pod signaturou XXIII.C.124 a veřejnosti byl zpřístupněn opakovaným vydáváním faksimile⁰⁰⁴ a zejména digitalizací na internetových stránkách www.manuscriptorium.com, ve složce „Digitální knihovna“ lze celý kodex nalézt vložení výše uvedené signatury či názvu *Biblia picta Velislai*, případně Velislavova bible do vyhledávače. V záložce „Faksimile“ se nachází vyobrazení jednotlivých folií a v záložce „Detail“ lze dohledat popis či stručnou interpretaci jednotlivých vyobrazení. Totéž lze samozřejmě nalézt i v doprovodných textech k tištěnému vydání faksimile.

Okolnosti vzniku a hledání objednavatele druhého rukopisu jsou komplikovanější. Krumlovský obrazový kodex, podle přípisu z 15. století rovněž nazývaný *Liber depictus* (Obrazová kniha), byl vyhotoven před polovinou 14. století. Na 172 pergamenových foliích nalezneme biblické výjevy, dvě moralistická podobenství, tři desítky legend, mimo

-
- 002 Národní knihovna České republiky, sign. XXIII.C.124 (dále citováno jako *Velislai biblia picta*), fol. 149v, 188r.
- 003 Poslední závěry k této kodikologické památce shrnují Uhlíř, Z.: *Velislavova bible – Velislai biblia picta – Velislaus Bible*. Praha 2007 a *The Velislav Bible, the finest picture Bible of the late Middle Ages: Biblia depicta as devotional, mnemonic and study tool*. Ed. Lenka Panušková. Amsterdam 2018.
- 004 *Velislai biblia picta*. Ed. Karel Stejskal. Praha 1970; *Velislai biblia picta*. Praha 2008.

jiné i legendy o českých patronech sv. Václavu, sv. Ludmile a sv. Prokopu. Jednotlivé příběhy či výjevy jsou čtenářům taktéž zprostředkovány pomocí cyklů perokreseb, které jsou nanejšť doprovázeny stručným komentářem. Rukopis se od poloviny 14. století nacházel ve františkánském klášteře minoritů a klarisek v Českém Krumlově, který byl v téže době založen Rožmberky. Po zrušení kláštera císařem Josefem II. byl vzácný rukopis odvezen do Vídně, kde je dnes uložen v Rakouské národní knihovně (Österreichische Nationalbibliothek) pod signaturou Cod. 370. Kodex byl zpřístupněn v podobě faksimile roku 1967 a Gerhard Schmidt v samostatném svazku vydal edici a překlady všech přípisů k jednotlivým vyobrazením.⁰⁰⁵ V digitalizované podobě lze tuto památku dohledat na webových stránkách Rakouské národní knihovny.⁰⁰⁶

Gerhard Schmidt, který připravoval vydání faksimile, původně dospěl k závěru, že kodex vznikl teprve v nově založeném františkánském klášteře v Českém Krumlově krátce po roce 1357, kdy do tohoto opatství dorazili první řeholníci. Následně se však přiklonil k dodnes převažujícímu závěru, že tuto obrazovou knihu vyhotovili tři malíři již někdy ve 40. letech 14. století, nejpozději kolem roku 1350, v době, kdy ještě nepůsobila v Českém Krumlově ženská a mužská odnož františkánského řádu. Tedy samotný rukopis nemohl vzniknout v malířské a písařské dílně nového krumlovského kláštera, ale byl teprve dodatečně tamním řeholníkům a řeholnicím darován či prodán. Za pravdu tomuto závěru především dává okolnost, že z třiceti v rukopise převyprávěných legend ani jedna není věnována žádnému františkánskému světci, kterého by při sestavování rukopisu příslušníci tohoto řádu patrně neopomněli.⁰⁰⁷

Kdo byl ve 40. letech 14. století prvním majitelem a případně objednavatelem tohoto rozsáhlého obrazového kodexu, naznačují – odjinud neznámé – motivy, které „scenáristé“ obrazových příběhů (tzv. inventoři) dosti násilně zasadili do legend o sv. Václavu, sv. Ludmile a sv. Oldřichovi. Nelze totiž přehlédnout, že byly v převážné míře spojeny s jedním zastřešujícím tématem. Konkrétně je zde opakovaně a někdy až násilně zdůrazňován vztah mezi Prahou a Řeznem (Regensburg), případně mezi biskupskými chrámy těchto obou míst, či jsou do středu vyprávění kladení duchovní (kanovníci) pražského a řezenského kostela. Pokud se rozhledneme po příznivcích, kteří byli v polovině 14. století značně nakloněni krumlovskému františkánskému klášteru, rýsuje se z pramenů mezi nimi osobnost, jež v téže době současně pěstovala úzký vztah právě k těmto kostelům, k řezenské a pražské kapitule. Ve 40. letech 14. věku či kolem roku 1350, kdy tato kniha podle uměnovědců vznikla, byl s Českým Krumlovem svázán duchovní, který byl mimo jiné zároveň pražským a řezenským kanovníkem, Petr II. z Rožmberka (1326–1384), syn krumlovského pána Petra I. z Rožmberka a významný prelát dvora Karla IV. Tento šlechtic duchovního stavu byl tehdy nejštědřejším donátorem kláštera minoritů a klarisek v Českém Krumlově a tomuto opatství věnoval desítky svých knih, k nimž patrně náležel i *Liber depictus*. V neposlední řadě v obrazovém kodexu nalezneme heraldické motivy,

005 *Krumauer Bildercodex. Österreichische National Bibliothek Codex 370. Fascimile-Band.* Graz 1967 (= Codices selecti 13); Schmidt, G. a F. Unterkircher: *Krumauer Bildercodex. Österreichische National Bibliothek Codex 370. Textband zu der Fascimile-Ausgabe.* Graz 1967 (= Codices selecti 13).

006 https://digital.onb.ac.at/RepViewer/viewer.faces?doc=DTL_6072567&order=1&view=SINGLE [cit. 13. 12. 2021]. Nižší kvalitu scanů jednotlivých folií je možné si na těchto webových stránkách i stáhnout.

007 Krása, J. (ed.): Gerhard Schmidt, Franz Unterkircher, Krumauer Bildercodex, *Umění 16* (1968), s. 419–423; Schmidt, G.: Die Fresken von Strakonice und Krumauer Bildercodex, *Umění 41* (1993), s. 145–152; Jenni, U.: Realistische Elemente im Krumauer Bildercodex. In: *King John of Luxembourg (1296–1346) and the art of his era.* Ed. Klára Benešová. Prague 1998, s. 260–277; Studničková, M.: Rožmberkové a knižní malba. In: *Rožmberkové. Rod českých velmožů a jeho cesta dějinami.* Ed. Jaroslav Pánek a kol. České Budějovice 2011, s. 496.

kteří Petr II. z Rožmberka užíval jako svůj osobní erb, pětistlou růží a mariánský monogram „M“ s korunkou. V případě, že krumlovský kodex vznikl až krátce před rokem 1350, Petr II. z Rožmberka mohl být jeho objednavatelem, nicméně, pokud bychom se přiklonili k dřívějšímu vzniku obrazové knihy, nelze vyloučit, že mohla sloužit i k Petrovu vzdělávání, neboť tento šlechtic v první polovině 40. let 14. věku teprve dospíval a připravoval se na svou předurčenou církevní kariéru.⁰⁰⁸

Kodex *Liber depictus*, jehož vyhotovení mohlo zhruba trvat více než jeden měsíc, náleží ke skupině knih vrcholného a pozdního středověku nazývaných *biblia pauperum* – bible chudých, které zřejmě sloužily k výuce a popularizaci zejména základů teologie. V „biblích chudých“ nejsou jen postupně převyprávěny některé biblické příběhy, ale jsou na jednom dvojlistu ukázány výjevy z Nového zákona (tzv. Antitypy) a k tomu paralelně výjevy ze Starého zákona (tzv. Typy), které v symbolické rovině prorokují zobrazený novozákonní výjev z Kristova života. Touto kompozicí je čtenáři názorně ukázán Boží plán spásy. Následná vyprávění životů světců, ve kterých jednotlivé kresby posouvají děj, budou studentům samozřejmě připomínat komiks, což není daleko od pravdy. Ostatně v *Liber depictus* narážíme na zápis přímé řeči, která vychází z úst jedné postavy, a jedná se o období „bublin“ z komiksů.⁰⁰⁹

Pro orientaci v obou rukopisech se jako prospěšné rovněž jeví, aby vyučující seznámil studenty s tím, že obě knihy nejsou stránkovány (paginovány), ale foliovány. Čísla nepřísluší jednotlivým stranám, ale listům a zkratky za čísla „r“ a „v“ znamenají přední a zadní stranu daného listu (folia), přičemž čísla folií jsou vepsána do rohu pouze přední strany daného pergamenu. Taktéž je nutné upozornit, že dějová posloupnost v *Liber depictus* vede převážně nikoliv po jednotlivých stranách, ale v rámci celé dvojstrany otevřené knihy. Jinými slovy první výjev se nachází v horní části levé stránky otevřené knihy, druhý výjev v horní části pravé stránky otevřené knihy, třetí výjev opět na levém listu uprostřed, pátý na pravém listu uprostřed atd. Toto rozvržení je zvláště nutné mít na paměti při využívání digitálního zpřístupnění pramene, kde lze konkrétní stránky prohlížet jen jednotlivě.

Obrazy světa starého sedm set let

Byť Velislavova bible a *Liber depictus* vyprávějí prostřednictvím perokreseb především příběhy z bible a osudy světců, kteří převážně žili v pozdní antice, jednotlivé reálie (šaty, zbroj, stavby atd.) samozřejmě neodpovídají starověku, ale době vzniku iluminací, v našem případě 14. století. Tedy císař Dioklecián a faraon nejsou zobrazeni v antické tunice s vavřínovým věncem či v ošacení typickém pro starý Egypt, ale jako středověcí králové s korunou, žezlem a říšským jablkem. Válečníci starověku mají podobu rytířů v brnění a biblická města Předního východu (např. Babylon, Jeruzalém) zobrazili iluminátoři obou kodexů jako středověká města, která znali a patrně v nich i žili. Každé ze stovek vyobrazení tudíž studentům nabízí autentický středověký výjev k bezpočtu tematických okruhů.

Vyučující může například během jedné hodiny oba rukopisy představit a zasvětit studenty do používání digitálního zpřístupnění těchto památek. Buď v rámci samostatné práce během výuky, či jako domácí úkol do příští hodiny mohou studenti procházet (přesněji řečeno proklikávat) oba digitálně zpřístupněné rukopisy a vyhledat obrazové motivy, které podle nich zachycují aspekt středověkého života, jenž jim byl zadán či který si vybrali. Prostřednictvím stažení, funkce fotografování obrazovky a oříznutí obrázků

008 Reitinger, L.: Krumlovský Liber depictus a jeho první čtenář. In: *Karel IV. a Emauz. Liturgie – text – obraz*. Ed. Kateřina Kubínová. Praha 2017, s. 247–265.

009 Österreichische Nationalbibliothek, Cod. 370 (dále citováno jako *Liber depictus*), fol. 97r.

mohou studenti sestavit vlastní prezentaci (např. v programu PowerPoint), ve které během následné hodiny spolužákům představí obrazový materiál, který z obou rukopisů k zadané problematice nashromáždili, a společně mohou diskutovat nad interpretací a kontextem daného výjevu. Vzhledem k rozsahu obou obrazových kodexů je škála témat, která vyučující jednotlivým studentům (či skupinám studentů) může zadávat, opravdu pestrá. Výběrově uvedme:

- 1 Život na panovnickém či šlechtickém dvoře.
- 2 Válka a s ní spojené jevy.
- 3 Rytířská kultura (turnaje, hony, dvoření dámám).
- 4 Zbožnost (kněží, mniši, církevní hodnostáři, kostely, obřady).
- 5 Život ve městě a zobrazení měst.
- 6 Život na vesnici a zobrazení vesnic.
- 7 Ženské práce (vedení domácnosti, předení, mytí nádobí apod.).
- 8 Zobrazení dětí, mateřské péče a lásky, dětských her a výchovy.
- 9 Stravování.
- 10 Hygiena.
- 11 Nemoc a smrt.
- 12 Láska, sex, zábava, tanec, alkoholismus, gamblerství.
- 13 Zločin a trest (krádeže, vraždy, věznění, mučení, popravy).
- 14 Stavatelství (stavební náčiní, zdvihací mechanismy atd.).
- 15 Cestování (cesty, poutníci, soumaři, povozy, lodě atd.).
- 16 Židé a antijudaismus (studenty je nutné upozornit na dobové označení Žida žlutým, respektive špičatým kloboukem).
- 17 Přírodní pohromy a hladomor.
- 18 Zobrazení domácích a divokých zvířat a jejich vztahu k člověku.
- 19 Fantaskní bestiář (bájní tvorové, draci, čerti, démoni atd.).

Při sestavování jednotlivých okruhů musí vyučující samozřejmě zohlednit, zda jsou všechna nabízející se témata vhodná pro cílovou věkovou skupinu. U hledání těchto a dalších aspektů středověkého života je nutné si rovněž uvědomit, že ne vždy bude student schopen pochopit vše v příběhu vyprávěném obrazem bez znalosti latinského přípisu k danému vyobrazení a bez dalších souvislostí. Pro orientaci v ději jednotlivých obrazových cyklů může vyučující a student využít komentáře k jednotlivým foliím v citovaném faksimilovém vydání či popisy jednotlivých kreseb v jedné ze záložek digitálního zpřístupnění rukopisu. Uyučující může studenty na úskalí v interpretaci konkrétních výjevů upozornit a zvláště může vyzdvihnout zajímavé detaily, které by jinak zůstaly neprávem opomenuty.

Například v *Liber depictus* u skupiny žen dekorovaných vínky a oblečených ve zdobných šatech teprve přípis o příslušnicích „Venušina cechu“ (*sectam Veneris*) a „padlých ženách“ (*malis mulieribus*) osvětluje, že se jedná o prostitutky, které s lascivními gesty a lákáním ukazováčkem vybízejí k hříchu.⁰¹⁰ Bez komentáře vyučujícího by si studenti ani nepovšimli symboliky vyjádřené středověkou imaginací. To zvláště platí v případě alegorické postavy takzvané Sedmihříšné ženy v *Liber depictus*, která měla představovat zkaženost pozemského světa.⁰¹¹ Jednotlivé atributy a části těla tohoto fantaskního monstra představují konkrétní lidské neřesti. Ptačí pařát je podle přípisu chápán jako malomyslnost (*accidia*). Ocas v podobě hada, jenž se zakusuje do pařátu, znázorňuje závist (*invidia*). Z těla monstra vyrůstající hlava lišky s vypláznutým jazykem zastupuje obžerství (*gula*) a, jelikož je umístěna v rozkroku postavy, znázorňuje i chtíč. Luk v jedné

010 *Liber depictus*, fol. 108r.

011 *Liber depictus*, fol. 155v.

ruce představuje hněv (*ira*) a měšec s mincemi v druhé ruce lakomství (*avaritia*). Koruna s pavími péry na hlavě je symbolem pýchy (*superbia*).

Studenti, jejichž úkolem bude sestavit z obou rukopisů bestiář, si zde i na dalších příkladech budou moci povšimnout, že títo středověcí fantaskní tvorové (např. baziliškové a fénixové) byli skládáni z částí těl lidí a reálných zvířat. To se týká i divých chlupatých mužů s pařáty, démonů a čertů, kteří mají i zobáky, prasečí a žabí hlavy, netopýří křídla či hadí ocasy namísto nosu, přičemž jim z hlavy místo dvou vyrůstá celý zástup rohů.⁰¹² Stvůry zrozené ve fantazii středověkého člověka měly vyvolávat kontrast mezi zbožným životem vrcholícím spásou a hříchy končícími pekelným zatracením. Právě zde se vyučujícím nabízí možnost poukázat na tehdejší opakované očekávání brzkého konce pozemského světa. Znamení jeho příchodu spatřovali tehdejší křesťané v různých přírodních úkazech či politických událostech, které měly být naplněním proroctví Apokalypsy. Právě Zjevení sv. Jana je tématem řady pergamenových listů Velislavy bible, kde si studenti mohou prohlédnout, jak si středověký člověk představoval apokalyptickou šelmu, draka chrličího vodu, sedmihlavého ohnivého draka, Antikrista či vzkříšené vyschlé mrtvolky a kostlivce vstávající z hrobů a také samotnou spásu v podobě nebeského Jeruzaléma.⁰¹³

Studenty by rovněž mohly oslovit i reálie skutečného středověkého světa. Pestré jsou zvláště výjevy ze života na panovnickém, respektive šlechtickém dvoře. V krumlovském rukopise nalezneme jedno z nejstarších vyobrazení lenního holdu, které je místem svého vzniku svázané s českým prostředím. Klečící leník skládá přísahu a vkládá ruce do dlaní svého pána, aby od něj přijal praporec symbolizující určitý majetek, pozemek či úřad. V kodexu *Liber depictus* se také setkáme s volbou císaře či s korunovaci.⁰¹⁴ V obou rukopisech nalezneme krále, jemuž jsou přinášeny dary, krále plačícího, krále soudícího, krále trestajícího, krále, který přijíždí do města a je vítán fanfárami. Nechybějí zde ani tyrani, kteří příkazují popravovat a mučit světce a kněze. Ostatně k nim náleží i bratrovrah svatého Václava, český kníže Boleslav I. Ukrutný.⁰¹⁵ Z dvorského života se námětem kreseb stali i trubači, hudebníci hrající na harfu či bubny, tanečníci a astrologové, kteří pozorují hvězdy a hledají v nich budoucnost.⁰¹⁶ Prostor byl dán i dvorské zábavě v podobě honů a turnajů.⁰¹⁷ Na hostinách nechybějí připitky a ani pes, jenž pod stolem ohlodává kost. U kvasu lantkraběnky sv. Alžběty Durynské je zase zdůrazněno, že její družina seděla u jiného menšího stolu, odděleně od své paní.⁰¹⁸ Ilustrace nám rovněž umožňují nahlédnout do panovnickovy kanceláře, kde je sepisována listina či dopis, který adresátovi následně doručí posel.⁰¹⁹

V obou kodexech samozřejmě narážíme na bezpočet vyobrazení zbroje, šatů a dobové ženské i mužské módy. Iluminátoři zdůrazňovali rozdílnost šatu bohatých, chudých, duchovních či exotických kočovníků.⁰²⁰ Velmi zajímavé je i zachycení jednotlivých fází války. Tyto motivy začínají vyobrazením herolda, jenž na zaplněném veřejném prostranství dává lidu na vědomí vyhlášení výpravy, po čemž byl zařazen výjev, ve kterém je zobrazeno

012 *Liber depictus*, fol. 8r, 22r, 70v, 72v, 73r, 97v, 106r, 121r, 124r, 129v, 161r, 168v, 169r, 169v, 170r; *Velislai biblia picta*, fol. 98v, 102r, 103v, 104r, 125r, 130v, 131v, 132v, 133r, 133v, 134r, 137r, 149r

013 *Velislai biblia picta*, fol. 134r, 160v, 163v, 164r, 153r, 164r.

014 *Liber depictus*, fol. 94v, 141v–142r, 147r, 148v, 94v.

015 Například *Liber depictus*, fol. 3v, 5v, 6v, 52v, 73v, 93r, 94v; *Velislai biblia picta*, fol. 20v, 25r, 25v, 43r, 120r.

016 *Liber depictus*, fol. 12r, 28v, 59r, 59v, 85v, 155r; *Velislai biblia picta*, fol. 7r, 72r, 95r, 129r, 140r

017 *Liber depictus*, fol. 44r, 63r, 92v–93r, 133v; *Velislai biblia picta*, fol. 21r, 28r.

018 *Liber depictus*, fol. 30r, 88r; *Velislai biblia picta*, fol. 18v, 25v, 30r, 90r, 99v.

019 *Liber depictus*, fol. 48v, 95r, 142v; *Velislai biblia picta*, fol. 33v.

020 Matějček, A., J. Šámal a B. Ryba: *Legendy o českých patronech v obrázkové knize XIV. století*. Praha 1940², s. 143nn. Vyobrazení kočovníků ÖNB Cod. 370, fol. 68v, 69r.

vykupování koní.⁰²¹ Taktéž je zdůrazněno, že ještě před samotnou výpravou vyberou vojáci od prostého lidu peněžní dávky a proviant.⁰²² Následující scénérie tažení do války rozbíjí zažitě literární a filmové stereotypy o rytířích opouštějících v plné zbroji svůj hrad a táhnoucích do boje v dalekých krajích. Zsvěcený středověký iluminátor zachytil naopak praktičnost tehdejšího člověka. Když rytíř vyrazil do války, neměl své těžké krunýře a helmice na sobě, ale nechal si je vézt na povozech a sám jel na koni pohodlně v lehkém šatu.⁰²³ Podrobně byla zpodobněna válečná vřava někdy i za účasti panovníků, které určovala přílbice s královskou korunou. V řadě iluminací nalezneme střet jak pěšáků, tak i jízdy s vyobrazením srážky a padajících koní, stejně jako pronásledování poražených, kteří se dali na úprk z bojiště.⁰²⁴ Iluminátoři se věnovali i událostem po boji, ať se jedná o loupení kořisti na bojišti, odvádění, či přímo zabíjení zajatců. Úspěšné tažení uzavíral návrat družiny domů, v jejímž čele jeli na koni chlapec a dívka, kteří pro povesezení rozjařených vítězů hrají na bubínek a píšťalu.⁰²⁵ Neklidné válečné časy připomínají i výjevy střelby a nabíjení kuše a luku, lapení zajatců, dobývání hradů a podkopávání hradeb, překonávání hradeb žebříkem a naopak házení kamenů obránci z ochozů, stejně jako další násilí: vypalování vesnic, odvádění dobytka jako kořisti, olupování pocestných a rabování, při kterém vojáci prohledávají truhlice.⁰²⁶ Krutost páchaného násilí nejvíce asi promlouvá ve výjevu zabíjení neviňátek, ve kterém je malé dítě nabodnuto na meč.⁰²⁷ Na mnohých z těchto válečných výjevů se opakuje jeden zajímavý detail. Rytíř, který při jízdě na koni nemá na hlavě přílbu se svým klenotem, si ji buď nese zavěšenou na holi položené přes rameno, či ji takto nese jeho panoš. Případně je na holi položené přes rameno nesen jen samotný klenot představující erbovní znamení.⁰²⁸ Cílem takového demonstrativního ukazování erbovního klenotu možná bylo, aby v táhnoucím šiku stále byly v rovině hlav viditelné znakové klenoty jednotlivých šlechticů, byť ti zrovna své přílbice neměli nasazeny na hlavách. Detailnější kresby zbroje mohou zároveň oslovit žáky a studenty, kteří tíhnou k dnes populárnímu koníčku, rekonstrukci výzbroje a bitev či obecně středověkého života.

Mučednická smrt světců v obrazových legendách obou knih zase poskytovala řadu námětů pro zachycení poprav, mučení a dobové krutosti. Světci či skuteční zločinci jsou věznění za mřížemi a s provazem na krku odváděni na popravu. Samotná exekuce je veřejnosti ohlášena fanfárou. Mistři popravčí ukazují přihlížejícímu davu setnuté stále krvácející hlavy, které byly posléze nabodnuty na kůl. U oběšenců nechybí kameny přivázané k nohám, jinde jim katani háky trhali boky. Další nebožáci jsou upalováni, kamenováni, bičováni, uvrhnutí do klády či jim jsou vypichovány oči.⁰²⁹ Scénérie z popraviště se iluminátorům staly inspirací i pro naturální zobrazení odseknutých částí lidských těl, které okloňávají draví a mrchožraví ptáci. Vedle šibenic s popravenými psanci rovněž nechybějí čerti, kteří se perou o jejich hříšné duše.⁰³⁰ Kromě trestů je v obou rukopisech zobrazen i bezpočet zločinů, loupeží a vražd, dokonce i nájemných.⁰³¹

021 *Liber depictus*, fol. 143v–144r; Jenni, *Realistische Elemente*, s. 268–269.

022 *Liber depictus*, fol. 83r, 143v, 144v, 145r.

023 *Liber depictus*, fol. 144v–145r.

024 *Liber depictus*, fol. 82v, 100r, 100v, 145v–146r; *Velislai biblia picta*, fol. 14v, 15r, 32r, 34v, 70v, 76v, 77r, 115v, 117r, 127v.

025 *Liber depictus*, fol. 145v; *Velislai biblia picta*, fol. 36r, 85v, 113r, 118v, 128r–128v.

026 *Liber depictus*, fol. 47r, 54v, 84v, 101r, 116r, 137r; *Velislai biblia picta*, fol. 117v, 118r, 120r, 120v, 124r.

027 *Liber depictus*, fol. 6r.

028 *Liber depictus*, fol. 93r, 144v, 145v.

029 *Liber depictus*, fol. 12r, 28v, 51v, 40r, 52r, 54r, 54v, 55v, 56r, 65v, 149v, 56r, 85r; *Velislai biblia picta*, fol. 6r, 14r, 35v, 107v, 114v, 126v, 134r, 135r, 137v, 146v, 152r, 174r.

030 *Liber depictus*, fol. 6r; *Velislai biblia picta*, fol. 167v.

031 Např. *Liber depictus*, fol. 104r.

Zdlouhavý by byl výčet i prací běžných dnů. Z nich jen výběrově připomeňme stříhání a mytí hlavy, uklízení, vaření, pečení chleba v peci, mytí nádobí, předení, máchání prádla, práci v kovárně, orání, setbu, sklízení a mlácení obilí či jeho ukládání do sýpek, očesávání ovocných stromů v sadu, vinobraní, lisování hroznů a vyklučování lesa, mletí jak ručním mlýnkem, tak i ve vodním mlýně.⁰³² Stranou nezůstalo ani cestování po vodě a souši, na koni, povozu či na velbloudovi a saních, případně doprava zboží v pytlích na vlastních zádech nebo ve vacích a sudech na hřbetech soumarů.⁰³³ Nesčetné jsou i kresby hradů (například i s padající mřížovou bránou),⁰³⁴ vesnic a měst. Nejen města jsou omezena hradbami, ale i dvorce a vesnice, které jsou uzavřené proutěným hrazením a dřevěnými ploty. Toto vymezení prostoru sloužilo nejen k obraně, nýbrž také k ohrazení působnosti specifických právních řádů.⁰³⁵ Měšťanské domy jsou zpodobněny jako dřevěné srubové stavby, budovy s hrázděním nebo již jako domy s typickým loubím. Městský ruch je v iluminacích zastoupen například prodejem chleba v pekárně, obchodem na tržišti a na tomto veřejném prostranství jsou rovněž vyhlášována nařízení.⁰³⁶ Zajímavé detaily zachycují i kresby stavebních prací. Vidíme zde lešení, zednické lžíce a vyzdvihovací mechanismy s kladkami či jeřáb s poběžným kolem, kopání či hledání pramene nebo již stojící studnu.⁰³⁷ Scenérie měst a venkova doplňovala vyobrazení domácích a divokých zvířat v ohradách, stájích, maštalích či na pastvinách, dojení krávy, porážení dobytčete či orání s voly, případně řeky plné ryb. Pasáčci vyhánějí prasata do lesů, aby se nakrmila žaludy. Pro pobavení lovců sloužily dvě rozdivočelé lišky, které byly k sobě přivázány ocasy. Nechybějí ani exotická zvířata. Ta byla součástí biblických příběhů (např. lvi, velbloudi) nebo jako okrasa doplňovala lesk panovnických a šlechtických dvorů (opice a pávi). Iluminátoři věnovali pozornost i detailním kresbám drobných tvorů, žabám nebo sarančatům a špačkům, jejichž početné houfy ničily úrodu a byly příčinou následných hladomorů.⁰³⁸ V obou kodexech byly rovněž zobrazeny změny počasí či přírodní pohromy jako potopy a zemětřesení.⁰³⁹

Námětem nejedné kresby se stala i zábava: tanec, hra v kostky, vrhcáby, procházka se psem, jenž svému pánovi líže nohy, popíjení alkoholu a následné potácení opilce.⁰⁴⁰ Jak jsme zmínili, své místo v obou kodexech našly i dívky lehkých mravů, stejně jako milostné scény a pohlavní styk. Některým smilníkům bylo i dodatečně dokresleno mužské přirození.⁰⁴¹ Z citů bylo zajímavě zachyceno smíření, setkání po létech, rodičovská láska k dětem, stejně jako porod, kojení, křest dětí a jejich výchova či výuka čtení a psaní nejen chlapců, nýbrž i dívek.⁰⁴²

-
- 032 *Liber depictus*, fol. 12v, 18v, 29*r, 34r, 80r, 87v, 88v, 90v, 103v, 128v, 138r, 140r, 159v, 166v; *Velislai biblia picta*, fol. 5r, 5v, 6r, 7v, 17v, 26v, 19v, 43v, 44r, 118v, 138v, 139r, 183v, 184r.
- 033 *Liber depictus*, fol. 20v, 30v, 41r–41v, 46r, 67v, 86r, 101v; *Velislai biblia picta*, fol. 9v, 22r, 23v, 24r, 24v, 49r, 169r.
- 034 Např. *Liber depictus*, fol. 45v; *Velislai biblia picta*, fol. 18v.
- 035 *Liber depictus*, fol. 100v, 161r.
- 036 *Liber depictus*, fol. 15r, 111r, 116v–117r, 143v.
- 037 *Liber depictus*, fol. 13r, 22v, 51r, 61r, 61v, 63r, 75r, 81r, 163r; *Velislai biblia picta*, fol. 6v, 11v, 53v, 54v, 135v.
- 038 *Liber depictus*, fol. 6v, 7r, 23r, 25r, 31r, 62v, 88v, 96v, 126v, 138r, 140r; *Velislai biblia picta*, fol. 2r, 2v, 61v, 62r, 62v, 67r, 68v, 98r, 103r, 109v, 111v, 117v, 139r.
- 039 *Liber depictus*, fol. 158r; *Velislai biblia picta*, fol. 159v, 162v, 166v; Jenni, *Realistische Elemente*, s. 262–263.
- 040 *Liber depictus*, fol. 28r, 28v, 106v, 108v, 119v, 120r.
- 041 *Liber depictus*, fol. 108r, 24r, 54r, 104v, 105r, 120r, 108v; *Velislai biblia picta*, fol. 9r, 41v, 85v.
- 042 *Liber depictus*, fol. 25r, 85v, 86v, 108r, 131r, 158v; *Velislai biblia picta*, fol. 7r, 21r, 29v, 41r, 54v, 57r.

Jelikož námětem řady legend bylo zázračné uzdravení světcem, kresby detailně zachytily nemocné a tělesně postižené, kteří byli nakresleni s neanatomicky obrácenými či stočenými údy a s berlemi a posuvnými klekátky. Nemocní a zranění jsou také převáženi na lehátkách zavěšených mezi koňmi. Posedlost ďáblem byla vyjádřena tím, že démon seděl na nešťastníkově rameni a po úspěšném exorcismu knězem či světcem odlétl sata-náš z ramene či přímo z úst posedlého. Lepra a vředy byly zobrazeny (červenými) tečkami a nakažlivost moru a jiných nemocí iluminátoři symbolicky vyjádřili tím, že tyto vředy nejsou namalovány pouze na tělech nebožáků, ale také poletují vzduchem a přenášejí se na další vedle stojící osoby.⁰⁴³ V obou kodexech našlo místo i úmrtí. Duše zemřelého je odnášena anděly do nebe či čerty do pekla. Svě místo v obou rukopisech nelezlo i utonutí, stejně jako pohřební průvody a obřady, nesení zesnulého na marách, ukládání do hrobu, pláč pozůstalých či umisťování nápisu (epitafu) na náhrobek.⁰⁴⁴

Ze zbožnosti, kromě bohoslužeb, výjevů ze života biskupů, kněží, řeholníků a poutníků, nalezneme v rukopisech vyobrazení mší, zpěvu mnichů a řádových sester, kázání, křtů, svateb, pohřbů, vysvěcení kostelů i hledání a nalézání relikvií, které byly s pietou ukládány na oltář. Taktéž iluminátoři zachytili zbožné projevy dobročinnosti jako rozdávání almužny.⁰⁴⁵ Samostatnou kapitolou obou kodexů je vyobrazení Židů se špičatými klobouky, v případě kolorované Velislavovy bible s pokrývkou žluté barvy. Iluminátoři kodexu *Liber depictus* dokonce zachytili tehdejší typické účesy židovských žen.⁰⁴⁶ Stranou nezůstaly ani židovské reálie jako obřizka a s ní spojená následná slavnost „*seudat mitzvah*“. Schematicky je dokonce zachycena liturgická výbava synagogy.⁰⁴⁷ Realistická reflexe světa této komunity však nebránila tomu, že zvláště v *Liber depictus* se setkáváme se silným antijudaismem. Prostor je zde dán motivům, jak Židé úkladně vraždí mladého šlechtice a jak mají značný vliv na panovnickém dvoře, kde prosazují úkladné záměry svým bohatstvím (králi přinášejí nádoby plné mincí). Jakmile se však v jejich synagoze zjeví Panna Maria, vystrašení Židé utíkají z města a při úprku padají na zem a jejich synagoga se stává kostelem Bohorodičky.⁰⁴⁸ Tato zápleтка zvláště odráží běžnou praxi po pogromech, k nimž docházelo právě v polovině 14. století, v době morových ran, kdy byly synagogy proměňovány v mariánské kostely. Nejznámější příklad takového kostela se nachází v Norimberku, který vznikl po tamním pogromu roku 1349. Nemusí být náhodné, že s antijudaismem se setkáváme právě v *Liber depictus*, rukopisu vzniklém v rožmberském prostředí, neboť Rožmberkové se tehdy potýkali s dluhy u Židů a z těchto pohledávek pány z Růže vyvázaly až listiny Karla IV. z roku 1351.

U negativního zobrazení Židů se vyučujícím nabízí zadat studentům šířeji pojatý úkol: komparovat tyto projevy středověkého antijudaismu s ikonografií antisemitismu 19. a 20. století. Témat k takovýmto širším komparacím překračujícím časové vymezení středověku se samozřejmě v obou rukopisech nachází vícero. Ve scénérii krumlovského kodexu, ve které se výrostci posmívají proroku Elíšovi, chlapci ukazují urážlivá gesta v podobě zvednutých prstů.⁰⁴⁹ Tato a podobná symbolika nebyla neznámá ani středověku

043 *Liber depictus*, fol. 60r, 61v, 64v, 83r, 89v, 91v, *Velislav biblia picta*, fol. 63r, 137r, 140v, 141v, 170r, 170v, 180v.

044 *Liber depictus*, fol. 30r, 47v, 67r, 107r–107v; *Velislav biblia picta*, fol. 23r, 23v, 26r, 36v, 37r, 52r, 69r, 181r.

045 *Liber depictus*, fol. 29*v, 44v, 45r, 46v, 47r, 49r, 60v, 61r, 61v, 66v, 68v, 69v, 71r, 74r, 78v, 80r, 81r, 97r, 102r.

046 *Velislav biblia picta*, fol. 53r, 106r; *Liber depictus*, fol. 13r, 14v, 16r, 34r, 21r, 55r, 102v, 94r. Židovské dámské účesy byly zobrazeny na fol. 58v, 59r, 102v, 103r.

047 *Velislav biblia picta*, fol. 131r; *Liber depictus*, fol. 59r, 94r.

048 *Liber depictus*, fol. 94v, 95r, 95v, 96r. Dále srov. Reitinger, L. a D. Soukup: The Krumlov *Liber depictus*. On its creation and depiction of Jews, *Judaica Bohemiae* 50 (2015), s. 5–44.

049 *Liber depictus*, fol. 18r.

a ranému novověku. S příchodem raného novověku postupně narůstá počet příkladů, kdy gesto dvou zvednutých prstů představuje rohy, či parohy, symbolicky nasazované muži, kterého podváděla jeho choť. Takovýto posměch se zejména objevoval v pouličních divadelních představeních, zvláště v italských představeních typu *commedia dell'arte*, která v raném novověku získává na oblibě po celé Evropě. V obou rukopisech lze dohledat i další vtipy a narážky. Například v *Liber depictus* u výjevu vroucího kotle, do kterého měl být uvržen svatý Kryštof, zaujme, že dvě osoby do této nádoby na vaření vhadzují několik předmětů, jež nápadně připomínají exotické koření hřebíček.⁰⁵⁰

Na mnohé detaily bude muset upozornit vyučující, řady témat a motivů si všimnou samotní studenti. Učitelé mohou samozřejmě využívat uvedené příklady pouze jako doprovodný obrazový materiál pro přípravu vlastní výuky. V každém případě oba obrazové kódexy *Liber depictus* a Velislavova bible jsou nedoceněným kaleidoskopem do světa starého sedm set let, který je unikátní tím, že do něj mohou nahlížet i žáci základních a středních škol a objevovat v těchto iluminacích svůj barevný a pestrý středověk. A takovýchto středověkých – svým způsobem dodnes funkčních – „učebnic“ máme opravdu málo.

On-line odkazy na použité prameny:

Reitinger, L.: Krumlovský Liber depictus a jeho první čtenář. In: *Karel IV. a Emauz. Liturgie – text – obraz*. Ed. Kateřina Kubínová. Praha 2017, s. 247–265: https://www.academia.edu/44739612/Luk%C3%A1%C5%A1_Reitinger_Krumlovsk%C3%BD_Liber_depictus_a_jeho_prvn%C3%AD_%C4%8Dten%C3%A1%C5%99_In_Kate%C5%99ina_Kub%C3%ADnov%C3%A1_ed_Karel_IV_a_Emauz_liturgie_text_obraz_Praha_2017_s_247_265

Reitinger, L. a D. Soukup: The Krumlov Liber depictus. On its creation and depiction of Jews, *Judaica Bohemiae* 50 (2015), s. 5–44: https://www.academia.edu/19549972/The_Krumlov_Liber_Depictus_On_its_Creation_and_Depiction_of_Jews_Krumlovsk%C3%BD_kodex_Liber_Depictus_K_jeho_vzniku_a_zobrazen%C3%AD_%C5%BDid%C5%AF_in_English

Soukup, D.: Mor, masakr, Maria. Protižidovské aspekty pozdněstředověké zbožnosti. In: *Karel IV. a Emauz. Liturgie – text – obraz*. Ed. Kateřina Kubínová. Praha 2017, s. 267–281: https://www.academia.edu/35575900/Mor_masakr_Maria_Proti%C5%BEidovsk%C3%A9_aspekty_pozdn%C4%9B_st%C5%99edov%C4%9Bk%C3%A9_zbo%C5%BEnosti_Plague_massacre_Mary_Anti_Jewish_Aspects_of_Late_Medieval_Piety

Grollová, J. a D. Rywíková: *Milita est vita hominis. Sedm smrtelných hříchů a sedm skutků milosrdenství v literárních a vizuálních pramenech českého středověku*. České Budějovice 2013: https://www.academia.edu/35818016/Milita_est_vita_hominis_Sedm_smrteln%C3%BDch_h%C5%99%C3%ADch%C5%AF_a_sedm_skutk%C5%AF_milosrdenstv%C3%AD_v_liter%C3%A1rn%C3%ADch_a_vizu%C3%A1ln%C3%ADch_pramenech_%C4%8Desk%C3%A9ho_st%C5%99edov%C4%9Bku

Velislavova bible: https://www.academia.edu/7023383/Die_velislav_bibel_in_neuem_licht

Výběrová bibliografie:

Grollová, J. a D. Rywíková: *Milita est vita hominis. Sedm smrtelných hříchů a sedm skutků milosrdenství v literárních a vizuálních pramenech českého středověku*. České Budějovice 2013.

Jenni, U.: Realistische Elemente im Krumauer Bilderkodex. In: Benešová, K. (ed.): *King John of Luxembourg (1296–1346) and the art of his era*. Prague 1998, s. 260–277.

Krása, J.: Gerhard Schmidt, Franz Unterkircher, Krumauer Bilderkodex, *Umění* 16 (1968), s. 419–423.

Krumauer Bilderkodex. Österreichische National Bibliothek Codex 370. Fascimile-Band. Graz 1967 (= Codices selecti 13).

Matějček, A., J. Šámal a B. Ryba: *Legendy o českých patronech v obrázkové knize XIV. století*. Praha 1940².

Panušková, L.: Velislavova biblia v typologických vztazích. Úvaha o obsahu rukopisu a jeho konceptorovi. In: *V zajetí středověkého obrazu. Kniha studií k jubileu Karla Stejskala*. Praha 2011, s. 53–60.

Reitinger, L.: Krumlovský Liber depictus a jeho první čtenář. In: *Karel IV. a Emauzy. Liturgie – text – obraz*. Ed. Kateřina Kubínová. Praha 2017, s. 247–265.

Reitinger, L. a D. Soukup: The Krumlov Liber depictus. On its creation and depiction of Jews, *Judaica Bohemiae* 50 (2015), s. 5–44.

Schmidt, G.: Die Fresken von Strakonice und Krumauer Bildercodex, *Umění* 41 (1993), s. 145–152.

Schmidt, G. a F. Unterkircher: *Krumauer Bildercodex. Österreichische Nationalbibliothek Codex 370. Textband zu der Fascimile-Ausgabe*. Graz 1967 (= Codices selecti 13).

Soukup, D.: Mor, masakr, Maria. Protižidovské aspekty pozdněstředověké zbožnosti. In: *Karel IV. a Emauzy. Liturgie – text – obraz*. Ed. Kateřina Kubínová. Praha 2017, s. 267–281.

Studničková, M.: Rožmberkové a knižní malba. In: *Rožmberkové. Rod českých velmožů a jeho cesta dějinami*. Ed. Jaroslav Pánek a kol. České Budějovice 2011, s. 496.

Uhlíř, Z.: *Velislavova bible – Velislai biblia picta – Velislaus Bible*. Praha 2007.

Velislai biblia picta. Ed. Karel Stejskal. Praha 1970.

Velislai biblia picta. Praha 2008.

The Velislav Bible, the finest picture Bible of the late Middle Ages: Biblia depicta as devotional, mnemonic and study tool. Ed. Lenka Panušková. Amsterdam 2018.

KLIMATICKÉ ZMĚNY A STŘEDOVĚKÉ DĚJINY

CÍLOVÁ SKUPINA: studenti waldorfských lyceí, prvního až třetího ročníku gymnázia, resp. historického semináře ve 4. ročníku

ČASOVÁ NÁROČNOST: dvě výukové hodiny plus domácí práce

KLÍČOVÉ POJMY: klimatická změna, jevy dlouhého trvání, vztah životního prostředí a lidské společnosti

**CÍLE VÝUKY
A MOTIVACE:** Dramatické klimatické změny, které probíhají v naší současnosti, vedou k zájmu o tuto problematiku i v minulosti. Soudobé dějepisceví se klimatickými otázkami intenzivně zabývá ve spolupráci s dalšími vědními obory, nejen klimatologií (archeologie, geografie, ekologie, další přírodovědné obory), a ukazuje, nakolik klimatické změny ovlivnily lidské dějiny v rovině událostí i v rovině dlouhodobých procesů přesahujících staletí. Cílem hodiny je ukázat studentům/studentkám dané vlivy na příkladech ze středověkých dějin a zároveň demonstrovat povahu vědeckého výzkumu.

Klimatické změny jsou ve veřejné debatě, se kterou se studenti/studentky nejčastěji setkávají, často redukovány pouze na otázku globálního oteplení a sucha. Jde však o komplexní problém, kterému nelze porozumět bez spolupráce řady věd. I když dnes mezi vědci panuje většinová shoda, že současné klimatické změny jsou způsobeny vlivem člověka a extenzivním hospodářským růstem, nelze opomíjet další faktory, které se na změnách klimatu podílely v minulosti. Vedle demonstrování klimatických změn na středověkých dějinách je tak sekundárním cílem hodiny vysvětlení povahy vědeckého výzkumu. Věda vytváří určité modely, jejichž pomocí se snaží vysvětlit svět kolem nás a které s dalšími poznatky upravuje, koriguje nebo zásadně přepracovává. Vědecké poznání tak není absolutní, má podmíněnou platnost, což platí i pro historii. Studenti/studentky by si měli/měly uvědomit, že nejde o relativizaci vědy, nýbrž o to, že její závěry jsou vyslovovány s vysokým stupněm pravděpodobnosti, nikoli absolutní jistoty.

**METODY A FORMY
VÝUKY:** práce ve dvojicích, badatelské vyučování, propojování s dalšími předměty (zeměpis, ZSV, biologie)

POMŮCKY: počítače s připojením k internetu, případně wifi, aby se studenti/studentky mohli/mohly připojit ze svých notebooků

Předběžná základní znalost středověkých dějin na úrovni prvního ročníku gymnázia, konkrétně:

- Vikingské výboje – nejde pouze o jejich útoky na jednotlivé části kontinentální Evropy od konce 8. do 11. století, ale také o zámořské cesty a osídlování Islandu.
- Rozvoj osídlení v Evropě ve vrcholném středověku a zakládání středověkých měst – od 10. století začíná výrazně růst evropská populace, což se projevuje i rozšiřováním sídlištní sítě, vznikem nových vsí, které jsou i prostorově uspořádány odlišně od staršího osídlení, a především etablováním měst od konce 11. století. Města představují nový prvek ve středověké společnosti, jejich právo zajišťuje měšťanům určitou míru svobody, jsou centrem obchodu a hospodářské činnosti, která ovlivňovala prostor daleko za městskými hradbami.
- Povaha středověkého zemědělství – technologické změny 11. a 12. století v Evropě (orba pomocí pluhu s asymetrickou radlicí, zápřah tažného zvířete pomocí chomoutu, díky kterému šlo lépe využít jeho sílu, rozšíření dalších zemědělských nástrojů jako kosa, brány na vláčení pole atd.) vedly k rozšíření obdělávané půdy, jejímu pravidelnému uspořádání (lány) a vyšším výnosům, díky kterým přestával být středověký rolník v existenčním ohrožení, pokud nastal nepříznivý rok.

Výchozí situace v hodině

Jak již bylo řečeno, klimatické změny se často redukuje pouze na globální oteplení a problematiku sucha. Pro zpřehlednění je ale dobré se s vývojem průměrných ročních teplot seznámit, protože i ony měly a mají vliv na zemědělskou činnost. Systematické měření teploty v průběhu roku ovšem začíná v Evropě až v 18. století. Jak tedy zjistit teplotní cykly ve středověku?

Zde se nabízí první příležitost k ukázce, jak těsně jsou historie a poznání minulosti propojeny s dalšími obory. Rekonstrukce teplotních cyklů v dlouhém časovém období, které sahá desetitisíce let před náš letopočet, je založena na měření objemu částic v le-
dovcových vrtech. Učitel může využít grafy a rekonstrukce např. na stránkách MetOffice: <https://www.metoffice.gov.uk/weather/climate-change/what-is-climate-change>

Byť se jednotlivé rekonstrukce od sebe liší (opět poukaz na povahu vědeckého poznání), shodují se ve vymezení tzv. teplotního a klimatického optima ve vrcholném středověku, zhruba od přelomu 10. a 11. století do první poloviny 14. století. Po chladnějším raném středověku přišlo zřejmě kratší období značných výkyvů počasí v jednotlivých letech, o kterém vypovídají prameny z této doby, např. [kronika Raoula Glabera](#):

„Povětrnostní podmínky byly nepříznivé, zejména v době záplav nebylo možné najít vhodný čas pro setbu a nebylo možné sklízet. Říkalo se, že nepřátelské živly svedly bitvu, a nelze pochybovat o tom, že ztrestaly lid za jeho neposlušnost. Trvalé deště pokračovaly a během tří let promočily celou zemi natolik, že nebylo možné vyhloubit brázdy, které by přijaly zrno. V čase sklizně špatné rostliny a smutný koukol pokrývaly celou plochu polí. Sud zrna tam, kde odevzdal více, dal při sklizni žejdlík úrody, a stejný žejdlík vydal jinde sotva hrst. Odplata v podobě neúrody začala v krajích na

východě, zničila Řecko, přišla do Itálie a odtud do Galie, zachvátila celou zem a následně si vybrala svou daň u Angličanů. Protože nedostatek potravin udeřil na celou populaci, vysoce postavení a ti ze středních vrstev se stávali vyzáblými chudáky, trvalé loupení mocných se zastavilo až obecným nedostatkem. (...) Zatímco kdysi jedli divokou zvěř a ptáky, nyní se dali v důsledku nesnesitelného hladu do shromažďování mršin všeho druhu a věcí hrozných. Jisté východisko před smrtí nacházeli v kořenech stromů a vodních rostlinách, avšak nadarmo.“

Glaberovo expresivní líčení ukazuje katastrofální dopady neúrody v podmínkách zemědělství raného středověku. Po zmíněných výkyvech se asi kolem poloviny 11. století klima ustálilo a bez dramatických změn přetrvávalo následující téměř tři staletí. V této době dochází k neuvěřitelnému rozvoji středověké Evropy. V průběhu 14. století přišla další klimatická změna a nastává tzv. malá (nebo druhá) doba ledová, jež trvala až do počátku industrializace na konci 18. století. Vzhledem k časovému souběhu s morovou epidemií, jež se v několika vlnách prohnala Evropou po roce 1348, a velkým válečným konfliktům typu stoleté války se někdy hovoří o „krizi středověku“.

Rekonstrukce založené na měření ledovcových vrtů nám dává globální pohled na vývoj klimatu, ovšem ne v kratších časových obdobích a v menších geografických celcích. To umožňuje dendrochronologie, relativně mladý obor, který již přinesl pozoruhodné výsledky. Na základě letokruhů zkoumá přírůstky stromové hmoty – v klimaticky příznivých letech jsou větší, v opačném případě malé. Díky shodě letokruhů na rozsáhlém souboru vzorků dřeva z minulosti se podařilo vytvořit datační řadu, která dnes sahá jedenáct tisíc let do minulosti. Databáze vzorků umožňuje rozlišit i regionální rozdíly mezi evropskými krajinami, neboť klima pochopitelně nebylo všude stejně „optimální“.

Primárně dendrochronologie sloužila k přesnějšímu datování dřevěných artefaktů nebo jiných předmětů s použitím dřeva (příkladně malířských děl na dřevěných deskách), tím ale možnosti jejího využití nekončí a poznání vývoje klimatu patří k perspektivním směrům dalšího výzkumu (hovoří se proto o dendroklimatologii).

Úkol v hodině: nalezněte s pomocí databáze objektů (v odkazu níže) nejstarší datované předměty (zpravidla jde o části krovů) v místě vaší školy či bydliště.

<http://dendrochronologie.cz/cs/databaze/>

Konkrétní příklady vztahu klimatu a středověkých dějin

Objevování světa

Výklad: Příznivější klimatické podmínky umožnily rozšiřování středověkého osídlení i v oblastech mimo kontinentální Evropu. První osadníci se na Islandu začali usazovat už v posledních desetiletích 9. století. Ostrovní osady ale potřebovaly zásobování z pevniny (včetně nedostatkového dřeva), které však kvůli zamrzajícímu moři mohlo probíhat pouze od pozdního jara do počátku podzimu, a existence osad tak byla neustále ohrožena. V průběhu 10. století se podmínky zlepšily, což usnadnilo intenzivnější kontakty s osadami v Norsku a Dánsku a vedlo k dalším výpravám na západ. V osmdesátých letech 10. století byl z Islandu vypovězen kvůli zločinu majitel jedné lodi Erik Zrzavý. Protože byl proskřibován i v Norsku, vydal se hledat západní zemi, o níž existovalo matné povědomí, že ji dříve zahlédl jiný viking. Na své cestě doplul k jižnímu okraji Grónska, kde založil novou osadu. Po několika letech se vrátil na Island pro nové osadníky, kterým vyličil krásnou, stále zelenou zemi (*Grønland*), a podařilo se mu přesvědčit několik stovek Islandanů

k dobrodružné výpravě. S jejich pomocí rozšířil osadu Brattahlíð a založil druhou na západním pobřeží Grónska. V Grónsku se ale cesta vikingských osadníků nezastavila. Po čase další pluli stále na západ, až dorazili na pobřeží New Foundlandu a Labradoru a zde na počátku 11. století založili další osadu (její existenci dokládají archeologické výzkumy v L'Anse aux Meadows), přičemž objevenou zemi nazvali zemí vína (*Vinland*).

Založení nových sídlišť ulehčilo samotnou existenci a další rozvoj grónských osad, neboť ze Severní Ameriky se do nich dováželo nezbytně potřebné dřevo a další věci, zároveň udržovaly kontakty s Islandem. V Grónsku bylo dokonce založeno biskupství, které mělo zajišťovat pastorační stávajících osadníků a snad i případné šíření víry dále západním směrem k novým územím. Možné to bylo jen díky klimatické změně, která oteplila i mořské proudy a připravila příznivější podmínky pro plavbu po většinu roku. Především se jednalo o oteplení Labradorského proudu, který se v jižní části spojuje s Golským proudem, došlo ale ke zvýšení teploty vod i kolem Islandu a v zimě zřejmě zůstávalo rozmrzlé i moře na severní straně ostrova. Co klimatická změna umožnila, to také ukončila. S nástupem tzv. malé doby ledové se uzavírá historie grónských osad a tamního biskupství, které do konce 15. století zcela zanikly a o jejich existenci dnes vypovídají pouze archeologické vykopávky a texty islandských ság.

Dílčí úkol: Vyhledejte pomocí mapových aplikací místa, kde byly v Grónsku a Severní Americe založeny jmenované vikingské osady. Které mořské proudy vikingské lodi využívaly při svých plavbách na Island a do Grónska?

Ovládnutí krajiny

Výklad: Doba tzv. klimatického optima je spojena se zásadní proměnou středověké Evropy a její krajiny. Tato proměna se dříve označovala jako kolonizace, což je termín, kterému se moderní badání kvůli jeho hodnotovému zatížení snaží vyhybat, a hovoříme raději (pravda poněkud násilnými překlady z latiny, němčiny či angličtiny) o výstavbě země, přestavbě krajiny či jednoduše velké středověké změně.

Rozšiřování inovativních postupů v zemědělství, které jsme zmínili v předpokladech hodiny, pochopitelně nelze přičítat klimatické změně. Ta ale vytvořila podmínky, v jakých se mohly nástroje, které byly známy již dříve, lépe uplatnit. Příkladem může být kosa, jež se v archeologických nálezech začíná hojněji objevovat od 10./11. století, ač nepředstavuje žádný nový vynález. Teprve v této době ji ale venkované začali plně využívat ke sklizni píce pro dobytek a koně, kteří sloužili při orbě a obdělávání polí. Intenzivnější zemědělská činnost vedla k proměně krajiny do podoby, v jaké ji známe dnes. Na místo krajiny raného středověku, ve které byla lidská sídla obklopena lesními a pololesními porosty, skrze něž procházely komunikace a které byly v představitosti raně středověkého člověka spojeny s nebezpečím, nastupuje krajina utvářená prací lidských rukou. Les se ocitá na ústupu a na jeho místě se objevují pole, pastviny, další zemědělské provozy, nové vesnice – a především města.

Právě města představují rozhodující faktor v proměně krajiny. Zdaleka nešlo jen o prostor v nejbližším okolí města, kam byla odsunována nebezpečná (kvůli požáru) či nevhodná řemesla a kde vznikala předměstí. Města ovlivňovala území i desítky kilometrů za svými hradbami. Každé město potřebovalo zemědělské zázemí, a proto v jeho bezprostředním okolí rychle mizely lesní porosty, na jejichž místě vznikaly zahrady měšťanů, hospodářské dvory a jiné zemědělské usedlosti. Les ale mizel i kvůli nárokům samotného města, jež potřebovalo dřevo na stavbu, otop nebo pro fungování energeticky náročnějších řemesel (typicky kováři a další kovodělná řemesla, která spotřebovávala větší množství dřevěného uhlí).

Krajina vrcholného a pozdního středověku v mnohém připomínala venkovskou krajinu dnešní v místech, která nebyla tolik postižena kolektivizací a intenzivním průmyslovým zemědělstvím (např. podhůří Jeseníků nebo Rychlebských hor). Ucelené lesní ostrovy obklopovala krajina přímo utvářená a ovlivňovaná člověkem, což se týkalo zmíněných lesních porostů, které byly intenzivně využívány nebo sloužily jako lovecké hvozdy (Křivoklátsko, Buchlovesko). Les přestával být místem nebezpečí a postupně z něj mizely i divoké šelmy jako vlci a medvědi, které byly od vrcholného středověku systematicky vybiřeny.

Dílčí úkol: Zamyslete se nad pojmem „kulturní krajina“. Co všechno do ní podle vás patří? Myslíte si, že se člověk mohl v krajině západní a střední Evropy vrcholného a pozdního středověku (12.–15. století) setkat s bezzásahovou divočinou?

Krize

Výklad: Optimistické vyznění předešlého tématu může být predehrou k tématu závěrečnému. Právě existence měst byla významným faktorem pozdně středověkého odlesnění, které kulminovalo po nástupu malé doby ledové a zhoršených klimatických podmínek a přispělo k jejich tíživějším dopadům. Těžba stříbrných rud, která významně podpořila mocenské ambice českých panovníků a hrála důležitou roli v pozvednutí úrovně českých zemí, měla odvrácenou tvář v podobě masivního odlesňování, neboť k tavení a čištění rud bylo potřeba velké množství dřevěného uhlí. To se páliho v posázavských lesích, ze kterých uhlíři postupně ukrajovali další a další části. Do Kutné Hory se v pozdním středověku dřevo, které bylo potřeba na chod města a dolů, splavovalo po Labi až z Podkrkonoší (po Labi do Kolína a dále se vezlo na vozech), neboť v širším okolí města už nebyl žádný větší les.

V evropském kontextu se nejednalo o výjimečnou situaci. Hluboké hvozdy zůstávaly jen v horských oblastech, kde bylo složité těžit a dopravovat dřevo do rozvinutých center, a samozřejmě v loveckých revírech, které panovníci chránili zvláštními nařízeními. Pro Francii se odhaduje, že mezi lety 800 a 1300 se rozloha lesů zmenšila na 40 % původního stavu. Známý je případ Norimberka a jeho lesů, které na konci 14. století uměle obnovoval Peter Stomer, jeden z městských radních, neboť zbytky lesa již neměly sílu na přirozenou obnovu. V českých zemích byla podle realistických odhadů na sklonku středověku menší plocha lesů než v druhé polovině 20. století.

Dopady rozsáhlého odlesnění záhy pocítili i lidé. Odlesněné svahy v podhorských oblastech přestávaly při větších deštích a jarním tání zadržovat vodu a trpěly erozí. V kronikářských textech pozdního středověku se tak opět setkáváme s kumulací nepříznivých klimatických jevů, dlouhých deštivých období, krutých zim a následných povodní, k nimž odlesnění bezesporu přispělo. Velký úbytek lesních ploch zhoršoval možnosti přirozené obnovy lesa. Protože bylo logicky více využíváno polotvrdé a tvrdé dřevo listnáčů, měnila se druhová skladba lesa, ve kterém získávaly stále větší zastoupení rychle rostoucí jehličnany.

Dosud jsme hovořili především o vnitrozemské krajině, klima ale pochopitelně výrazně ovlivňovalo i přímořské kraje. Stoupající hladina moře v době klimatického optima způsobovala opakované záplavy v oblasti dnešního Nizozemí, kde už od římských dob fungovaly základní mechanismy vysušování a přečerpávání vody zpět do moře. Ty se ale ukázaly nedostatečné, úroveň země nadto dále snižovala těžba rašeliny, kterou rostoucí populace využívala jako palivo místo nedostatkového dřeva. V prosinci 1287 nastala při protřetí hrází katastrofa. Moře vniklo hluboko do vnitrozemí, zalilo terén snížený těžbou rašeliny, kde mezitím vznikla další lidská sídla, a počet obětí se odhaduje na desetitisíce obyvatel.

Pohroma změnila tvar pobřeží do dnešní podoby, neboť jejím důsledkem je záliv, který se hluboko zařezává do krajiny a odděluje dnešní provincie Severní Holandsko a Frísko. Nástup malé doby ledové přinesl pro obyvatele nizozemských provincií paradoxně jistou úlevu v podobě stabilizace mořské hladiny (byť to neznamená, že by se s opakovanými záplavami při mořských bouřích nepotýkali).

Dílčí úkol: Pokuste se s využitím znalostí z dalších předmětů popsat důsledky rozsáhlého odlesňování pro ekosystém. Jaký zásadní problém pro středověkou společnost podle vás představovalo? Najděte pomocí mapových aplikací záliv, který vznikl na území dnešního Nizozemí v důsledku potopy roku 1287.

Závěr: Změnil se váš pohled na význam klimatických změn v minulosti? Domníváte se, že současné klimatické změny představují opakování proměn, které již lidstvo v minulosti zažilo, nebo jde o novou situaci?

Doporučená literatura k dalšímu studiu:

Behringer, W.: *Kulturní dějiny klimatu. Od doby ledové po globální oteplování*. Praha 2010.

Draštík, P. a kol.: *Český a moravský les. Jeho počátky, současný stav a výhled do budoucnosti*. Praha 2022.

Fagan, B. M.: *Malá doba ledová. Jak klima formovalo dějiny v letech 1300–1850*. Praha 2007.

Marek, M. V. a kol.: *Klimatická změna. Příčiny, dopady a adaptace*. Praha 2022.

Sádlo, J. a kol.: *Krajina a revoluce. Významné přelomy ve vývoji kulturní krajiny českých zemí*. Praha 2008.

IVAN IV. HROZNÝ, KOŘENY RUSKÉHO SAMODĚRŽAVÍ

CÍLOVÁ SKUPINA:	studenti dějepisu druhého nebo třetího ročníku vyššího cyklu gymnázia
ČASOVÁ NÁROČNOST:	45 min (+ zhlédnutí dokumentárního filmu v délce cca 50 min jako příprava na výuku), některé části výuky lze vynechat nebo časovou dotaci pro ně určenou zkrátit
KLÍČOVÉ POJMY:	samoděržaví, bojaři, impérium, pravoslavi, car
CÍLE VÝUKY A MOTIVACE:	<p>Ivan IV. Hrozný patří k nejznámějším a nejproblematictějším vládcům v dějinách lidstva. S jeho jménem a vládou je spojeno jedno z nejkompikovanějších a také nejtragičtějsích období v ruských dějinách. Za jeho vlády se ruská říše výrazným způsobem proměnila a z málo známé země „na konci světa“ se stala součástí evropského dění. Svým způsobem vlády, chováním vůči okolí a také svými životními osudy první ruský car budil velkou pozornost už v době své vlády a budí ji dodnes. Řadu otázek podněcují dokumentární i umělecké filmy, odborné i popularizační práce věnované Ivanovi. Zapomenout nelze ani tendence využívat, až zneužívat Ivanovu osobnost v politice, jež jsou patrné od počátku 19. století dodnes.</p> <p>V době, kdy Ivan IV. panoval, docházelo v Evropě k událostem, jež ji podstatným způsobem proměňovaly:</p> <ul style="list-style-type: none"> • reformace, • objevné plavby, • trvalé konflikty s osmanskou říší, • tendence prosazovat absolutistickou podobu vlády. <p>Důsledky těchto událostí se v různé míře projevily i v ruské říši, již se v západní a střední Evropě říkalo podle hlavního města Moskova, protože za ruskou byla považována ta část východní Evropy, jež byla součástí litevského velkoknížectví a polského království. Od 70. let 15. století začala být Moskova považována za možného spojence proti Turkům. Právě tato naděje na získání moskevské pomoci byla podstatným impulsem k rozvoji diplomatických kontaktů mezi Moskovii na straně jedné a císařským dvorem a papežskou kurií na straně druhé. Dalším důsledkem byla snaha získávat detailnější informace o poměrech</p>

panujících v dosud málo známé říši. Ve dvacátých letech 16. století bylo vytištěno několik spisů, které však vznikly na základě rozhovorů s ruskými diplomaty, nemůže proto překvapit jejich tendence idealizovat situaci v Moskovii. Nejvýrazněji se projevila ve zveličování počtu bojovníků, které měl mít moskevský panovník k dispozici. Až závistivým způsobem obdivovali stabilitu náboženských poměrů v dominantně pravoslavné říši především římsíť papežové, kteří museli čelit rychlému nástupu reformace. Situace se změnila právě za panování Ivana IV., jenž svoji vládu zahájil jako první mezi ruskými panovníky carskou korunovací, jež měla především demonstrovat sílu a autoritu na mezinárodním poli. Ivan bývá právem považován za zakladatele a tvůrce moskevské imperiální politiky. Na rozdíl od svých předchůdců na trůně začal dobývat země, jež nikdy nepatřily nikomu ze členů Rurikova rodu. V letech 1552 a 1556 dobyl kazaňský a astrachaňský chanát, získal tak do svého držení celý tok řeky Volhy, tradičně důležité obchodní tepny, a tím se zároveň Moskovii otevřela cesta k pronikání na Sibiř. Podnětem k další proměně ruské politiky ve vztahu k západní Evropě se stala návštěva Richarda Chancellora v Moskvě v roce 1553. Richard Chancellor byl kapitánem jedné ze tří lodí vyslaných anglickým králem Eduardem VI. s úkolem proplout Severním ledovým oceánem a najít cestu do Číny a do Indie. Dvě z lodí ztroskotaly na Severním mysu, Chancellor se svou lodí přistál v ústí řeky Severní Dviny, odkud byl vypraven do Moskvy, kde se mu dostalo cti v podobě carské audience. Výsledkem tohoto vlastně náhodného setkání bylo navázání intenzivnějších obchodních a politických kontaktů s Anglií a posléze s Nizozemím. Perspektivu rozvoje kontaktů s oběma námořními a obchodními velmocemi limitovala skutečnost, že Moskovia neměla přístav na Baltském moři a také vlastní námořní loďstvo. Ivan osobně dohlížel na budování přístavu v Archangelsku a také jej podporoval, přístav byl dokončen v roce 1584. Potřeba vlastního přístavu na Baltu se stala jednou z příčin zahájení livonské války v roce 1558. Ivanovi se v první fázi války povedlo ovládnout velkou část území Livonského řádu a zdálo se, že dosáhne svého cíle. Příměří uzavřené v roce 1559 pod tlakem polské, litevské, dánské a švédské diplomacie využili řádoví představitelé k jednání s polským králem a litevským velkoknížetem Zikmundem II. Augustem, jejich výsledkem byla Vilenská unie podepsaná na podzim roku 1561. Znamenala zánik Livonského řádu, velká část území, jež mu patřila, přešla do polského a litevského držení. Poslední velmistr Gotthard Kettler přešel k luteránství a stal se vévodou kuronským. Moskovia se od tohoto okamžiku dostávala do války s Polskem, Litvou a Švédskem a definitivně se stávala součástí evropského politického dění. Excesy, jichž se dopouštěla Ivanova vojska například při dobytí Polocka v únoru roku 1563, přispěla k proměně ruského obrazu v celé střední a západní Evropě. Zprávy v dobových novinách a letácích prezentují Ivana jako barbarského vládce, který se neštítí nekrutějších zvěrstev. Příznačná jsou dobová vyobrazení na anonymních letácích. Válka měla proměnlivou podobu, definitivní zvrat v Ivanův neprospěch přinesla volba Štěpána Báthoryho polským králem a litevským velkoknížetem. Energický a velmi schopný vojevůdce postupně vytlačil ruského cara z Livonska a začal ohrožovat jeho vlastní země. V kritické situaci, jež hrozila katastrofální porážkou, požádal Ivan o pomoc papeže Řehoře XIII., který vypravil do východní Evropy excelentního diplomata a velmi vzdělaného jezuitu Antonia Possevina. Possevino dokázal přimět polského a švédského krále k uzavření příměří s ruským carem, který musel ustoupit svým soupeřům významná území. První válečný konflikt, jehož průběh sledovala a různým způsobem ovlivňovala řada evropských mocností, skončil pro Moskovii zásadním neúspěchem.

Cílem výuky je blíže se seznámit s osobností cara Ivana IV. Hrozného, pomocí badatelského vyučování přiblížit hlavní problémy jeho vlády a pochopit na základě takto získaných poznatků fenomén ruského samoděržaví a jeho tvůrce.

METODY A FORMY

VÝUKY:

práce ve skupinách, analýza textu, badatelské vyučování

POMŮCKY:

4 počítače připojené k internetu (aplikace Google Earth)

Dokument Ivan Hrozný

<https://dokumenty.tv/ivan-hrozny-dokument/>

Stručný životopis Ivana IV.:

- narodil se v Kolomenském (vesnice u Moskvy) 25. srpna 1530
- 3. prosince 1533 nastoupil na trůn
- 16. ledna 1547 byl korunován carem
- 3. února 1547 svatba s Anastasií Romanovnou
- 1549 vznik Vybrané rady
- 1551 Stoglavý sněm
- 1552 dobytí Kazaňského chanátu
- 1553 Ivan přijal anglického kapitána Richarda Chancellora
- 1555 založena Muscovy Company v Londýně
- 1556 dobytí Astrachaňského chanátu
- 1558–1583 livonská válka
- 7. srpna 1560 zemřela Anastasie Romanovna
- 1565–1572 opričnina
- 19. listopadu 1581 zemřel carevič Ivan Ivanovič
- 28. března 1584 zemřel Ivan IV. v Moskvě

Jaký byl Ivan IV. vlastně člověk a jak vnímal svou roli samoděržavného cara?

Evokační část: Po zhlédnutí dokumentárního filmu (za domácí úkol) si přečtete myšlenky z dopisů Ivana IV. a formulujte svůj pohled na něho jako cara a člověka.

Myšlenky z Ivanových dopisů adresovaných především Andreji Kurbskému

- „Kdo se protiví naší moci, protiví se Bohu.“ (1564)
- „Panovníci mají být za všech okolností prozíraví: někdy mírní, někdy přísní – pro dobré mají mít lásku a mírnost, pro zlé, hněv a muka.“ (1564)
- „Sluší-li se carovi, aby, bijí-li ho po tváři, nastavoval druhou?“ (1564)
- „Carské moci je dovoleno působit hrozbou, zákazem, mučením a na nejhorší a úhlavní viníky pak trestem posledním.“ (1564)

Výklad: Ústředním problémem Ivanovy vlády byl vztah k bojarům. Bojaři tvořili tradiční poradní sbor ruských panovníků nazývaný bojarská дума. Její složení zcela záleželo na vládci, proto nebyl bojarský titul dědičný a dědičné nemohlo být ani členství v dumě. Od konce 15. století se bojaři postupně stávali představiteli vznikajících dvorských a centrálních úřadů, дума se velmi pozvolna začala měnit z poradní instituce ve výkonnou. V době Ivanovy nezletilosti a po smrti jeho matky Heleny Glinské v roce 1538 bojaři spravovali Moskvii, nevyužili tuto příležitost k tomu, aby svým sobeckým jednáním motivovaným především vlastními zájmy oslabili centrální moc, a přispěli k ekonomickému úpadku postupně se centralizující Moskovie. Nedokázali využít nabízející se příležitosti k oslabení panovnické moci a proměně dumy ve stavovskou instituci nezávislou na vládci a schopnou koncepčně systematicky řešit státní záležitosti. Sobecké soupeření o moc a majetek mezi několika rodinami provázelo násilí ve všech podobách. Ivanovy osobní zkušenosti z této doby umocňované dalšími událostmi už z doby jeho reálné vlády jej přivedly k rozhodnutí prosadit

samoděržavný způsob vlády a bojarů se zbavit. Nejvýrazněji se ambice prosadit svoji představu o vládě projevila v tragickém období opričniny v letech 1565–1572, veden snahou zbavit se všech domnělých nepřátel nechal popravit řadu vysokých úředníků, církevních hodnostářů a představitelů urozených rodin. Do řídky osídlených okrajových oblastí uprchlo před řáděním Ivanových opričníků mnoho sedláků. Po zrušení opričniny Ivan nechával sloužit bohoslužby za asi 3 000 obětí, a dával tak jasně najevo, že neuspěl s pokusem pomocí krutého teroru prosadit svoji představu samoděržavné vlády. Svoje názory na bojarů a svůj postoj vůči nim vyjádřil ve svých dopisech a také v rozhovorech s diplomaty přijíždějícími do Moskvy, především s vyslancem papeže Řehoře XIII. jezuitou Antoniem Possevinem.

Ukázky

Samoděržaví

Ukázky:

- Samoděržaví vpravdě pravoslavné Ruské říše trvá z vůle Boží od velikého cara Vladimíra, který zavedl křesťanství v celé Ruské zemi, od statečného velikého knížete Alexandra Něvského, který dobyl vítězství nad bezbožnými Němci.
- To je snad zchátralé svědomí, když své carství pevně držíme v ruce a nenecháme vládnout své poddané? Příčí se to snad rozumu, jestliže nechceme, aby nás naši poddaní ovládali?
- Ruští samovládci od počátku sami spravují svůj stát, a nikoli jejich bojaři a velmožové. To je snad tma, když car spravuje říši a vládne jí a sluhové věrně plní rozkazy? Na tom, že Ruská země trvá, má zásluhu Boží milosrdenství, milost přechisté Bohorodičky a přimluvy svatých, požehnání našich prarodičů a rodičů a konečně i my, její panovníci, a nikoli soudci a vojvodové.
- Panovníci mají být za všech okolností prozíraví, někdy mírní, někdy přísní. Pro dobré mají mít lásku a mírnost, pro zlé a špatné hněv a muka. Nečiní-li tak, nejsou pravými vládci. Carské moci je dovoleno působit hrozbou, zákazem, mučením a na nejhorší a úhlavní viníky trestem posledním.
- Jaká vláda vznikala v těch zemích, kde císařové poslouchali duchovních a rádců, a jak ty říše vzaly za své? Jak bezbožný Mohamed zničil Řeckou (Byzantskou) říši, kde císařové poslouchali duchovní a rádce, kteří se oddávali svým zvyklostem a neznepokojovali se úpadkem říše? Řekové (Byzantinci) tím zničili svoje císařství a vzdali se Turkům.
- Kdo je pyšný? Já, jenž vyžaduji poslušnost od svých otroků daných mně od Boha, nebo ti, kdo zavrhnou mou Bohem ustanovenou vládu, kdo odmítají svoje podřízené postavení a žádají, abych plnil jejich vůli jako vůli Boží?
- Není radostné dovědět se o zradě svých poddaných a trestat je za tu zradu. Spíše se sluší truchlit nad tím, že v nich mohla vzniknout taková ďábelská myšlenka: protivit se svému vládcovi danému Bohem.
- Moskovité mají ve zvyku přemýšlet o svém carovi tak, že říkají: „Pouze Bůh a velký car to vědí.“ „Car může jediným slovem rozetnout všechny uzly a vyřešit všechny obtížnosti.“ „Není takového náboženství, jehož obřadům a dogmatům by nerozuměl.“ „Když prospíváme a těšíme se dobrému zdraví, máme to z milosti velkého cara.“
- Rusové všechno připisují milosti Boží a milosrdenství svého cara. I výprask, na nějž div neumírají, vnímají jako projev jeho milosti. Jsou k němu tak připoutáni, že k němu nechovají žádnou nepřízeň, chválí ho a při každé příležitosti jej chválí za jeho milosrdenství.
- Chce být úplným pánem majetku, těla, duše a vlastně i myslí a myšlení svých poddaných. Zároveň žil v neustálém strachu o svůj život.

Úkoly, otázky:

- Dohleďte na internetu informace o knížatech, která Ivan připomíná, a zamyslete se nad otázkou, proč právě na ně se ve svých dopisech odvolává.
- Jak Ivan chápal samoděržaví a jeho význam pro Ruskou říši? Jaké argumenty přitom používá?
- Co považoval za příčinu zániku Byzantské říše, proč se nemohl považovat za jejího dědice?
- Komu byl Ivan jako pravoslavný ruský car odpovědný? Jakého soudu se bál?
- Jaké byly a jsou důsledky vnímání moskevského cara jako univerzální autority, jež všemu rozumí a dokáže všechno rozhodnout a vyřešit?
- Co měla společného Ivanova představa o roli pravoslavného cara s představami, jež byly vlastní jeho poddaným?

Pravoslaví

Výklad: Ivan byl, stejně jako všichni obyvatelé Moskovie, přesvědčen, že jediným pravým křesťanským náboženstvím je pravoslaví, považoval se za jeho ochránce a spojoval s ním přímo existenci své říše. Všechny ostatní podoby křesťanství považoval za odpadlické a heretické. Země a národy vyznávající katolickou, luteránskou a kalvínskou víru hodnotil jako nekřesťanské a pohrdal jimi. Považoval pravoslaví za jeden z pilířů, na nichž jeho říše spočívala. Z tohoto důvodu nepřemýšlel o jeho morálním významu, ale chápal ho pragmaticky jako prostředek, který mu má pomoci dosahovat cílů, jež si zvolil. Od církevních představitelů proto očekával jednoznačnou podporu a upíral jim jakékoliv právo na kritiku svého jednání.

Ukázky:

- Velkokníže si po každém setkání se zahraničními posly umývá ruce ve zlaté nádobě, jež stojí na lavici tak, aby na ni všichni mohli vidět a vnímat, jak uskutečňuje obřad očišťování.
- Poslu se dostane velké carovy milosti, protože mu splní přání navštívit jejich chrám, aby viděl, jak se modlí ke Svaté Trojici, s jakou úctou se chovají ke svatě Bohorodičce a svatým a s jakou pokorou a úctou se chovají ke svatým ikonám.
- Velkoknížata zachovávají přísně všechny posty a v očích svých poddaných jsou příkladem a vzorem pravé zbožnosti.
- O nekřesťanských národech není třeba se šířit, vždyť jejich králové ve svých královstvích sami nevládnou. Spravují je tak, jak jim jejich poddaní nařizují.
- Polský král Zikmund II. August nic sám nespravuje, hůř než poslední otrok přijímá rozkazy ode všech, sám nikomu neporoučí.
- Když přijali víru od Řeků, dokázali Moskovité lehce uvěřit všemu, co jim namluvili Řekové, kteří záviděli Římu slávu a zbožnost. Ivan ovšem zdůrazňuje, že nevěří v Řeky, nýbrž v Krista.
- Všichni, včetně mnichů, jsou neuvěřitelně nevzdělaní ve vědě, jež se dotýká původu jejich věrovyznání.
- Moskevský velkokníže nedovoluje nikomu vyjet za hranice s cílem studovat vědy, protože by studoval v zemích, kde nevyznávají pravoslavnou víru. Skutečnými pravoslavnými křesťany jsou pouze poddaní moskevského cara.
- Kdo se protiví vrchnosti, protiví se Bohu, jestliže se kdo protiví Bohu, stává se odpadlíkem, což je nejtěžší hřích. Kdo zradil Ivana, svého cara a panovníka, zradil i pravoslavnou víru. Kdo neprolije svoji krev za vlast, není křesťan, ale barbar.

- Trestají zde krutě každého, kdo se osmělí říci něco proti ruským náboženským obřadům a dogmatům. Srovnávajíce katolické duchovenstvo se svými biskupy a mnichy soudí, že jejich duchovní vedou zbožnější způsob života, a proto poutivěji uctívají Boha a vyznávají původnější víru.
- Chrámy slouží spíše k okrase města než k bohoslužbám, protože jsou po většinu roku zavřené.

Úkoly, otázky:

- Proč si Ivan, stejně jako další ruští panovníci, umýval ruce po setkání s posly, kteří vyznávali jinou podobu křesťanství? Jaké byly důsledky tohoto přístupu? Lze v tomto jednání spatřovat jednu z příčin a také jeden z projevů ruského izolacionismu a přesvědčení o ruské výlučnosti?
- Jak Ivan vnímal pravoslaví? Proč soudil, že zradit moskevského panovníka znamená zradit pravoslavnou víru?
- K čemu vedlo přesvědčení vlastní všem obyvatelům Moskovie, že jejich pravoslaví je jedinou pravou vírou? Jak ovlivňovala tato představa vztah k cizincům? Proč Ivan prezentoval povolení návštěvy chrámu jako projev zvláštní milosti?
- Co dával Ivan najevo svou tezí, že u nekřesťanských národů králové poslouchají svoje poddané?
- Jaké role plní moskevský car v očích svých poddaných? Jaké jsou důsledky tohoto přístupu? Byly typické jenom pro dobu vlády pravoslavných carů?
- Jaké byly důsledky nízké úrovně ruských škol, speciálně absence univerzit?

Carský titul

Výklad: Svoji skutečnou vládu zahájil Ivan carskou korunovací v lednu 1547. Přijetím nového titulu a korunovačním obřadem realizovaným podle tradičních zvyklostí dával najevo především svoje mezinárodní ambice, protože v domácím moskevském prostředí vystihoval jeho úlohu a postavení titul gosudar. Jeho oficiální titul, jak se objevoval v dobových dokumentech, měl tuto podobu:

Veliký gosudar, z Boží milosti car a velkokníže vši Rusi, vladimirský, moskevský, novgorodský, pskovský, rjažaňský, tverský, jugorský, permský, vjatský, bulharský a jiných zemí. Po dobytí kazaňského a astrachaňského chanátu Ivan doplnil svůj titul o cara kazaňského, cara astrachaňského, cara sibiřského a pána celé severní země.

Užívání carského titulu bylo pro Ivana prestižní záležitostí, protože se považoval za panovníka vyšší úrovně, než byl například polský král a litevský velkokníže. Za sobě rovného považoval v podstatě pouze císaře Svaté říše římské národa německého, Maxmilián II. i Rudolf II. byli ochotni ve vzájemném kontaktu Ivana titulovat jako cara v naději, že podpoří alespoň finančně jejich protiturecké snažení. S nelibostí Ivan nesl, že naopak římský papež jeho carský titul ignoroval a tituloval jej nejvýše jako krále. Právo užívat carský titul Ivan opíral o řadu argumentů, mezi nimiž náleželo důležité místo legendě o spřízněnosti s císařem Augustem.

Ukázky:

- A později milostí Boha slaveného v Trojici povstalo carství i v Ruské zemi, když císař římský Augustus, který vládl nad celým světem, usadil zde svého bratra Prusa. Mocí a milostí Trojice toto carství povstalo takto: potomek Prusa ve čtrnáctém koleně Rurik přišel a začal vládnout jako kníže na Rusi a v Novgorodě a ono město pojmenoval Velkým Novgorodem. Syn jeho Igor přesídlil do Kyjeva

a tam zřídil žezlo ruského panování... Bůh přivedl Velkého Vladimíra k poznání a osvětil ho světlem nábožnosti, aby velebil pravého Boha, Otce, Syna i Ducha svatého... obrátil ho na křesťanství a učinil ho králem křesťanského Zákona jako Velkého Konstantina.

- Metropolitu (hlavu ruské pravoslavné církve do roku 1589) vybírá sám car, do úřadu jej světí dva či tři biskupové.
- Ničím se nepyšní ani nevynáší, protože mu toho není zapotřebí, koná prostě svou carskou povinnost a nikoho nepokládá za vyššího, než je on sám.
- Jen carské moci se má vzdávat čest chrámem, hrobkou a zvláštním příkrovem. Tu už se nejedná o spásu duše, nýbrž o její záhuby. Spásu duše získáváme naprostou pokorou. (Ivan reaguje v dopise do Belozerského kláštera na fakt, že nad hrobem knížete Vorotynského byl postaven chrám, 1573.)

Výklad: Ivan si myslí, že není nad něho, žádný vládce není učenější a dokonalejší v pravé víře, proto se může honosit carskou korunou.

Ivan se považuje za vyvolence Božího, jehož úkolem je ozářit celý svět. Tak jej chápou a uctívají i obyvatelé jeho říše. Soudí, že oni sami žijí a prospívají, jen když žije a prospívá jejich car.

Co se týče královského či carského titulu – Ivan, jenž si ho přisvojil, nechce dostat žádný titul z jiného místa (rozuměj od papeže či císaře). Snaží se získat na svoji stranu některé mocné vládce tím, že se v listinách nazývá císařovým bratrem. Nelíbí se mu, že jej takto odmítá titulovat a ctít papež.

Už Ivanův otec Vasilij III. při slavnostních audiencích kladl císařským poslům otázku: „Je náš bratr, volený římský císař a král, zdrav?“

Ivanův panovnický titul museli uznávat a naprosto přesně formulovat všichni poslové králů, s nimiž udržoval kontakty. Už při uvítání poslů na hranici zazněl z úst Ivanových úředníků jeho celý titul, aby si uvědomili, kdo je vlastně vítá a do čí země přijeli.

Ukázky:

- Páni vaší rady by měli říci svému pánu, polskému králi Štěpánovi Báthorymu, aby poslal k nám své vyslance, neboť s ním chceme náležitým způsobem uzavřít mír a obnovit přátelské styky. A on by se nám za to měl náležitě odvděčit, neboť bez té vděčnosti a odplaty nemůže mezi námi povstat bratrství. (Korunnímu hejtmanovi polského království Janu Chodkiewiczowi, 1577.)
- Když jsme propustili Tvé posly, poslali jsme Ti po nich poučení a rozhodnutí, jak si můžeš zasloužit odpuštění Našeho vysokého Veličenstva. (Švédskému králi Johannovi III., 1572.)
- Píšeš své jméno před naším; to je neslušné, neboť naším bratrem je císař římský a jiní velcí panovníci. Ty však se nemůžeš nazývat jejich bratrem, neboť Švédsko ve cti stojí níže než tyto říše. Odvozujeme svůj rod od caesara Augusta, Ty o nás soudíš v rozporu s Boží vůlí. (Švédskému králi Johannovi III., 1573.)
- Mysleli jsme si, že jsi sama ve svém státě panovnicí a sama vládneš a dbáš o svou panovnickou čest a prospěch svého státu... Ale je vidět, že vedle Tebe vládnou u vás ještě jiní lidé, a nejen lidé, ale kramáři, a ti nedbají o naše panovnické hlavy, o čest a prospěch země, nýbrž vyhledávají jen svůj obchodní zisk. Ty pak žiješ ve svém panenském stavu jako každé obyčejné děvče. (Anglické královně Alžbětě I., 1570.)
- Co nemohou získat rozumem a jednáním, toho se snaží zmocnit lstí a silou. Nikdy si nepřipustil myšlenku, že by ho nějaký jiný panovník mohl převyšovat silou. Nesnesl srovnání s jiným panovníkem, vnímal to jako urážku svého majestátu.

- Car je laskavý ke křesťanům a pro svoje poddané nelituje vlastní osoby v zápase s nepřáteli. Má dost sil, aby je ochránil před Turky, před krymským chánem a před císařem i před mnohými jinými státy, a ve vší své zemi a svým poddaným zajistí pokoj.

Úkoly, otázky:

- Proč Ivan zdůrazňoval, že je potomkem Prusa, bratra císaře Augusta? Proč zdůrazňoval, že se Vladimír stal králem křesťanského Zákona stejně jako císař Konstantin Veliký? Jak vnímal svoje postavení coby Vladimírova následníka a dědice?
- Jak se Ivan vnímal ve vztahu k jiným panovníkům? Byl jeho pohled reálný?
- Proč Ivan v audienčních pozdravech kladl důraz na slova bratr a volený?
- Proč Ivan žádal polského krále Štěpána Báthoryho v době, kdy s ním jasně prohrával ve válce, aby k němu vypravil posly a takto inicioval jednání o míru? Situace vyžadovala, aby posly s žádostí o mír vypravil naopak Ivan.
- Proč Ivan a jeho následovníci na carském trůně kladli tak velký důraz na přesnost vyjádření svého titulu?

Závěr

Ivan IV. Hrozný vytvořil model vlády, který bez podstatných změn v Rusku trvá do dnes. Vládce, je lhostejně, jaký užívá titul, rozhoduje sám i o zásadních záležitostech. Odpovědný není fakticky nikomu, dnes se už nemůže odvolávat na odpovědnost Bohu a obavu z posledního soudu.

Doporučená literatura:

Payne, R. a N. Romanoff: *Ivan Hrozný*. Praha, Plzeň 2008.

Serczyk, W. A.: *Ivan IV. Hrozný: car vší Rusí a stvořitel samoděržaví*. Praha 2004.

Švankmajer, M. a kol.: *Dějiny Ruska*. Praha. Četná vydání.

Zdroje obrázků:

Parsuna s portrétem Ivana Hrozného [online]. [cit. 18. 10. 2023].

Dostupné z: https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%98%D0%B2%D0%B0%D0%BD_%D0%93%D1%80%D0%BE%D0%B7%D0%BD%D1%8B%D0%B9#/media/%D0%A4%D0%B0%D0%B9%D0%BB:Kremlinpic4.jpg

Majestátní pečeť Ivana Hrozného [online]. [cit. 18. 10. 2023]. Dostupné z: <https://secret-history.su/428-o-chem-govorit-bolshaya-gosudarstvennaya-pechat-ivana-groznogo.html>

Monomachova čepice, jíž byl Ivan korunován na cara [online]. [cit. 18. 10. 2023].

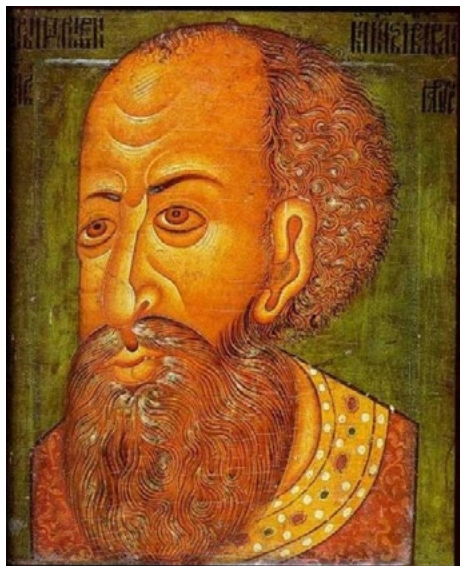
Dostupné z: https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%A8%D0%B0%D0%BF%D0%BA-%D0%B0_%D0%9C%D0%BE%D0%BD%D0%BE%D0%BC%D0%B0%D1%85%D0%B0#

Ivan nechává mučit zajaté Livonce [online]. [cit. 18. 10. 2023].

Dostupné z: <https://www.kunstkopie.de/a/unbekannter-kuenstler/zariwanderschrecklichel-sstseinegegnerinlivlandfolt.html>

Dobové vyobrazení opričníka [online]. [cit. 18. 10. 2023].

Dostupné z: https://kir2016.ru/6-0/6-3/6-3-9/index_6-3-9.php

● Parsuna s portrétem Ivana Hrozného

● Monomachova čepice, již byl Ivan korunován na cara

● Dobové vyobrazení opričníka

● Ivan nechává mučit zajaté Livonce

● Majestátní pečeť Ivana Hrozného

Jiří Hanuš a Tomáš Malý

KŘESŤANSKÉ MISIE 17. A 18. STOLETÍ: OTÁZKA KULTURNÍ IDENTITY A POROZUMĚNÍ

CÍLOVÁ SKUPINA: Žáci středních škol, zejména gymnázií

ČASOVÁ NÁROČNOST: výuka zahrnuje čtyři fáze; každou z nich je možno zvládnout během jedné vyučovací hodiny (45 min.), avšak jen za předpokladu navazující samostatné přípravy žáků (četba doplňkových textů); celková časová náročnost: 3 × 90 min. První dvě fáze probíhají pro všechny společně, další dvě pak zčásti společně, zčásti ve skupinách.

KLÍČOVÉ POJMY: křesťanské misie, kulturní identita, kolonizace, jezuité, raný novověk

**CÍLE VÝUKY
A MOTIVACE:** „Žiji v dobrovolném vyhnanství zdejšího světa. Žiji tu mezi lidskými zvířaty – nebo zvířecími lidmi. Stejně jako lze ve zdejší zemi nalézt mnoho divokých rostlin, které se v Evropě pěstují jen ve sklenících a rodí plody naprosto odlišné od našich, tak já se zde setkávám s lidským plemenem, kterému je vlastní divoká a přírodní povaha. Když přemýšlím o tom, že bych je měl zahrnout, že bych je měl pokládat za nehodny mé péče, vzpomenu si na Božího syna – co asi cítil k lidem, s nimiž se uvolil sdílet své sladké dary, s nimiž se uvolil pobývat na zemi?“

(Adam Gilg: Podrobná zpráva z misie u kmene Seri. Z druhé výpravy do Mexika a Tichomoří 1686–1687)

**UVEDENÍ DO
PROBLEMATIKY:** Cílem je pochopení jednání historických aktérů prostřednictvím znalosti historického kontextu a vcítění se do myšlení a situací, v nichž se lidé minulosti mohli nacházet. Tato látka je náročná na počáteční porozumění, resp. vyžaduje vyšší míru vstupní investice do vědomostní oblasti; čím menší je předporozumění tématu, tím větší prostor bude následně dán emotivnímu aspektu; to sice nemusí být ve výuce na škodu, nicméně může vést k neúspěchu, tj. k vyvolání nesprávné emoce a podpoře ahistorických apriori soudů.

Od druhé poloviny 15. století se lidé v Africe, Americe, Indii, Japonsku, Číně i v Tichomoří stále častěji setkávali s evropskými objeviteli, obchodníky, vojáky i misionáři. V 16.–18. století se v této souvislosti odehrávala intenzivní kulturní výměna mezi křesťanským evropským světem a domorodými, zcela odlišnými kulturami různých kontinentů. Křesťanské misie představovaly v tomto procesu jeden z činitelů zásadní proměny křesťanské společnosti a kultury evropského Západu, stejně jako společností, které se s Evropany setkávaly. Téma raněnovověkých misí se pojí nejenom s nevědeckými dezinterpretacemi, ale také s odbornými kontroverzemi, jež pramení mj. z proměny nahlížení na dějiny mimoevropských civilizací. Historikové se postupně odklonili od evropocentrismu a začali v otázce zámořských objevů a kolonizace zohledňovat kromě klasického pohledu evropské historiografie (perspektiva „dobyvatelů“) také pohled potomků domorodců (perspektiva „podrobených“). Na povrch se také vynořily různé možnosti interpretace toho, co se v 15.–18. století odehrálo: V oblasti Střední a Jižní Ameriky to mohlo být na jedné straně rozšíření evropské křesťanské civilizace, jazyka a kulturních modelů, na straně druhé pak demografická a postupně i morální devastace populací původních obyvatel, mající drtivé následky do dnešní doby (viz například festival dokumentárních filmů *Jeden svět* o důsledku relativně nedávných křesťanských aktivit v Paraguayi: <https://www.jedensvet.cz/archive2/rocnik/2021/44518-zbylo-nam-jen-slunce>). Je tedy užitečné pochopit tuto látku v historickém kontextu a zohlednit při tom pohled různých historických aktérů – dobyvatelů, misionářů, domorodců. To vše nám může pomoci porozumět nejenom událostem minulým, ale i tomu, co se na mnoha místech světa děje dnes.

METODY A FORMY
VÝUKY:

kombinace frontální a skupinové výuky; předpokládá samostatnou i skupinovou práci žáků nad rámec vyučování ve škole (četba textů, zhlédnutí filmu, diskuse ve skupinách). Nevýhody: náročnost s ohledem na faktografické znalosti. Výhody: slušný potenciál vyvolat debatu; týmová práce.

POMŮCKY:

promítací technika, písemné podklady pro studenty (ukázky z historických pramenů a literatury), učebnice; v případě realizace projektu LARP další potřeby (kostýmy, kulisy aj.)

Základní přehled o dějinách Evropy 16.–18. století (zámořské plavby, renesance, reformace a protireformace, náboženské války, osmanské výboje, Španělsko a evropská expanze, vědecká revoluce, třicetiletá válka, absolutismus, barokní kultura); ideální rozsah: Kol. autorů: *Starší dějiny pro střední školy – učebnice. Část druhá: Vrcholný středověk, pozdní středověk, raný novověk*. Brno: Didaktis 2018. Kromě toho vysvětlení klíčových termínů.

Pro středoškolskou výuku platí, že a) nelze počítat s obecnou znalostí křesťanské kultury, protože v důsledku sekularizačních trendů mizí sdílená náboženská zkušenost; b) současné RVP nepočítají příliš s výukou náboženských dějin (RVP pro gymnázia uvádějí explicitně pro raný novověk výuku reformace a protireformace, ale například pro 19. století není o náboženství ani zmínka). Vyučující se může odvolat na jiné předměty (ZSV nebo geografie), nebo zkrátka musí studenty seznámit se základy křesťanské nauky a etiky sám. Pro námi sledovanou oblast může využít například základní pojmy, které uvádějí do problematiky misí.

Identita (náboženská identita)

Pojem identita náleží k termínům, jež v sobě mohou zahrnovat celou řadu rovin a bývají často užívány (či dokonce v běžném společenském nebo politickém kontextu nadužívány) různým způsobem. Teoreticky tedy může obsahovat vícero aspektů, proto je vždy prospěšné, když je takový pojem definován či konkretizován dříve, než jej začneme používat k popisu a interpretaci daných jevů. V našem případě lze pojmu náboženská identita rozumět jako určitému typu sounáležitosti (se skupinou lidí stejného náboženství, s představenými, s výraznými osobnostmi náboženské komunity a podobně). S tím může souviset i něco, co bychom mohli nazvat jako „sebeporozumění“, jež míří hlouběji do lidské osobnosti a promítají se v něm různé představy, vzory, příklady (například příklady životů světců) či konkrétní výzvy, s nimiž mohou být jednotliví aktéři i celá komunita věřících konfrontováni. Identita (náboženská, kulturní, sociální, národní) se formuje a utvrzuje ve vztahu k odlišnému – například k lidem jiné kultury, náboženství. Identita se může projevovat velmi různorodě (specifickým jazykem, symboly, konkrétními činy), může být různě tradována a přetvářena (ve vztahu kupříkladu k „obrazu nepřítele“). Identita tedy představuje mnohvrstevnatý a dynamický fenomén.

Konverze

Náboženská konverze (z latiny *conversio*, obrácení) označuje proces přijetí konkrétní náboženské identity (případně její změnu za jinou). Obvykle pro daného jedince znamená klíčový životní zlom, s nímž souvisí proměna pohledu na okolní svět a rozhodnutí, jež je míněno na celý život. Konverze ovšem může být prožívána i kolektivně nebo iniciována shora (kupříkladu rozhodnutí panovníka christianizovat nová území). V křesťanském kontextu konverze předpokládá ochotu vyznat své hříchy, přijetí Ježíše Krista za svého Spasitele (Zachránce) a připravenost následovat jeho vzor, dosvědčený příběhem evangelí, respektive textem Nového zákona. Tento závazek je stvrzen rituálem (slavnostním obřadem), který se nazývá křest. K přijetí křtu se konvertita připravuje po určitou dobu (tzv. katechumenát).

Christianizací (pokřesťanštěním) v užším slova smyslu rozumíme proces přijetí křesťanské víry skupinou lidí či celými komunitami obyvatel, jímž je završeno úsilí konkrétních jedinců či skupin (řeholní řád, misijní výprava a podobně). S christianizací obvykle souvisí přetvoření stávající kultury (například domorodé), náboženských představ a pravidel. Křesťané považují christianizaci za proces, který má dvě stránky: vnější, která se projevuje vyznáním víry a přijetím svátostí, ale také vnitřní, která představuje celoživotní úsilí o uskutečňování křesťanského ideálu. Širší pojetí termínu christianizace zahrnuje také proces prohlubování křesťanské víry, například v rovině lepšího náboženského vzdělání věřících či zkvalitnění religiózního života.

Misie

Misie (z latiny *missio*, posláni) označuje hlásání křesťanské či jiné víry. Ten, kdo se vydává na misie, je označován jako misionář. Křesťanské náboženství lze charakterizovat jako výrazně misijní. První křesťanské misie jsou popsány již ve Skutcích apoštolů (kniha Nového zákona). Znamé jsou zejména misijní cesty apoštola Pavla. V průběhu pozdní antiky a raného středověku se křesťanství stalo součástí preferované kultury, a tak začaly být křesťanské misie podporovány i státní mocí. S misiemi obvykle souvisel kulturní rozmach cílového území (například misie sv. Cyrila a Metoděje), objevitelský elán a misijní nadšení charismatických osobností, většinou členů řeholních komunit (například františkáni, dominikáni nebo jezuité). Misijní zápal je typický i pro celou řadu protestantských náboženských komunit (baptisté, metodisté).

Jezuité

Tovaryšstvo Ježíšovo (Societas Iesu, jezuitský řád, jezuité) je typicky misijní, katolický mužský řeholní řád založený sv. Ignácem z Loyoly v roce 1534. V roce 1773 byl sice papežem na nátlak evropských panovníků zrušen, reálně ovšem nikdy zcela nezankl a svou činnost oficiálně obnovil v roce 1814, proto funguje dodnes. Těžiště aktivit řádu představuje misijní, vzdělávací a také vědecká činnost. V českých zemích jezuité působí od roku 1556. Pro problematiku křesťanských misí je klíčové téma tzv. jezuitských redukcí, které byly zřizovány v 17. a 18. století v Jižní Americe v kontextu misijního působení mezi původními obyvateli. Jezuitské redukce představovaly specifický misijní model, kde v rámci unikátního soužití původních obyvatel a členů jezuitského řádu došlo k rozvinutí do značné míry autonomních komunit s poměrně efektivním způsobem hospodaření a jedinečnou kulturou. Jezuitské redukce definitivně zanikly v souvislosti se zrušením řádu a pod tlakem kolonizační správy.

Inkulturace, akulturace, akomodace

S problematikou křesťanských misí bezprostředně souvisí otázka setkávání či střetávání odlišných kultur, v tomto případě jde většinou o konfrontaci kultury západní, evropské s různými kulturami obyvatel zemí, jež misionáři vnímali jako misijní. Setkání dvou kultur tak mohlo nabýt podoby inkulturace, kdy křesťanská kultura přijala kupříkladu některé výrazové prostředky jiné kultury, jíž postupně prorůstala, až ji výrazně proměnila. Pokud však kulturní setkání vede k oboustranné modifikaci, transformaci či změně obou odlišných kultur, pak lze hovořit o akulturaci. Specifický pojem pak představuje akomodace, jejímž příkladem může být misijní působení jezuitů v Indii a Číně v 16. a 17. století

(František Xaverský, Matteo Ricci). Tito misionáři se zásadním způsobem přizpůsobovali odlišné kultuře, žili jako bráhmani, naučili se sanskrtu, pracovali s indickými a čínskými posvátnými texty, na něž mělo Kristovo evangelium plynule navázat. Na konci 17. století však tato misijní strategie vyvolala ostrý spor o to, zda se v procesu přizpůsobení křesťanského poselství nezašlo příliš daleko.

Reformace

Pojmem reformace dnes rozumíme složitý, komplexní historický proces, jehož těžiště spočívá v 16. a 17. století, kdy došlo k vybudování a politickému i sociálnímu ukotvení protestantských církví. Věřoučný (konfesijní) rozkol, jenž se odrazil v politickém, společenském i kulturním životě a trvale proměnil Evropu i Evropany kolonizovaná území, představuje zásadní rys západní kultury. Pokud jde o náboženskou oblast, cílem reformačních snah měla být náprava poměrů v církvi a do jisté míry návrat k ranému křesťanství. Reakcí katolické církve na tento proces se nakonec stal koncil svolaný do italského Tridentu (1545–1563). Koncilní závěry následně položily základy tzv. katolické reformy.

Modernizace

Modernizace obecněji znamená přechod tradiční společnosti ke společnosti moderní. Povaha tohoto procesu je interpretována různými teoretickými koncepty. Jeden z nich představuje tzv. teorie modernizace, která předpokládá, že s procesem modernizace bezprostředně souvisí také industrializace, urbanizace původně agrárních oblastí, sociální mobilita obyvatel, pokrok v oblasti vědy, vzdělávání, racionalizace života a také sekularizace (ústup náboženských forem života, zesvětštění, odcírkevnění) veřejné sféry a později i kultury a v některých případech i sféry privátní. Vedle tohoto přístupu však existují i další teoretikové, kteří upozorňují na to, že modernizace se může projevat v různých zemích naprosto odlišně a že nutně nemusí znamenat sekularizaci, nýbrž spíše větší míru kulturní plurality v rámci dané moderní společnosti.

Návrh standardní výuky

1. „hodina“ je evokační, zahrnuje ukázkou z filmu a navazující diskusi.

Filmová ukáзка: doporučeno *Zbylo nám jen slunce* (Arami Ullón, Švýcarsko/Paraguay 2020) na <https://www.jedensvet.cz/archive2/rocnik/2021/44518-zbylo-nam-jen-slunce>; popřípadě *Misie* (Roland Joffé, Velká Británie/Francie 1986). Diskuse: bezprostřední názory na ukázkou; dosavadní vědomosti žáků o fenoménu křesťanských misí; vyučující na závěr sumarizuje klíčové názory a východiska, která ponechá pro závěrečnou diskusi. Příklad: otázka pozitivních a negativních důsledků příchodu misionářů do oblastí domorodých kultur; role rituálů při vytváření vlastní kulturní identity; křesťanské misie a kolonialismus; pocit nadřazenosti evropského (bělošského) obyvatelstva – jde stále o aktuální problém?

2. „hodina“ je zaměřena faktograficky a poskytuje přehled o evropské společnosti a myšlení 16. a 17. století. Je možno využít ukázkou z knihy Stephena Greenblatta *Podivuhodná vlastnictví* (o střetu Kryštofa Kolumba s domorodci u Trinidadu a o nepodařené komunikaci). Uvádějí se také příklady osobností: Bartolomé de Las Casas a Matteo Ricci; sestavení jejich životopisů lze zadat jako samostatné úkoly ve skupinách.

Proměna evropského myšlení v 16. a 17. století (základní teze)

Výklad: Tzv. raný novověk byl epochou dramatických změn. Pravidelné setkávání Evropanů s původními obyvateli obou Amerik, rozmach knihtisku, první významné rozšíření užívání střelného prachu, ekonomické a demografické krize či rozštěpení západní církve, to vše vedlo k rapidní proměně myšlení evropského obyvatelstva. Intenzivní výměna zboží mezi kontinenty, velké přesuny obyvatel, kolonizace nebo války vedené koloniálními mocnostmi na více kontinentech dovolují hovořit o první „globalizaci“.

Zásadní obrat nastal v oblasti vztahu člověka k prostoru. Způsobily to nejenom zámořské objevy a častěji vydávané cestopisy, ale především zdokonalené postupy v *kartografii a geografii*. Jestliže ve středověkém pojetí chyběly standardy, které by zohlednily skutečné rozměry a poměry jednotlivých částí planety, renesanční mapy prezentovaly nově svět jako propojenou síť prostorů, rozdělenou do dvou matematicky měřitelných a proporčních sfér-polokoulí, jak bylo ostatně navrženo již ve 2. století řeckým geografem Ptolemaiem. Prostor byl nyní definován pomocí abstraktní mřížky, označující zeměpisnou šířku a délku. Tento faktor a pokročilejší metody v matematice a fyzice vedly k tomu, že evropské kartografické dílny byly již na přelomu 17. a 18. století schopny vydávat precizní – nyní již tištěné – mapy v různých měřítkách.

Došlo k významné proměně komunikace, která se sice i nadále – tak jako ve středověku – odehrávala primárně mluveným slovem, stále častěji však také psaním (hlavně dopisů) a nově i tiskem. Ačkoli pro většinu obyvatelstva, navzdory postupující alfabizaci zpravidla negramotného, byla myslitelná pouze orální komunikace, rozmach knihtisku učinil knihu běžně dostupnou komoditou, umožnil rychlejší kulturní výměnu a vedl ke změně komunikačních principů – text nahrazoval dosud výsostně obraz a slovo, redefinoval se vztah obrazu a textu i celkové pojetí vizuality. Jedním z důsledků tohoto procesu byla církevní reakce v podobě *cezury*: V. lateránský koncil (1515) pro ni stanovil jasnější pravidla, v reakci na reformaci pak nově aktivovaná římská inkvizice rozšířila roku 1542 pravomoci na heretickou literaturu a v roce 1559 vznikl římský index zakázaných knih; koncem 16. století se na něm ocitlo více než 2 000 titulů, mezi nimiž figurovaly nejenom náboženské spisy, ale i knihy filozofů a dalších vědců. Výsostně raně moderní inovaci představoval vznik prvních *novin*. Nejstarší pocházely z Německa z počátku 17. století, na konci tohoto století vycházely noviny v každé významnější evropské zemi.

Knihtisk vedl k demokratizaci poznání a reformace znamenala narušení primátu jedné církve a vyvolala vlnu debat o podstatě lidské existence a vztahu člověka k Bohu. Počátky moderní, profesionalizující se vědy přinesly kritiku tradičních myšlenkových postupů. Skutečnost, že se k období raného novověku váže termín *vědecká revoluce*, naznačuje, že nešlo jen o jednotlivé poznatky, ale o hlubší konceptuální změny v myšlení, které v průběhu 16. a 17. století vedly ke vzniku moderní vědy. Především v oblasti filozofie přírody a dalších přírodních věd (matematiky, astronomie, optiky, geografie, alchymie) došlo k redefinování dosavadních metod. Myšlení raného novověku má i odlišnou tvář, odhalující se ve snaze – nejenom církve – o disciplinaci, perzekuci a eliminaci jistých druhů představ. Kvintesencí těchto strategií se stala *inkvizice a čarodějnické procesy*. S ohledem na převahu „pozitivních“, resp. „negativních“ momentů v historickém vývoji raného novověku vnímali historikové citlivěji 17. století, v němž mělo dojít k nakupení negativních aspektů. Tzv. *krize 17. století* v sobě zahrnuje především ekonomickou nestabilitu: bankroty Španělska, postupný primát Atlantiku na úkor Středomoří; ale také například krizi vztahů mezi společností a státem, jež později vyústila v osvětenství. Dochované písemnosti

z této doby naznačují všeobecný pocit ohrožení a nejistoty, stejně jako snahu vyrovnat se s ním prostřednictvím spojení eschatologie a politiky, astrologie i duchovních hnutí, zrcadlících touhu po obnovení řádu světa.

Během 16. a 17. století došlo k rozmachu duchovně-komunitního života, který se v katolickém prostředí odrážel obnovou starých a vznikem nových církevních řádů a náboženských bratrstev. Mezi nově vzniklá řeholní společenství moderní doby náleželi například theatini, kapucíni, barnabité, jezuité, lazaristé nebo ženské řády jako uršulinky, salesiánky nebo anglické sestry. Rozvoj zmíněných společenství přinesl kromě jiného větší možnosti realizace žen ve veřejném životě, například v oblasti systematické charitativní činnosti. Laická náboženská bratrstva zase vytvořila prostor pro intenzivnější podíl laiků na utváření náboženského života ve městech. Specifickým řádovým společenstvím byli jezuité. Ti se na rozdíl od tradičních řádů nesoustředili na liturgický život v klášterní komunitě (bohoslužby, zpěvy, modlitby v konventu), ale na kázání a katechezi v ulicích, špitálech, vězeních a v cizích zemích; šlo tedy spíše o „mobilní“ řád s cílem propagace katolické víry. Řád měl centralizovanou správu (jeho hlavou byl papež) a po členech vyžadoval přísnou disciplínu. Od roku 1540 prováděli jezuité energickou misijní činnost, a to jak v zámoří (Amerika, Japonsko, Čína), tak i na evropském kontinentu (jižní Itálie, Španělsko, jižní Francie). Ve druhé polovině 16. století zaznamenali jezuité značný úspěch, mj. díky jimi vytvořenému systému kvalitního (gymnaziálního) vzdělávání: v roce 1626 bylo v Evropě již 444 jejich kolejí a 100 seminářů a škol, které navštěvovalo asi 15 500 studentů.

Ve stejné době, tedy v 16. a 17. století, se odehrálo „přeskupení identit“. Reformace přinesla mj. rozdělení náboženské identity, když se postupně, zhruba v letech 1555–1650, zformovalo několik, státní mocí povolených a podporovaných, vyznání (augsburské, galikánské, belgické, skotské, helvétské). Historikové prokázali, že v tomto tzv. „konfesijním věku“ docházelo v rámci zmíněných vyznání také k budování specifické konfesijní identity a kultury. V tomto ohledu se tedy Evropa stala kulturně rozdělenou. Na druhé straně existovaly faktory, které evropské křesťanstvo naopak sjednocovaly vůči společnému nepříteli, např. *osmanská hrozba*, která se prakticky projevovala především ve středovýchodní Evropě, měla však ohlas na celém kontinentu. Zdaleka největší výzvu pro evropské obyvatelstvo znamenalo setkání s původními obyvateli Jižní a Severní Ameriky. Obchodníci, oportunisté i *misionáři* – kolem roku 1600 působilo v obou Amerikách asi 5 500 členů církevních řádů – čelili nutnosti komunikovat s představiteli zcela jiných kultur, vůči nimž se stavěli zpravidla negativně. Jedním z mnoha důsledků kontaktů s jinými civilizacemi bylo posílení přesvědčení Evropanů o nadřazenosti jejich kultury.

Misie v zámoří byly úzce propojeny s evropskou expanzí, expanzivností a motivací obchodem a zisky. V tomto smyslu tvořili objevitelé, obchodníci a misionáři základ světové kulturní a obchodní výměny. Evropané přitom k domorodému obyvatelstvu – především v Jižní a Severní Americe – přistupovali z perspektivy nadvlády: užívali vojenské donucování při zakládání koloniální správy, obchodníci přinášeli evropské technologie a zásady produkce, misionáři prosazovali evropskou sociální organizaci a výchovu. Fungování misíí ale zásadně záviselo na jejich vztahu ke koloniální, resp. k místní správě. Specifickým případem byly misie na východ, do Číny, Japonska, Indie a Tichomoří. Zde existovala silná spojitost s obchodními centry, kde měli misionáři lepší možnosti; mimo tato centra se však museli přizpůsobit místním zvyklostem. Na čínském dvoře bylo Evropanům umožněno působit jako zprostředkovatelům západní vědy, přičemž se jim v 17. století podařilo získat asi 30 tisíc konvertitů; v jižní Indii to bylo asi 250 tisíc a v Japonsku asi 300 tisíc. Celkově získali misionáři na Východě asi 1 milion následovníků, kteří ovšem byli v 18. století v Číně i Japonsku pronásledováni. Španělské a portugalské misie ve Střední a Jižní Americe byly sice početně zajišťovány zejména ze strany řádu františkánů

a dominikánů, proslulost si ale vydobyli jezuité, zvláště svými osadami (redukce) v oblasti mezi Paraguayí, Argentinou a Brazílií. Tyto osady vznikly počátkem 17. století v reakci na doposud ne zcela úspěšné pokusy o christianizaci domorodého obyvatelstva. Jednalo se o často rozsáhlá a početně velká misijní střediska, podřízená vedení jezuitského řádu, a tedy nezávislá na koloniální správě. Jezuité v nich působili nejenom jako pastoři, kaplani a učitelé, ale také jako lékaři, organizátoři veškerého života i práce pokřesťanštěných domorodců, a v neposlední řadě také jako prostředníci mezi domorodci a společnostmi kolonialistů. V roce 1641 se dokonce se souhlasem španělského místokrále v Limě dokázaly některé z osad vojensky ubránit proti útoku lovců otroků a jejich indiánských spojenců. Především v portugalských državách v Jižní Americe (Brazílie), kam byli v 16. století přiváženi afričtí otroci a kde existovaly četné kontakty s původním obyvatelstvem, vznikla postupně multietnická a polyglotní společnost míšenců, tzv. „mulattos“ a „mesticos“, z nichž se rekrutovali farmáři, úředníci i obchodníci. Těžké podmínky měli tito lidé ve španělských oblastech, kde vlivem zákonů o čistotě krve nesměli získávat úřady ani majetky. Evropané, zejména Španělé, s sebou do kolonizovaných oblastí přiváželi mj. i nemoci – ponejvíce neštovice, spalničky a chřipku – jejichž následkem bylo mnoho amerických populací zdecimováno. Po stoletém působení Evropanů v Americe klesl počet původního obyvatelstva z 80 na 8 milionů (kolem roku 1600). Historikové se vcelku shodují na tom, že christianizace domorodého obyvatelstva se – alespoň ve Střední Americe – podařila v tom smyslu, že tamní obyvatelstvo postupně vykazovalo křesťanskou identitu a do jisté míry upustilo od starších kmenových představ (například mnohobožství). V tomto procesu však zpravidla nešlo o jednostrannou „konverzi“, jako spíše o „konverzací“. Misionáři totiž často volili kompromisní řešení a výsledkem byl synkretismus křesťanské (katolické) náboženské praxe s vírou původního obyvatelstva: křesťanské rituály se zde proto dodnes mísí s kulturními formami starých náboženství (tanec, hudba, ikonografie).

(Doporučeno: Kol. autorů: *Starší dějiny pro střední školy – učebnice. Část druhá: Vrcholný středověk, pozdní středověk, raný novověk*. Brno: Didaktis 2018, s. 87–136, 144–149, 167–169.)

Ukázka z knihy Stephen Greenblatt, Podivuhodná vlastnictví. Zázraky Nového světa. Praha: Karolinum 2004, s. 112–113: Vraťme se nyní k Trinidadu a ke Kolumbově pokusu interpretovat znamení. Když hledá pevninu, setkává se s lidmi, kteří vypadají jinak než obyvatelé ostrovů, s nimiž se dosud setkal; ostrované byli nazí a měli poměrně tmavou pleť; tito lidé mají pleť světlejší, a i když nenosí přímo šaty, mají na sobě alespoň pěkně utkané bavlněné šátky. Šátky je třeba interpretovat: Kolumbus je považuje za almaizares, maurské závoje. To mu naznačuje, že konečně potkává nikoliv v podstatě jednoduché a předvídatelné příslušníky prostých, zaostalých kmenů, ale jinou civilizaci – bližší východní kultuře, kterou tak dlouho hledal – a Kolumbus s ní chce pochopitelně navázat styky. Zdá se, že zpočátku Indiáni jeho touhu sdílejí. Volají na Evropany něco, čemu ani Kolumbus, ani nikdo jiný nerozumí; Kolumbus na oplátku nařídí, aby jim jeho lidé posunky naznačili, že mohou přijít blíž. Ale tento počáteční pokus o kontakt selhal; uběhly dvě hodiny, a Indiáni stále zůstávali v bezpečné vzdálenosti. Kolumbus nechal přinést nádoby a jiné jasně zbarvené předměty, ale ačkoliv se Indiáni trochu přiblížili, nevstoupili na jeho loď, kde na ně čekal a těšil se, jak říká, že si s nimi promluví. Nato dostal zajímavý nápad: „Nakonec jsem dal vynést na zadní můstek bubínek a přikázal námořníkům, aby na něj bubnovali; několika mladíkům pak jsem nařídil, aby při tom tančili. Doufal jsem, že se Indiáni přiblíží, aby zhlédli to veselí.“ Domníval se, že Indiány spíše než oslovením či nabídkou různých předmětů – zdálo se, že obě tyto časem prověřené taktiky selhaly – k sobě naláká tím, že jim předvede umění, uspořádá pro ně kulturní událost, ukáže jim fiestu. Účinek se dostavil okamžitě, ale nebyl právě takový, jak Kolumbus čekal: „Jakmile

však uslyšeli zvuk bubínku a spatřili tančící námořníky, pustili vesla, chopili se luků, napjali je, navlékli si štíty a jali se střílet po nás šípy.“ Tanec, který pro Kolumba znamenal záruku míru – vzpomeňme si na elegantní tanečníky z Lorenzettiho „Buon Governa“ –, byl pro domorodce z Trinidadu evidentně jednoznačným vyhlášením války. Kolumbus nařídil, aby fiesta skončila a střílelo se ze samostřílů: „A vícekrát jsme již nespatri ani je, ani jiné lidi z toho ostrova.“

K zamyšlení a diskusi o textu: Proč selhala komunikace mezi Kolumbem a domorodci? Jaký byl přístup Evropanů k domorodým obyvatelům (co očekávali)? Jakým výzvám byli Evropané vystaveni při setkávání s domorodým obyvatelstvem?

Bartolomé de Las Casas (1474–1566): Jeden z nejznámějších raných španělských misionářů. Las Casas pocházel ze Sevilly, z rodiny obchodníků. Již od roku 1502 se jako konkvistador účastnil různých výprav, pomáhal zakládat koloniální správu a již coby kněz působil při krvavém podrobení Kuby Evropany. Duchovní práce mezi Indiány jej vedla k přehodnocení původních postojů a stal se obhájcem přívětivějšího přístupu konkvistadorů vůči domorodcům, kteří se ocitli pod velkým náparem, když je koloniální správa nutila odvádět vysoké platy a intenzivní práci v nově zakládaných dolech a plantážích. Stal se rovněž propagátorem (utopické) myšlenky na vybudování měst, v nichž by spolu, v harmonické křesťanské komunitě žili svobodní domorodci s pečlivě vybranými španělskými farmáři. Po následném zklamání vstoupil Las Casas do řádu dominikánů, vedl misie do tehdy ještě nedobytného území Tuzutlan (Kostarika) a stal se kritikem španělské koloniální správy a zotročování původních obyvatel. V roce 1547 byl donucen k návratu do Španělska, kde se coby vlivný člen královského dvora snažil prosadit svůj postoj vůči domorodým populacím.

Matteo Ricci (1552–1610): Rodák z italské Maceraty; od roku 1571 působil v jezuitském řádu (absolvoval řádová studia ve Florencii a v Římě). Byl jednou z nejvýznamnějších osobností křesťanských misí do oblasti Orientu. Od roku 1597 byl superiorem misijní činnosti jezuitského řádu v Číně; zde sehrál stěžejní roli při rozšíření křesťanství. Po zastávkách v Goa (1578) a Macau (1582) pobýval od roku 1583 v Číně, kam jej uvedl další z jezuitských misionářů Michele Ruggieri. Jeho kroky vedly do Zhaoqing, odkud byl v roce 1589 vyhnán místokrálem, poté do Nankingu (1599) a Pekingu (1601), kde jej přijal císař. Byl pečlivým pozorovatelem, a ovšem také typickým jezuitským vzdělavcem, projevujícím zájem o přírodní vědy, matematiku, kartografii i historii. Je autorem spisů theologicko-filozofického zaměření (publikovaných v čínštině), ale také traktátu o geometrii anebo mapy světa, která byla publikována v Číně v roce 1602. Právě vědecká činnost jezuitů měla v Číně výraznější ohlas než aktivity misijní, které narážely na odpor místních úřadů. V Číně, vysoce civilizované zemi, se křesťanští misionáři museli adaptovat na místní kulturní zvyklosti a nebylo myslitelné, aby zde prosazovali evropskou kulturní převahu, jak činili například v Americe. Ricci ovšem postupoval systematicky a do čínského jazyka přeložil mj. křesťanské misijní texty. V roce 1609 sepsal pamětní spis o své misijní činnosti. Zemřel v Pekingu a již rok po jeho smrti vznikla první biografie o něm.

3. „hodina“ je diskusní; je založena na práci s texty, jež žáci dostanou k prostudování dopředu; jedná se o zprávy jezuitských misionářů; k textům dostávají žáci také otázky k zamyšlení, které řeší ideálně ve skupinách. Učitel upozorní mj. na výpovědní hodnotu pramenů: zpráv jezuitských misionářů; jezuité měli povinnost o svých činnostech pravidelně informovat představeného koleje, potažmo generála řádu.

Ukázky z knihy Zdeněk Kalista, *Cesty ve znamení kříže. Dopisy a zprávy českých misio-
nářů XVII.–XVIII. věku ze zámořských krajů*, Praha: Evropský literární klub 1941, s. 64,
66–67, 98, 150–153.

[Jindřich Richter o působení mezi Indiány kmene Conibo, Peru (1685)]: *Indiáni nás přijali s velikou srdečností a mohli jsme zase míti slepici a vřešťana, kterého v těchto končinách považují za velikou lahůdku, zejména je-li dosti tučný, a připravují jej tak, že jej opékají na ohni i s chlupy tak jako kance s štětinami, takže páchne jako zvěřina. (Samo maso [vřešťaní] nehledě k jakési nevolnosti, kterou u nás na poprvé vyvolalo, zdálo se nám tvrdé a myslím, že je třeba nejdříve je naložit do octa.) Udělali jsme tu dvoudenní zastávku a zahnali jsme svůj hlad. Sedmého listopadu jsme zase vypluli a devátého tohoto měsíce, opustivše řeku Bobono, vepluli jsme do řeky Pastazy. Jedenáctého jsme se zastavili u kmene Roamaynas, kde jsme však nenašli než prázdné chýše a krávy, neboť ten kmen se před rokem přestěhoval jinam. Trináctého pokřtil jsem u jednoho nového kmene v nepřítomnosti jeho duchovního správce malého chlapce a dal jsem mu jméno Stanislav.*

Redukce se zakládají takto: Vezme se několik vojáků spolu s [několika] indiánskými lučištníky a ti, přiblíživše se k nepřátelskému kmeni, hledí několik [jeho příslušníků] zajmouti; zajatce odvedou s sebou a vyučí je v jazyku inguianském, aby jim mohli dělat tlumočníky; ti pak se s knězem vrátí ke svým soukmenovcům a vyloží jim, s jak mírumilovnými úmysly Otcové k nim přicházejí. A tak se stává, že, získání drobnými dary, odkládají svoji divokost a pojednou dobrovolně přicházejí ke knězi, přinášejíce mu zase navzájem dary svoje, tj. papoušky nebo podobné věci, aby od něho dostali sekyry, nože a háky; při tom je naši domácí Indiáni ujistí, že Otcové s nimi nenakládají špatně, že smějí zpívat, tančit atd., a [divoši] pochopí, že to, co po nich Otcové podle zákona božího žádají, je věc rozumná.

[František Boryně ze Lhoty o misiích na území Moxos, Bolívie (1720)]: *Nyní abych pověděl něco o policejním pořádku, který se zachovává u všech zdejších kmenů. U každého jednotlivého kmene jsou dva rychtáři, kterým přísluší spravovati lid, spolu se šesti radními neboli rychtářskými poradci a prokurátory, kteří pečují o sirotky, vdovy, slepé a chromé, a čtyři fiskalové, kteří věrně vykonávají, co jim náčelníci uloží. Tito mají také na starosti povolávat mládež ke křesťanskému cvičení v neděli a ve svátky, navštěvovat obyvatelstvo a dozírat, zda se všichni účastní mše svaté; také se starají o zajaté, dozírají na polní práce, rozdělují ženám, sprádačím bavlnu, jejich přiděl a přijímají od nich každé soboty jejich dílo. Konečně dohlížejí na všecky, ať dělají cokoli, a podávají o nich zprávu náčelníkům. Každá farní osada má i svoje řemeslníky, tj. ševce, krejčí, kováře, zámečníky, tesaře, soustružníky a truhláře. Naši Indiáni zhotovují oltáře, které v ničem nezadají evropským.*

[Antonín Xaver Malínský o misiích na Filipínách (1737)]: *Ačkoli je osada [svatého Josefa] jediná na tomto ostrůvku, přece, majíc více než tisíc hlav, dá misionáři dosti práce a hojně příležitosti ne sice obracet pohany na víru křesťanskou (neboť všichni obyvatelé se přiznávají k naší svaté víře), ale prokazovat krásné služby milosrdenství křesťanům a zejména nemocným, kterých je na tomto pro veliká vedra nezdravém ostrově velmi mnoho. Přívětivost, poslušnost a láska, kterou tito ostrované chovají ke svému misionáři jako dobré děti ke svému otci, ulehčí mu v jeho práci a jinak mu nebude na tom, čeho je třeba k živobytí, nic scházet, neboť tento ostrov, jakkoli je ve svém obvodu z nejmenších, přece se čítá pro svoji plodnost mezi nejbláženější. (...) Tito ostrované (mluvím o Filipínanech obecně, a to na základě vlastní pětileté zkušenosti) jsou vlhkého a studeného temperamentu, a to pro silný vliv, který má na ně měsíc, činící je lenivými, pomalými, ospalými, nedůvěřivými, bázlivými atd. Zdržují se rádi na moři a na řekách: milují rybolov a dávají v jídle přednost rybám před jinými masitými pokrmy, s oblibou dívají se do jasného*

světla měsíčního a jsou rádi, mohou-li ho lépe užívat, večer za jasného nebe odebírají se na břeh mořský a až do pozdní noci baví se svými obvyklými hrami. (...) Jediné, oč zcela mimořádně pečují, je jejich kohout. Sotvaže se probudí, navštíví svého kohouta a třeba celou hodinu se kochají pohledem na něj. Utrhnou si žvanec od úst a budou trpět nouzi, jen aby jejich kohout neměl žádného nedostatku. A to vše proto, že od něho a z něho očekávají užitek. Filipinští domorodci mají [totiž] zvyk, pořádat v jistých ročních dobách souboje mezi svými kohouty. Ozbrojí toho ptáka ostře vybroušeným nožikem na krájení, který mu přiváží na nohu a štvou jednoho [kohouta] proti druhému, aby došlo k zápasu, k němuž jej předtím dobře vycvičili. (...) Komickou příhodu vyprávěl mi v této souvislosti nedávno jeden náš misionář. Byl povolán k nemocnému, kterého však neupoutala k lůžku tak nějaká zlá nemoc jako spíše nedostatek sil. Poněvadž pak kněz ze všech okolností poznal, že by jeho pacientovi více než všechny lékařské prostředky pomohlo dobré a vydatné jídlo, přemluvil jej, aby si dal připravit k jídlu jedno kuře, které měl doma, a polévku, která se z něho vyvaří, si dával častěji podávat k pití. Lék nebyl bez výsledku, neboť nemocný, poživ masa a polévky z uvařené slepice, nabyl opět zakrátko svých ztracených sil. Dostavil se [pak] k misionáři, ale ne, aby, jak tento očekával, aby mu poděkoval za jeho radu a pomoc, nýbrž aby jej požádal o náhradu za ztracenou slepici. Ten lakotný a nevděčný člověk naléhal prudce, aby mu misionář nahradil škodu, kterou utrpěl ztrátou slepice, třebaže tato byla zabita s jeho vůlí a on sám ji snědl!

Otázky k zamyšlení: Posuďte vnímání domorodců ze strany Evropana – zvyklosti, rituály, strava apod.; na jaké aspekty života v zámoří se pisatelé soustředili? Jaké byly základní aspekty života v zámořských misiích? Jaké role plnili jezuitští misionáři v osadách? Dokážete rozpoznat, které zvyklosti mohly evropské misionáře překvapit? Kde mohly být zdroje případných neporozumění?

4. „hodina“ je opět diskusní; žáci dostanou dopředu text (ukázkou z knihy Claude Léviho-Strausse *Smutné tropy*) a k němu otázky, které řeší ve skupinách. Učitel může využít učebnici nakladatelství Didaktis a další doporučenou literaturu k tématu. Závěr výuky: Sumarizace poznatků a názorů; jejich konfrontace s výchozími poznatky a názory. Je možné volit i krátký dotazník pro studenty.

Ukázka z knihy Claude Lévi-Strauss, *Smutné tropy*, Praha: Rybka Publishers 2011, s. 200–206, 244–245.

Jeden z největších francouzských antropologů 20. století Claude Lévi-Strauss prováděl v polovině třicátých let 20. století terénní výzkum v oblasti střední Brazílie, především v povodí řek Paraná a Paraguay, kde žily mj. kmeny Kaďuvejů a Bororů. Kromě množství odborných studií a knih publikoval o tomto tématu také popularizační knihu *Smutné tropy*, která poprvé vyšla v roce 1955.

[Kaďuvejové, potomci původního národa bojovníků a vladařů Mbayá-Guaicurů]: Šlechtici si malovali těla pomocí patron nebo se tetovali – malby a tetování byly zevním znakem jejich urozenosti a plnily stejnou funkci jako erby. Z obličejů vytrhávali si všechny chloupky včetně obočí a řas a Evropany s obrostlými očima označovali s odporem jako „bratry pštrosa“. Muži a ženy objevovali se na veřejnosti provázeni družinou otroků a klientů, kteří se kolem nich horlivě točili, aby jim ušetřili sebemenší námahu. Ještě v roce 1935 se člověk setkal se starými maškarami, nalíčenými a ověšenými všelijakými přívěsky, které byly zároveň nejlepšími kresličkami a omlouvaly se, že musely zanechat krásných umění, poněvadž nemají už žádné cativas – otrokyně – které je kdysi obsluhovaly. (...) Nadutost těchto velmožů udělala dojem dokonce i na španělské a portugalské dobyvatele, kteří je titulovali Don a Dona. Vyprávělo se, že bílá žena zajatá Mbayi se

nemusí obávat žádné úhony, neboť žádný bojovník by nemohl ani pomyslet na to, aby poskvřnil svou krev takovým spojením. Některé mbayské dámy odmítly setkat se s manželkou místokrále z toho důvodu, že jedině portugalská královna by byla hodna styku s nimi. (...)

Jejich obličej a někdy i celé jejich tělo jsou pokryty sítí asymetrických arabesek, s nimiž se střídají subtilní geometrické motivy. První, kdo je popsal, byl jezuitský misio-nář Sánchez Labrador, který žil mezi Kaduvedi v letech 1760 až 1770; ale na přesné reprodukce bylo nutno čekat ještě sto let, až do doby Boggianiho. V roce 1935 jsem sám nasbíral několik set motivů. Měl jsem napřed v úmyslu fotografovat jednotlivé obličejce, ale finanční požadavky kmenových krasavic by byly moje zdroje rychle vyčerpaly. Potom jsem se pokusil načrtnout na listy papíru tvar obličejce a vybídl jsem ženy, aby ho omalo-valy, tak jako kdyby malovaly své vlastní tváře. Úspěch byl takový, že jsem nakonec těch svých neobratných náčrtů vůbec zanechal. Kreslíčky nebyly bílými listy nijak vyvedeny z konceptu: tento fakt dobře ilustruje lhostejnost jejich umění k přirozené architektuře lidského obličejce. (...)

Narození dítěte vysokého rodu bylo přesto příležitostí k oslavám, které se pak opako-valy při každé etapě jeho růstu: odstavení, první krůčky, doba, kdy se začne podílet na hrách atd. Hlasatelé vyvolávali čestné tituly rodiny a věštili novorozenci slavnou budouc-nost; nějaké jiné nemluvně, které se narodilo ve stejnou dobu, bylo označeno za jeho bra-tra v boji; pořádaly se pitky, při nichž byla podávána medovina v nádobách zhotovených z rohů nebo z lebek; ženy převlečené za bojovníky utkávaly se v simulovaných zápasech. Šlechtici byli rozsazeni podle své důstojnosti a obsluhováni otroky; ti pít nesměli, aby byli s to pomoci svým pánům, až se budou potřebovat vyzvracet, a aby o ně mohli pečovat, dokud neusnou v očekávání rozkošných vidění, kterými je opilost obšťastní.

[Bororové, Mato Grosso, Brazílie; popis vesnice Kejara]: Kolem dokola jsou rozesta-věny chýše – je jich dvacet šest – podobné jako ta, v které bydlím, a tvořící jedinou kruhovou řadu. Uprostřed je chýše dlouhá asi 20 metrů a široká 8 metrů, mnohem vět-ší tedy než ostatní: to je „baitemannageo“, dům mužů. Neženatí v něm spí a veškerá mužská část obyvatelstva tu pobývá přes den, pokud není zaměstnána lovem ryb nebo zvěře, anebo nějakým veřejným obřadem na tanečním prostranství – to je oválný poze-mek na západní straně domu mužů, ohraničený kůly. Ženám je přístup do tohoto domu přísně zakázán; těm patří domy na obvodu a jejich manželé přecházejí několikrát denně po stezce, která vede houštím paseky od jejich klubu k jejich manželskému příbytku. (...) Kruhové rozmístění chýší okolo domu mužů je z hlediska společenského a náboženského života neobyčejně významné a salesiánští misionáři z oblasti Rio das Garças rychle přišli na to, že nejjistější prostředek, jak obrátit Borory na křesťanství, je přestěhování; je třeba přimět je, aby opustili svou vesnici a nastěhovali se do jiné, kde jsou domy posta-veny v rovnoběžných řadách. Když se domorodci takto přestanou orientovat podle světo-vých stran, zbaveni tohoto půdorysu, který tvoří podklad jejich vědění, pozbudou rychle i smyslu pro tradici, jako kdyby jejich společenský systém i systém náboženský (uvidíme ještě, že oba jsou nerozlučně spjaty) byly příliš komplikované, než aby se mohli obejít bez onoho ozřejmujícího schématu, kterým je pro ně plán vesnice – schématu, jehož obrysy jsou ustavičně udržovány svěží jejich každodenními počiny.

Otázky k zamyšlení: Co si myslíte o prezentovaných poznacích? Mají nějaký vztah k ev-ropským misiím 16.–18. století? A lze vůbec hledat souvislost mezi postoji vůči domorod-cům ze strany misionářů v raném novověku a antropologů v 19. a 20. století?

Tradiční výukové hodiny lze zpestřit různými alternativami. Jednu z náročnějších variant představuje tzv. LARP. Larp (live action role-playing) představuje typ rolové hry, v níž se všichni aktéři živě a bezprostředně zapojují do společné herní aktivity svým jednáním v rámci dané role. Dle pravidel larpu jsou jednoznačně preferována reálná prostředí, v nichž se může hra odehrávat a která co možná nejvíce evokují realie související s vybraným tématem hry (les, louka, městské uličky atd.). Larp stojí na připravenosti k improvizaci, spolupráci a intenzivní sociální a emocionální zkušenosti.

Larpové hry pracují s několika klíčovými aspekty. Rozhodující vliv má samotné téma a příběh hry. Jednotliví účastníci tak skrze své vlastní fikční narativy (narativ dané role) utvářejí společný příběh s ostatními. Ten má sice částečně předepsané kontury, jeho konečné vyústění je ale ponecháno na svobodné volbě každého účastníka. Ze své role každý účastník vystupuje teprve po skončení hry. Svou zkušenost následně reflektuje.

Dalším klíčovým aspektem larpu je význam fikce, kdy se počítá s tím, že v rámci hry a dané role každý aktér může volit takové vzorce řešení konkrétních situací, případně takové vzorce chování, k nimž by se v reálném životě pravděpodobně neodhodlal. S tím souvisí nutný předpoklad, aby byl svět hry jednoznačně a explicitně definován, aby vždy zůstalo dostatečně srozumitelné, kdy jsou účastníci larpu ještě ve hře a kdy už ne. Přirozeně zcela nezbytným pilířem hry jsou samotné role, které hráči přejímají, vcítují se do nich a jednájí jejich jménem. Stejnou důležitostí pak disponuje i zápleтка celého larpového příběhu, kolem níž se soustředí celý herní děj a případné dílčí zápletky.⁰⁰¹

Solidní tradicí larpové výukové praxe se mohou pochlubit kupříkladu skandinávské země, z jejichž zkušeností čerpají pedagogové v dalších zemích. Larp je zatím v praxi využíván převážně jako metoda specifická a v mnoha zemích spíše výjimečná. Její výhody spočívají v osvěžení výuky a samozřejmě v motivačním a zážitkovém potenciálu. Zdařilé využití larpu ve vzdělávací praxi může vytvářet inspirativní prostředí, v němž dochází k smysluplnému uplatnění interdisciplinárních přístupů (například téma objevitelských cest nabízí propojení matematiky, zeměpisu, historie a případně i dalších předmětů), k objevování nové reality, nových perspektiv a způsobů myšlení společně s poznáváním jiného, odlišného. Larpová výuka má motivovat k učení, protože předpokládá angažovanost žáka či studenta na projektu, zapojuje všechny smysly a celého člověka. Zároveň přirozeně rozvíjí i celou řadu dovedností, které se mohou hodit v procesu vzdělávání a přípravy na budoucí povolání nebo v oblasti krizového jednání a týmové spolupráce. Studenti svou zkušenost z larpové výuky následně mohou přenášet na vlastní proces učení, kdy jsou vedeni ke kreativité ve vztahu k výukovým materiálům.

K dalším specifickým larpové výuky patří i to, že hra dovede vytvořit chráněný prostor, v němž si konkrétní jedinec může vyzkoušet nové vzorce chování, navazování vztahů, kontaktů atd. a následně je reflektovat v rámci procesu formulace zpětné vazby po hře.

Larpová výuka má jistě i své limity. Ne vše lze skrze larp učit a relevantní jsou i obavy, nakolik je úspěch larpové výuky podmíněn vhodným kolektivem žáků či studentů. Larp si totiž žádá jejich výraznou angažovanost a opravdové zapojení všech účastníků. Vedle toho je třeba počítat i se značnou časovou náročností, která se netýká jen samotné larpové hry, ale zejména přípravné fáze, jež leží na bedrech pedagogů. Na druhou stranu motivační a zážitkový potenciál larpu ve výuce zůstává nepochybný.⁰⁰²

001 Harding, T.: *Immersion Revisited: Role-Playing as Interpretation and Narrative*. In: *Lifelike*. Ed. Donniss, J., M. Gade a L. Thorup. Copenhagen 2007, s. 25–33.

002 Balzer, M. a J. Kurz: *Learning by Playing – Larp As a Teaching Method* [online]. 2015 [cit. 30. 10. 2021]. Dostupné z: <https://nordiclarp.org/2015/03/04/learning-by-playing-larp-as-a-teaching-method/>

Historický ústav FF MU pořádal jednu z larvových her na raněnovověké téma v kulích obce Daňkovice ve dnech 14.–18. května 2012. Intenzivní pobyt završoval předchozí různorodé výukové aktivity věnované problematice mimoevropských misí (se speciálním zaměřením na jezuitské misie v Paraguai v 17. století). V rámci výběrového semináře studenti četli dobové prameny, poslouchali přednášky odborníků na dané téma a seznamovali se dopředu s historicko-geografickými souvislostmi. Před odjezdem do Daňkovic byli účastníci vybaveni solidními znalostmi, které si navíc prohlubovali v řadě diskusí. Součástí přípravy bylo i zhlédnutí filmu *The Mission* (režie R. Joffé, 1986).

V simulovaném prostředí jezuitské misie řešili vyučující i studenti řadu každodenních situací a především vyhocených konfliktů spojených s tehdejší způsobem života. Jednotlivé skupiny (Indiáni, misionáři, obchodníci s otroky, vojáci) mohly na vlastní kůži zažít střet různých kulturních a náboženských tradic, rozhodování misionářů, jak Indiány přesvědčit ke konverzi, či naopak volbu domorodců, zda se odvrátit od svých původních božstev a tím se dát pod ochranu misie. Nechyběl rituál křtu a zpovědi, poprava, únos dítěte, lovení divoké zvěře a další dobrodružné prvky. Veškeré činnosti, vyjednávání i způsoby řešení se všichni snažili provádět v souladu se svým nabytým poznáním v předcházející výuce, i když imaginace hry zdaleka převyšuje dobové reálie. Mezi nejčastější pozitiva, která zaznívala v závěrečném hodnocení celé akce, patřila možnost naučit se formulovat své argumenty, výrazně hlubší „prožitek“ probraného učiva, možnost zbavit se ostychu v sociální interakci apod.

Jakkoli vyučující a studenti hru velice oceňovali, a ještě v dalších semestrech výuky na ni vděčně vzpomínali, je zapotřebí dodat, že příprava i průběh akce byly velmi náročné po mnoha stránkách a vyžadovaly jistou míru přizpůsobení a entuziasmu pedagogů.

Možná témata pro závěrečnou debatu: Kulturní identita; kulturní dominance; mizející kultura původních obyvatel; perspektiva historických aktérů a současné společnosti. Navazující diskuse: otázka otroctví v Americe – debata o reinterpetaci dějin USA (New York Times: The 1619 Project: <https://www.nytimes.com/interactive/2019/08/14/magazine/1619-america-slavery.html>).

Literatura:

Kašpar, O.: *Jezuité české provincie v Mexiku*. Olomouc 1999.

Křížová, M.: *Ideální město v divočině. Misijní projekty Tovaryšstva Ježíšova a obnovené Jednoty bratrské v koloniální Americe*. Praha 2007.

Křížová, M.: *Otroctví v Novém světě od 15. do 19. století*. Praha 2013.

OBLÉHÁNÍ BRNA ŠVÉDY

- CÍLOVÁ SKUPINA:** studenti dějepisu druhého nebo třetího ročníku vyššího cyklu gymnázia
- ČASOVÁ NÁROČNOST:** 2 × 45 min. (+ samostatná práce doma a v terénu, popř. zhlédnutí dokumentárního filmu v délce cca 50 min. jako příprava na výuku), některé části výuky lze vynechat nebo časovou dotaci pro ně určenou zkrátit
- KLÍČOVÉ POJMY:** třicetiletá válka, fungování armády, globalizace Evropy
- CÍLE VÝUKY
A MOTIVACE:** Třicetiletá válka je považována za první skutečně celoevropský ozbrojený konflikt, který zasáhl nejen většinu evropských států, ale zároveň vedle vojáků také civilní obyvatelstvo. V oblastech, kde probíhaly vojenské kampaně, došlo ke značným ztrátám na obyvatelstvu. V českých zemích počet obyvatelstva snížil pravděpodobně až o jednu třetinu, a to jednak ztrátami na lidských životech v bitvách či v následku řádění vojsk, ale také emigrací ze země. Třicetiletá válka bývá vnímána jako vyvrcholení náboženských válek předchozího období, ve skutečnosti byla především mocenským konfliktem. Podobně bývá charakterizována jako poslední kondotiérská válka (válka vedená na bitevním poli kondotiéry – soukromými podnikateli ve vojenství, kteří své pluky pronajímali různým státům), po skončení tohoto konfliktu celá řada států přistupuje k postátnění armády a války, armádu staví na základě povinného odvodu obyvatel. Zároveň třicetiletá válka znamenala nejen proměny v samotné oblasti vedení boje, ale také například v oblasti sociální struktury obyvatelstva, v oblasti ekonomie i kultury. Všechny zmiňované skutečnosti se promítly i do bojů spojených s obléháním města Brna na jaře a v létě roku 1645, které je považováno za jednu z nejvýznamnějších vojenských kampaní tohoto konfliktu. Naši generaci může dobré poznání okolností třicetileté války, včetně obléhání Brna, napomoci orientovat se v principech ozbrojených konfliktů v Evropě (bohužel včetně konfliktů probíhajících v průběhu 20 a 21. století), problematice raně novověkého „kulturního transferu“ a globalizace evropského prostoru, v problematice sociální a náboženské podstaty válečných konfliktů, ale třeba také v otázkách jeho zaznamenání prostřednictvím uměleckých děl či využití „public relations“ při propagaci dobových událostí a osobností.
- METODY A FORMY
VÝUKY:** práce ve skupinách po 3–5 studentech, analýza textů, analýza ikonografických pramenů, práce s odbornou literaturou, práce s mapou nebo digitální mapou, (fakultativně) návštěva muzea, (fakultativně) zhlédnutí dokumentárního filmu, terénní výzkum, badatelské vyučování
- POMŮCKY:** mapa, dataprojektor

Uvedení do problematiky (předporozumění)

K obléhání Brna došlo během poslední fáze třicetileté války, která bývá obvykle nazývána válkou švédsko-francouzskou (1635–1648) a pro niž byla typická několikerá švédská tažení do střední Evropy.

Brno bylo v tomto období obléháno hned dvakrát. Více než o obléhání z roku 1642–1643 šlo o slavné švédské obléhání z roku 1645. Právě tato událost byla podkladem pro vytvoření „velkého vyprávění“ o hrdinství Brňanů, jehož důsledkem byla nejen záchrana Moravy, ale především Vídně a habsburské monarchie jako celku. Zasazení příběhu obrany Brna do dějin habsburské monarchie lze srovnat s analogickým příběhem obrany Prahy roku 1648 a Čenstochové roku 1656.

Na jedné straně stál švédský generál Lenart Torstensson, na druhé straně císařský generál Ludvík Raduit de Souches a také jezuita Martin Středa. První z obránců ztělesňuje profánní vojenský prvek a válečnickou racionalitu i étos a zároveň element politické a později i konfesní konverze. Martin Středa naproti tomu reprezentuje roli obnovené katolické církve a řeholních řádů, ale také sepětí této církve s městským i s venkovským obyvatelstvem.

Na počátku roku 1645 se do českých zemí opět vrátila válka. Švédské vojsko pod vedením dosluhujícího generála Lenarta Torstenssona do Čech vstupovalo od severozápadu a přes jižní Čechy se snažilo proniknout směrem k hlavnímu městu habsburské monarchie a potažmo také na Moravu. Císařská armáda se pokoušela postavit Švédům na odpor, ale jejich postupu nezabraňovaly ani menší šarvátky, ani mohutná bitva u Jankova, k níž došlo 6. března 1645.

Výsledek bitvy, který byl takřka absolutním vítězstvím Torstenssona, vyvolal na Moravě paniku. Během následujícího švédského tažení se sice objevovaly skupinky obyvatelstva, které si vzpomněly na někdejší konfesní solidaritu a projevily Švédům podporu, převažující většina obyvatel Moravy je však již vnímala jako nepřátele a jako nebezpečí. Švédové pod vedením generálů Lenarta Torstenssona a Kašpara Kornelia Mortaigna postupně ovládli celou zemi. Na západě si vytvořili opěrný bod v Jihlavě a z Velkého Meziříčí a Bystřice nad Pernštejnem tamní posádku zásobovali. Na jihu země ovládli Znojmo a později i Mikulov. Na východě se pokusili dobýt Uherské Hradiště. Když nebyl úspěšný jejich výpad na jih proti Vídni, bylo jasné, že se obrátí proti Brnu.

Na útok se na druhou stranu připravovalo i samotné město Brno. Jen několik dní po bitvě u Jankova byl novým vojenským velitelem města jmenován Ludvík Raduit de Souches. Již zanedlouho se ukázalo, že si de Souches vede velmi obratně. Ještě před příchodem Švédů k Brnu soustředil všechny bojeschopné síly. Nechal opravit a doplnit městské hrady a vybudoval v nich dělostřelecké bašty a pozice. Na vnější straně hradeb nechal prohloubit příkopy, a město navíc chráněnou chodbou propojil se Špilberkem. Zároveň nechal zbořit veškeré vyšší budovy, které se nacházely vně brněnských hradeb, aby tak útočníkům zabránil vytvořit si strategické vojenské posty, z nichž by mohli útočit na město.

Už v této fázi se tedy ukázalo, že jde o svébytného velitele a že jeho životopis je nežli důvodem k nedůvěře spíše předpokladem k pozdější apoteóze. De Souches pocházel ze západofrancouzského hugenotského města La Rochelle a jako mladý zde roku 1628 zažil i známé obléhání mušketýry kardinála Richelieua. Po jeho skončení odešel do švédských služeb a se švédskou armádou se vydal do střední Evropy, a jako člen švédského důstojnického sboru se dokonce zúčastnil dobývání Olomouce. Je paradoxní, že když se zanedlouho dostal se svými švédskými představenými do konfliktu a vzhledem k hrozícímu trestu musel narychlo utéci k císařským, byla to opět Olomouc, kde si vysloužil vojenské ostruhu a důvěru císaře Ferdinanda III. Habsburského, tentokrát již na straně obránců

města. Jeho dvojí obrácení – nejdříve útěk od Švédů a vstup do císařské armády, jenž vyvrcholil hrdinnou obranou Brna; a později náboženská konverze od kalvínství ke katolicismu, ústící v založení zbožné nadace a poutního místa v Hlubokých Mašůvkách na de Souchesově jevišovickém panství – bylo přímo ideálním předpokladem pro vytvoření barokní legendy.

Švédové přitáhli k Brnu na počátku května 1645 a poté město obléhali až do poloviny srpna tohoto roku. Nejdříve se pokusili dobýt Špilberk, ale to se brzy ukázalo jako prakticky nemožné, a tak se soustředili na vlastní město. Sám generál Torstensson poznamenal, že za příznivějších okolností by město dobyl jedním mohutným útokem, ale že vzhledem k početnímu stavu svého vojska se musí uchýlit k dlouhodobému obléhání s jednotlivými výpady proti hradbám. Obléhání, resp. obrana města byla určována několika základními charakteristikami. První z nich byla početní převaha švédského vojska. De Souches naproti tomu disponoval poměrně slabou posádkou, byť do Brna během obléhání díky důmyslně vystavěným chodbám a různým válečným lstím několikrát pronikla pomoc v podobě různých oddílů. Na straně Brna ovšem rozhodující roli po celou dobu obléhání představovala pomoc ze strany civilního obyvatelstva. To nejenže poskytovalo vojákům náležitě zázemí, ale aktivně se zapojovalo do bojů na hradbách. Hrdinný boj jezuitských studentů vedených paterem Martinem Středou se stal integrální součástí výše zmiňovaného de souchesovského historického mýtu. Pro obranu Brna mělo velký význam, že se Švédům nikdy nepodařilo dobýt Špilberk. Město Brno tak mohlo přece jen počítat s jeho případnou pomocí a na druhé straně Švédové nemohli své obležení kolem města uzavřít do sevřeného a neprostupného kruhu. Obě strany se proto po celou dobu obléhání soustředily na některé dílčí poziciční operace. Brňané například kopali tunely, které jim měly umožnit komunikaci se Špilberkem i s vnějším světem a jimiž by do obleženého města mohli dostávat potraviny, střelivo i vojenskou pomoc. Švédové kopali podobné tunely z vnější strany. Ty však měly sloužit k podkopání hradeb, zaminování a posléze k vyhození do povětří, což mělo být základním předpokladem k úspěchu jejich útoku. Klidnější „poziciční“ období se během letních měsíců roku 1645 několikrát prostrídalo s intenzivními boji. Švédští velitelé se během obléhání několikrát pokusili o náhlý útok. Nejdříve, ještě během května, šlo o několik útoků proti Špilberku, vždy však narazili na připravenou posádku, pevné hradby anebo na různé podkopy. Když dne 19. července 1645 dorazila Švédům další pomoc v podobě uherského vojska Zikmunda Rákocziho čítajícího 10000 mužů, byl to pro švédského velitele Mortaigna signál k zahájení dalšího útoku. Boje trvaly více než týden, ale nevedly k úspěchu. Naopak, Brňanům se v tomto období podařilo několik výpadů, když se vojáci s brněnskými tovaryši a studenty vrhli na švédské vojáky z chodby spojující město se Špilberkem a když výbuchy jejich min zasypaly mnoho švédských vojáků v příkopech podél hradeb. Neopomenutelnou součástí charakteristiky úspěšného obléhání města je také nadpřirozená pomoc obráncům. Například, když při jednom ze švédských útoků propukla bouře s lijákem a švédští útočníci utonuli v příkopech náhle zalitých vodou. Vyvrcholením takového vnímání obrany Brna byl samozřejmě poslední švédský útok proti městu, k němuž došlo v souladu s dobovým symbolickým chápáním podobných událostí na svátek Panny Marie dne 15. srpna 1645. Švédové vedli již od ranních hodin intenzivní dělostřelecký útok proti Petrovu, v odpoledních hodinách se pokusili zaútočit na zdánlivě slabé místo v obraně města v blízkosti jezuitské koleje. Právě zde se do bojů zapojili studenti v čele s rektorem Martinem Středou. Byť o úspěchu obrany koleje nakonec rozhodl protiútok císařské jízdy, posílilo zapojení jezuitů náboženský výklad celé obrany města a vytvořilo obraz zbožného, katolického, a navíc císaři a dynastii věrného města. Ve večerních hodinách 15. srpna 1645 nechal Torstensson zastavit útok na město a během několika dní jeho vojsko opustilo svá ležení v přilehlých obcích. Není proto divu, že když byl po dalším půlstoletí v kostele sv. Jakuba v Brně osazen náhrobek Ludvíka

Raduita de Souches, byl na něm vyryt nápis: „STEH STILL O WANDERSMANN SO WILST NACHRICHT HABEN WAS VÜR EIN FELDHERR SEY BEY DIESEN STAIN BEGRABEN ER IST DER GROSE HELD BAKANDT VIEL HUDERT MEILL WELCHEN DIE FEID GEFORCHT GLEICH EINEN DONNERS WEIL [...]“.“

Odražením útoku na Brno vojenské akce na Moravě ještě nekončily, země a město již ale byly zachráněny, byť za cenu velkých ztrát na lidech i majetku. Dne 16. srpna 1645 švédské vojsko posbíralo své mrtvé a raněné a 23. srpna okolí svého ležení u města opustilo. Úspěšná obrana Brna byla vnímána jako něco ojedinělého a často byla vykládána jako zázrak. V různých oslavných spisech byla vyzdvižována odvaha brněnských občanů ve zbraní, jejich čest a sláva v boji proti švédskému generálu Torstenssonovi. Městu Brnu se dostalo náležitě odměny. Byly mu odpuštěny nejrůznější poplatky, cla, mýta, dluhy. Odměnění byli i jednotliví vojáci a studenti, kterým bylo například nabídnuto přijetí do městského stavu, pokud by se rozhodli zůstat ve městě. Brno se s konečnou platností stalo hlavním městem Markrabství moravského. Členům městské rady bylo nabídnuto povýšení do šlechtického stavu. Konšelé, kteří již byli dříve nobilitováni, mohli aspirovat na další stavovské povýšení.

Projektové vyučování

Práce ve skupinách

Skupina 1

Veduta obléhání Brna jako ikonografický pramen (1)

Východisko: Jedním z nejvýznamnějších a zároveň nejnámějších vizuálních pramenů k obléhání Brna švédskou armádou roku 1645 je rozměrná veduta města Brna:

Hieronymus Benno Bayer – Hans Jörg Zeiser: *Obležení Brna Švédy*, olej na plátně, 1645–1646, 398 × 155 cm, Muzeum města Brna.

https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Veduta_z_obl%C3%A9h%C3%A1n%C3%AD_Brna_%C5%A0v%C3%A9dy_v_roce_1645_full.jpg

Na obraze, který náleží do série rozměrných vyobrazení obléhaného města vzniklých nedlouho po události pro uchování její paměti a oslavu hrdinství obránců, je zachyceno panorama města Brna na prahu barokní epochy s gotickými a renesančními nejvýznamnějšími stavbami. V prvním plánu je zachyceno švédské vojsko, střílející z děl směrem k městským hradbám. Malíři zachytili dělové koule padající na město v oblasti Petrova i kostela sv. Jakuba, výbuchů a požárů si lze povšimnout také poblíž Špilberku. Autoři raně barokního obrazu se přitom pro zachycení scény pokusili najít co nejvhodnější úhel pohledu, díky němuž by bylo možné vyobrazit nejdůležitější fáze bojů o Brno. Vycházeli nejen ze znalostí dějin bitvy (snad částečně z autopsie, částečně z vyprávění očitých svědků, částečně z dobových letáků a tisků), ale také ze znalosti dobových reálií a terénu.

Zadání úkolu: Pracujte s uvedenou vedutou města Brna jako s ikonografickým pramenem. Pokuste se pomocí map a eventuálně návštěvou konkrétních míst v terénu identifikovat místa, odkud je veduta malována (pracovat můžete s originálem veduty v Muzeu města Brna nebo s její fotografií či digitální fotografií). Zjistěte, co mohli malíři roku 1645 z daného místa vidět, resp. zda se projevuje nějaké zkresení či rozdíl mezi geografickou skutečností roku 1645 a uměleckou licencí malířů. Pokuste se porovnat, jaký je rozdíl mezi tím, co mohli malíři spatřit z daného místa roku 1645 a co můžeme vidět my dnes. Pokuste

se dané rozdíly dokumentovat například porovnáním veduty s fotografií, kterou z tohoto místa pořídíte. Pokuste se provést určitou komparaci s informacemi podávanými dalšími vedutami ze série (včetně tzv. vedlejšího obrazu na studované vedutě).

Skupina 2

Veduta obléhání Brna jako ikonografický pramen (2)

Východiska: Jedním z nejvýznamnějších a zároveň nejznámějších vizuálních pramenů k obléhání Brna švédskou armádou roku 1645 je rozměrná veduta města Brna:

Hieronymus Benno Bayer – Hans Jörg Zeiser: *Obležení Brna Švédy*, olej na plátně, 1645–1646, 398 × 155 cm, Muzeum města Brna.

Autoři veduty si nevěšali pouze zobrazovaného města a jeho okolí. S neobyčejnou pečlivostí zaznamenali také bojující vojska, v tomto případě především jednotky švédské armády generála Torstenssona, obléhající a bombardující město. Víme přitom, že v souladu s dobovými zvyklostmi byli součástí švédského vojska také žoldnéři pocházející z nejrůznějších oblastí Evropy. Švédské jednotky při plnění úkolu můžeme spatřit především v prvním plánu veduty. Při pečlivém studiu obrazu zjistíme, že jsou zde zobrazeny různé jednotky, věnující se rozličným, někdy i speciálním úkolům. Na vedutě lze identifikovat důstojníky na koních při poradě, ale například také dělostřelce při útoku na město. Vojáci se navíc nacházejí v různých vojenských zařízeních. Vše určují vlajky v modrozlutých švédských barvách.

Zadání úkolu: S použitím doporučené literatury se pokuste identifikovat jednotlivé jednotky a popsat jejich úkoly a činnost v bitvě o Brno. Popište činnost jednotlivých skupin vojáků. Zjištěné skutečnosti se pokuste dát i do kontextu dobového vojenství. Využijte k tomu doporučenou literaturu, která podrobně popisuje obléhání Brna roku 1645 a také se zabývá charakteristikou „válečného umění“ a specificky švédské armády v době třicetileté války. Takovou literaturu je možné najít i v češtině, mimo jiné jde o knihu švédského historika Petera Englund, která v České republice vyšla pod názvem *Nepokojná léta*.

Doporučená literatura ke splnění úkolu:

Balcárek, P.: *Brno versus Olomouc. Pod Špilberkem proti Švédům*. Brno 1993.

Englund, P.: *Nepokojná léta. Historie třicetileté války*. Praha 2000.

Klučina, P.: *Třicetiletá válka. Obraz doby 1618–1648*. Praha 2000.

Skupina 3

Veduta obléhání Brna jako ikonografický pramen (3)

Východiska: Jedním z nejvýznamnějších a zároveň nejznámějších vizuálních pramenů k obléhání Brna švédskou armádou roku 1645 je rozměrná veduta města Brna:

Hieronymus Benno Bayer – Hans Jörg Zeiser: *Obležení Brna Švédy*, olej na plátně, 1645–1646, 398 × 155 cm, Muzeum města Brna.

Bayerova a Zeiserova veduta města Brna bývá považována za jednu z nejdokonalejších památek raně novověkého městského měření v českých zemích. I proto se na ni lze do značné míry (spolu s Merianovou vedutou města) spolehnout při pokusu o identifikaci různých brněnských staveb: hradu, kostelů a klášterů, městských paláců a domů, hradeb, drobných architektonických artefaktů. Brno na prahu barokní doby nemohlo co do velikosti ani lidnatosti soutěžit s dobovými evropskými velkoměsty, přesto však náleželo mezi významná regionální centra architektury, umění i uměleckého řemesla. Již při prvním pohledu na vedutu Hieronyma Benno Bayera a Hanse Jörga Zeisera je zřejmé, že si Brno i na sklonku třicetileté války stále zachovávalo ráz gotického a renesančního města. Český

šlechtic a cestovatel Bedřich z Donína, který Brno navštívil roku 1595, je charakterizoval takto: „Po Olomouci jest nejpřednější Brno; jest město starožitné, které před lety po Velehradu první jméno mělo; nad řekou Svitavou na vršku leží, jest pěkné a velké domy kamenné, vlašským způsobem stavěné, má; kostelů a klášterů nákladných nemáo. Kostel svatého Jakuba jest plechem přikrytý, též věže u něho. To město z druhé strany řeky jest horami skalnatými obklíččené a dobře před nepřáteli zdmi a jinými potřebami opatřené. Při městě zámek na vysokém vrchu jest, Špilberk řečený.“

Zadání úkolu: Veduta Brna Hieronyma Benno Bayera a Hanse Jörga Zeisera zaznamenává celou řadu brněnských architektonických skvostů i dalších významných i méně významných staveb. Některé z nich dokonce autoři obrazu bezprostředně identifikují na legendě umístěné v kartuši v rohu malby. Všímejte si panoramatu Brna, pokuste se identifikovat jednotlivé významné budovy, na základě studia literatury nebo osobní návštěvy se je pokuste popsat, vysvětlit jejich historický a architektonický význam a zařaďte je do historického a uměleckohistorického kontextu. Pokud je to možné, zmiňte se i o jejich významu při obraně města Brna proti Švédům roku 1645.

Doporučená literatura ke splnění úkolu:

Kroupa J. (ed.): *Dějiny Brna 7. Uměleckohistorické památky. Historické jádro*. Brno 2015.

Vičar, O.: Místopis Brna v polovici 14. století. Prostor uvnitř hradeb, *Brno v minulosti a dnes* 7 (1965), s. 242–283.

K uvedenému citátu: Grund, A. (ed.): *Cestopis Bedřicha z Donína*. Praha 1940.

Skupina 4

Památky na obléhání Brna jako místa paměti

Východisko: V Brně a v jeho bezprostředním okolí se nachází celá řada památek, které upomínají na obléhání města Brna Švédy roku 1645. V některých případech jde o bezprostřední hmotné svědky těchto událostí, např. zachované části opevnění, tzv. švédské šance, díla autenticky související s událostmi obléhání, místa nejtvrdějších bojů připomínaná prostřednictvím památníků. V jiných případech jde o umělecká díla, která připomínají obléhání, švédskou armádu anebo významné osobnosti zapojené do bojů. Velmi často šlo o umělecká díla vznikající v následujících stoletích. Dnes tato díla, stejně jako slavnosti připomínající obléhání Brna, tvoří významnou součást paměti města.

Zadání úkolu: Pokuste se s pomocí knih o obléhání Brna a také pátráním s pomocí internetu nebo na základě terénního výzkumu ve městě najít památky, které v Brně připomínají obléhání města Švédy. Najděte je v terénu, identifikujte a dejte jejich vznik do historického kontextu (např. *pomník Ludvíka Raduítu de Souchese u Jakuba, pomník de Souchese na Špilberku, sgrafito na Botanické, socha P. Martina Středy na Jezuitské ulici, kostelní okno v kostele sv. Leopolda na Křenové ulici, kaple v bývalém klášterním kostele kartuziánů v Králově Poli*). Pokud jde o umělecká díla, pokuste se promyslet a charakterizovat, v jakých obdobích, za jakých okolností a s jakými ideovými záměry se úspěšná obrana Brna proti Švédům prostřednictvím děl připomínala, a povšimněte si alespoň některých umělců, kteří tato díla tvořili. Pokuste se vytvořit „Průvodce po památkách na švédské obléhání Brna“.

Doporučená literatura ke splnění úkolu:

Internetová encyklopedie města Brna.

Historická osobnost jako místo paměti (1) – panovníci, vojevůdci, duchovní

Východisko: Nalezení rovnováhy mezi rolí osobnosti v dějinách a kolektivní charakteristikou dějin je jednou ze základních otázek, které si dlouhodobě klade historická věda. „Předpoklad, že jediná osoba jako ‚historický aktér‘ je faktorem spoluzpůsobujícím dějinný vývoj, je jedním z konstitutivních prvků dějepiscectví vůbec,“ definuje roli osobnosti v dějinách historik Jan Horský.

Historikové zabývající se obléháním Brna velmi často akcentují skutečnost, že by se město přesile početného a dobře vyzbrojeného a vycvičeného švédského vojska nemohlo ubránit, pokud by se do boje nebyvalou měrou s vervou nezapojili prakticky všichni obyvatelé města. Přes významnou roli kolektivního ducha obrany se ovšem do dějin obléhání Brna zapsala i celá řada významných osobností, mezi nimiž byli nejen panovníci evropských říší a vojevůdci-kondotiéři armád třicetileté války, ale například také duchovní osoby, městské elity v čele s členy městské rady a také studenti zdejší koleje. Důležité je, že životopisy těchto osobností lze zpravidla zaznamenat v rámci určitého typu, charakteristického pro období třicetileté války. A také, že je lze vnímat v určitých vzájemných relacích: např. Torstensson versus de Souches jako dva vojevůdci protivníci, de Souches versus Ogilvy jako dva vojevůdci-konkurenti v rámci jednoho vojska, de Souches versus Stredinius jako reprezentanti profánního (světského) a sakrálního (duchovního) typu vůdce v raně novověké válce.

Zadání úkolu: Charakterizujte významné osobnosti spjaté s obléháním Brna, vytvořte jejich stručné biogramy a pokuste se je postavit do vzájemného vztahu. Především by mělo jít o následující osobnosti: Lennart Torstensson, Ludvík Raduit de Souches, Georg Jacob Ogilvy, Martin Středa, Kristina Augusta Švédská, Gabriel Schramm. Pokuste se najít ještě nějaké další, možná méně známé osobnosti spjaté s obléháním města Brna švédskou armádou a seznam o ně doplnit (alespoň jejich stručnou charakteristikou). Pokuste se najít a stručně charakterizovat analogické typy osobností v evropských dějinách.

Doporučená literatura ke splnění úkolu:

Balcárek, P.: *Brno versus Olomouc. Pod Špilberkem proti Švédům*. Brno 1993.

Englund, P.: *Nepokojná léta. Historie třicetileté války*. Praha 2000.

Skupina 6

Historická osobnost jako místo paměti (2) – Ludvík Raduit de Souches

Východisko: Životopis Ludvíka Raduita de Souches sice nebyl nikdy zpracován do podoby podrobnější monografie, přesto však není neznámý, protože osobnosti obránce Brna bylo věnováno několik drobnějších biografických prací, a to především v souvislosti s jeho válečnou kariérou. De Souches se narodil ve francouzském hugenotském přístavu La Rochelle 16. srpna 1608 v rodině zdejšího královského prokurátora. Učinil zde první kroky svého vojenského vzdělání a ve svém rodném městě prožil i známé obléhání pevnosti kardinálem Richelieuem. Není přesně známo, jaký vztah chovala hugenotská rodina de Souchesů ke katolickému kardinálovi a prvnímu ministru Luvíka XIII. Příležitost pro mladého Ludvíka Raduita de Souches ovšem nastala v okamžiku, kdy se katolická Francie ve svém boji proti Habsburkům spojila s protestantským Švédskem, do jehož vojska vstoupil přibližně roku 1633 či 1634, tedy v době nejintenzivnějších bojů švédské armády v říši,

vrcholících bitvou u Nördlingenu. Po podepsání pražského míru roku 1635 se situace na evropských bojištích načas uklidnila, Ludvík Raduit de Souches však ve švédském vojsku ještě po několik let zůstal, a dokonce s ním prodělal několik důležitých bojů i obléhání. Ani v této době ještě nic nenasvědčovalo tomu, že by měl přejít na stranu římského císaře, pobýval naopak střídavě ve Francii a ve Švédsku, a švédskou královnou byl dokonce povýšen na plukovníka. Počátkem čtyřicátých let se se švédským vojskem dostal nejprve do Slezska a poté i na Moravu k Olomouci. Za přílišnou kritiku svých nadřízených, jež byla ze strany švédského generalátu hodnocena jako vzpoura, byl uvězněn, a dokonce odsouzen k smrti. Před tou ho zachránil útěk za přeběhnutí na císařskou stranu. Tak začala de Souchesova druhá vojenská kariéra a s ní i nová životní etapa. Zdá se, že přijetí plukovníka de Souches do vojska vedeného arcivévodou Leopoldem Vilémem proběhlo hladce. Složitější to bylo s dalším průběhem, protože i v císařském vojsku byl de Souches obviněn z nekázně vůči nadřízeným a postaven před válečný soud. Tentokrát byl ovšem shledán nevinným, a mohl se zúčastnit dalších bojů v Pomořanech. Odtud byl opět převelen na Moravu, aby se roku 1644 podílel na obraně Olomouce, kterou kdysi ještě jako švédský důstojník dobýval. K místu velitele obrany Brna roku 1645 to již tedy byl pouze malý krůček, zvláště když císař ocenil jeho hrdinství v Olomouci. Jak je všeobecně známo, úspěšnou obranou Brna v srpnu 1645 vojenská kariéra Ludvíka Raduita de Souches vyvrcholila, ačkoliv se i poté podílel na bojích proti Švédům na území Moravy i sousedních Dolních Rakous a v padesátých letech znovu bojoval na švédské a na turecké frontě. Roku 1646 byl císařem za odměnu za své zásluhy povýšen do stavu říšských svobodných pánů, 1649 de Souches od císaře dostal se slevou jevišovické panství.

Pramen: „*Postůj tiše, poutníče, chceš-li zvědět, který vojevůdce jest zde pochován. Jest to veliký hrdina, známý daleko široko, jehož se nepřítel obával jako úderu hromu. Císař Ferdinand II. a Leopold I. poznali dosti za 38 roků jeho hrdinnou odvahu všude tam, kam ho poslali. Tento veliký hrdina zmařil Švédům, kteří obléhali Brno a chtěli se zmocnit i Špilberku, jejich úmysl, když jako velitel posádky tasil svůj ostrý meč a nejen že osvobodil obě místa od nepřátel, nýbrž je i tak zastrašil, že z Moravy i Rakous a Čech musili před ním prchat, sklízející ostudu a výsměch. Nechť promluví pražská bitva, jak tento lev bojoval, když nepřítel oslabil a odtud vyhnal. Nechť promluví Polsko, Krakoviak se pro ně bil, když byly obleženy a jaké ztráty nepříteli způsobil svou hrdinskou odvahou. Nechť promluví Prusko, město Dorn, jež dobyl silou meče. Nechť promluví pevnost Wildenburg a Greiffenbafen. I Alten, Pets a město Schwanen dovedou o něm vyprávět. Také ostrov Wollin i všechny ostatní země, kdež velel, tohoto hrdinu dobře znají. Nechť promluví Sedmíhradsko též, jak se mu ulehčilo, když on polní maršálek je osvobodil od nepřítel. Pevnost Lewenz zachránil tím, že s 30 000 muži útokem napadl nepřítel třikrát silnějšího, který sám chtěl učiniti nápor. Tak byl nepřítel na hlavu poražen a oloupen o celé ležení i zbraně. Při této krvavé bitvě seděl tento hrdina celých patnáct hodin na koni, ač byl nemocen, při čemž jeho velké lví srdce nepocítilo bolesti. Na tom však ještě nebylo dosti! Přitáhl k Ostřihomi a před zraky nepřítel dobyl útokem Barcanu. Nyní nechť promluví též Belgie, Francie, jak její vojsko tento hrdina u Seneffu a Marimontu porazil, jak svým mečem opanoval bojiště, jak bojový duch Francouzů byl násilně zlomen. Kdo jest tímto válečným hrdinou, milý poutníče, ukazuje ti několika málo slovy tento krátký náhrobní nápis. Jest to Ludvík Raduit hrabě de Souches, hrdina a tajný rada, který zde odpočívá. Pomodli se za něj a dopřej mu věčného klidu! (...)*“

Zadání úkolu: Ludvík Raduit de Souches je v současné době nepochybně nejvíce oslavovaným obráncem Brna při švédském obléhání z roku 1645. Přesto jeho životopisy napovídají, že byl velmi komplikovanou a nejednoznačnou osobností. Přečtěte si podrobně výše uvedený překlad nápisu na náhrobku Ludvíka Raduita de Souches

v kostele sv. Jakuba v Brně a pokuste se na jeho základě charakterizovat význam a postupy barokní apoteózy (literární oslavy). Přístup autora epitafu porovnejte s metodami užívanými dnešními historiky a informacemi, které jsou dnes o životě a působení Ludvíka Raduita de Souches k dispozici. Zjistěte, jak je dnes Ludvík Raduit de Souches prezentován široké veřejnosti, např. při příležitosti slavností „Dne Brna“, probíhajících každoročně 15. srpna.

Doporučená literatura ke splnění úkolu:

Balcárek, P.: *Brno versus Olomouc (o primát hlavního města Moravy). Pod Špilberkem proti Švédům (statečný velitel města Ludvík Raduit de Souches)*. Brno 1993.

Balcárek, P.: Ludvík Raduit de Souches, hrdinný obránce Brna proti Švédům. In: Týž: *Ve víru třicetileté války. Politické, kondotiéři, rebelové a mučedníci v zemích Koruny české*. České Budějovice 2011, s. 399–429.

Knoz, T.: Ludvík Raduit a Karel Ludvík Raduit de Souches a jejich jevišovická knihovna. Úvod do problematiky. In: Mitáček, J. (ed.): *Ad musealem laborem. PhDr. Slavomíru Brodesserovi k šedesátým pátým narozeninám*. Brno 2005, s. 57–72.

Internetové odkazy na oslavy „Dne Brna“, např. <https://denbrna.cz/>

Skupina 7 Dějiny a jejich různé výklady

Východisko: V letech 1618–1648 se vedl střet nejen na bitevním poli. Probíhala i jakási moderní „informační válka“. Dokument nadepsaný „Skutečné vyobrazení a pravdivý popis velké a krvavé bitvy“ je typickým příkladem letáku, které vznikaly v době třicetileté války. Šlo svým způsobem o předchůdce současných novin. Jeho vydavatelé potřebovali, aby se informace o vítězné bitvě rozšířily co nejdříve mezi co nejširší publikum a aby byla událost vylíčena v souladu s vydavatelovým ideologickým záměrem. Popis bitvy jako velikého a jednoznačného vítězství vydavatelovy (švédské) strany měl např. protivníka odradit od případného pokusu o další odpor. Dokument uvedeného typu velmi často spojoval textovou a obrazovou informaci, takže mohl sloužit vojenským velitelům coby svého druhu učebnice válečného umění. Podobné letáky byly pořizovány i v souvislosti s obléháním Brna na jaře a v létě 1645.

To, co platilo o „informační válce“ v 17. století, lze do určité míry vztáhnout také na moderní historickou literaturu. Byť se dnes historikové při výkladu důležitých dějinných událostí v mnohém ohledu shodují, přece jen se stále setkáváme s jejich různými výklady. Někdy lze v různých interpretacích událostí spatřovat přežívání tradiční národně pojímané historiografie, každý stát či národ vykládá své dějiny jako svůj příběh, jako oslavu vlastní minulosti a svých hrdinů. Jindy jde pouze o různé akcenty a úhly pohledu, o různé metodologické přístupy. S podobnými skutečnostmi se nepochybně můžeme setkat i při čtení knih o obléhání Brna, které byly v minulosti a stále jsou popisovány a interpretovány nejen českými, ale také švédskými historiky.

Pramen: Skutečné vyobrazení a pravdivý popis velké a krvavé bitvy, která se udála mezi Královským Majestátem švédským a císařským generálem z Valdštejna 6. listopadu roku 1632 u městečka Lützen, dvě míle od Lipska, při níž platilo švédské heslo: BŮH JE S NÁMI a valdštejnské: JEŽÍŠ MARIE.

(...) Poté Královský Majestát švédský, protože generál Valdštejn, aniž by něčeho dosáhl, odtáhl od Norimberku a nechal pustošit saské kurfiřtství vražděním, loupením a požáry, spěchal Jeho Jasností saskému kurfiřtovi na pomoc následován svou armádou v Bavorsku a pochodem přes Franky a Durynsko zamířil do Saska. Také velkou rychlostí, s příkladnou snahou a řádem dorazil 30. října šťastně k Naumburgu. Nechal tamtéž

postavit tábor a opevnění a bdělým zrakem sledoval záměry nepřítele – zvláště když to vypadalo, že by se nepřítel, který se tehdy nacházel u Weißenfelsu, vzhledem k silným pozicím a mnohostranné výhodě ubránil.

Dříve ale, než se Jeho Majestát hodlal o něco významného pokusit a něco uskutečnit, svolal 4. listopadu do svého hlavního stanu vedle jiných předních důstojníků vévodu Bernarda Sasko-Výmarského, pana generála polního strážmistra Kniphausena [a] pana hraběte Nilessena a konali válečnou poradu. Předložil jim návrh, zda se pustit s nepřítelem do bitvy v poli, nebo nikoliv. Nato radila většina jít do bitvy, a tvrdili to z určitých příčin. Načež Jeho Královský Majestát odpověděl: nuže, pokud chceme udeřit a kdybychom měli – Bůh nás milostivě ochraňuj – tahat za kratší konec a prohrát, zůstaneme přesto králem ve Švédsku, to nám s Boží pomocí asi bude ponecháno. Ale jak byste k tomu přišli vy, Němci. Už jste to zčásti zažili při hrozném pronásledování. Pokud zůstanu u své osoby, zemřu za Boží čest, za jeho svaté Slovo a za německou svobodu. Jsem jenom člověk a Bůh, náš Pán, zvládne všechno beze mne, jak si jeho Boží Všemohoucnost usmyslí.

Mnozí z důstojníků od bitvy odrazovali, protože se nemáme lehkovážně nechat vládat do souboje s generálem, protože k tomu nejsme nuceni samotným nepřítelem ani nedostatkem peněz a proviantu ani se nenaskýtá žádná velká výhoda, že bychom měli nad nepřítelem převahu síly, protože nyní není Královská armáda nepřítelem nijak zvlášť poháněna k činům ani ji k úderu nepobízí nedostatek nebo nezbytnost. Zejména [ale], [protože] je valdštejnská armáda téměř dvakrát tak silná a má značnou převahu co do množství i veškerou výhodu pozic a míst, považovali za doporučeníhodné vyčkat s bitvou přinejmenším tak dlouho, než se ke Královské armádě přidají oddíly saského kurfiřta a oddíly lüneburské a než budeme díky nim silnější. Na to měl Jeho Královský Majestát odpovědět, že bude asi radno, aby toto dále rozvážili. (...)

Královský Majestát udržoval šiky celou noc a hodlal na nepřítele zaútočit už několik hodin před rozedněním. Avšak kvůli husté mlze, která se snesla, musel vyčkat světlého dne. Nepřítel ale mezitím asi uzřel svou výhodu. Prohloubil oba příkopy u cesty a umístil do nich mušketýry, kteří tam měli současně předprseň. Poté nechal Královský Majestát vykonat ranní modlitbu, aby mlhu postupně zapudilo slunce a objevilo se dobré znamení pěkného světlého dne. Pohnutými slovy nabádal všechny lid koňmo i pěší ke statečnému boji. Švédům a Finům řekl: vy stateční bratři, držte se dnes dobře, bojujte udatně za Boží Slovo a svého krále. Pokud tak učiníte, dostane se vám milosti a cti před Bohem a světem a i Já vás chci čestně odměnit. Pokud tak ale neučiníte, tak vám přísahám, že vaše údy už nemají nikdy dojít do Švédska. Němcům ale Jeho Majestát řekl: a vy stateční němečtí bratři, důstojníci i prostí vojáci, prosím vás všechny, držte se také mužně, bojujte spolu se mnou udatně stejně jako já, neboť nasazuji své tělo a krev pro vaše lepší zítřky. Budete-li při mně stát, dá nám Bůh – doufejme – vítězství, a bude-li to přičítáno vám a vašim potomkům, stalo se tak za vaše náboženství a svobodu. Tak pravil Jeho Královský Majestát. Nyní se do toho pusťme, panuj milý Bůh, a zvolte jasným hlasem: Ježíši, Ježíši, Ježíši, pomoz mi dnes bojovat za čest tvého svatého jména. (...)

(Převzato z učebnice *Starší dějiny pro střední školy. Vrcholný středověk, pozdní středověk, raný novověk*. Nakladatelství Didaktis.)

Zadání úkolu: Systém propagandistické práce a public relations nejsou produktem moderní doby. V rámci možností tehdejšího mediálního světa jejich metody znalo období husitské, reformace i doba třicetileté války. Jinak výsledky obléhání Brna vnímal český bratr Jan Amos Komenský a jinak jezuita Martin Středa. Základním prostředkem dobové propagandy byly letáky, tištěné dokumenty, obvykle obsahující obrazovou a textovou informaci. Letáky bylo možné rozmnožit a ve velkém množství v krátké době dostat k širokému okruhu čtenářů. Jejich smyslem přitom bylo rozšířit takový obraz politického a válečného dění,

kteřý by odpovídal zájmu jejich vydavatelů. Přečtěte si pečlivě leták, který byl vydán po bitvě u Lützenu roku 1632, a určete, která z valčících stran jej vydala, resp. v čí prospěch se vyslovuje. Pokuste se na základě studia jeho textu sestavit podobné letáky pomyslně vydané po obléhání Brna, a to jednak z císařské (moravské), jednak ze švédské strany. Kromě toho si v doporučené literatuře prostudujte pasáže věnované obléhání Brna a posuďte, zda se jeho vyličení a interpretace odlišuje, je-li autorem textu na jedné straně český badatel (Pavel Balcárek), anebo na druhé straně švédský historik (Peter Englund).

Doporučená literatura ke splnění úkolu:

Balcárek, P.: *Brno versus Olomouc. Pod Špilberkem proti Švédům*. Brno 1993.

Englund, P.: *Nepokojná léta. Historie třicetileté války*. Praha 2000.

Prameny (obrazový materiál)

- Hieronymus Benno Bayer – Hans Jörg Zeiser: *Obležení Brna Švédý*, olej na plátně, 1645–1646, 398 × 155 cm, Muzeum města Brna.

ŽIDOVSKÁ TEMATIKA VE STŘEDOŠKOLSKÉ VÝUCE

CÍLOVÁ SKUPINA: Studenti 3.–4. ročníku SŠ (je možné aktivity provádět i s mladšími, záleží na vyspělosti jednotlivých studentů a uvážení učitele). Bloky počítají s 20 účastníky, větší/menší počet účastníků není překážkou k realizaci. Učitel jen musí pohlídat počet skupin a počet studentů v jednotlivých skupinách.

ČASOVÁ NÁROČNOST: Celá aktivita je rozdělena do 4 bloků po 60 minutách, které na sebe navazují. Jednotlivé bloky mohou být realizovány i samostatně. Tento čas (60 minut) je považován za minimální potřebný čas k realizaci všech aktivit v rámci jednoho bloku. Pokud disponujeme větším množstvím času, můžeme protáhnout diskuse a reflexe u jednotlivých aktivit, což je více než vhodné.

Při tvorbě bloků byla využita publikace Evy Machkové *Projekty dramatické výchovy pro středoškoláky*,⁰⁰¹ která obsahuje několik projektových hodin s využitím dramatické výchovy, čímž se stala volnou inspirací pro samotný projekt. Jedna aktivita v rámci předkládaného návrhu projektu byla inspirována projektem Aleny Černé.⁰⁰²

KLÍČOVÉ POJMY: Židé, židovské tradice, antisemitismus, holocaust, projektová výuka, dramatická výuka, brainstorming, vnitřní hlasy, živé obrazy, reflexe

VÝZNAM TÉMATU: Se židovskou tematikou se setkáváme v našich zemích již od 10. století, kdy do českých zemí přicházeli první Židé. Od té doby se Židé opakovaně stávali cílem útoku ostatních, často přicházeli nejen o svůj majetek, ale i o své životy. Vše vyvrcholilo druhou světovou válkou a holocaustem.

Historie židovského obyvatelstva i jeho každodenního života je bohužel v rámci středoškolského vyučování opomíjena – převážně z časových důvodů. Proto je velmi důležité i v dnešní době, kdy antisemitismus není výjimkou, aby se studenti o židovské tematice dozvěděli a společně o ní diskutovali. Díky níže popsaným programovým blokům se se studenty můžeme dotknout nejen perzekucí židovské komunity, transportů a poválečné situace, ale také židovských tradic a zvyků.

001 Machková, E.: *Projekty dramatické výchovy pro středoškoláky*. Praha 2012.

002 Černá, A.: *Synagogy v plamenech. Křišťálová noc 1938 v českém pohraničí* [online]. Pracovní listy – doplnění pro práci v hodině – pokyny pro učitele. Severočeské muzeum v Liberci [cit. 28. 02. 2022]. Dostupné z: http://old.muzeumlb.cz/files/prac_listy/synagogy_v_plamenech-doplňující_listy-pokyny_pro_ucitele.pdf

Hlavním cílem projektu je seznámení studentů se židovskou problematikou prostřednictvím interaktivní formy, přičemž půjde o spolupráci učitele a studentů. Studenti si zopakují probranou látku, dokážou vlastními slovy vysvětlit pojmy týkající se židovské problematiky, své teoretické poznatky aplikují na praktických příkladech, budou pracovat s prameny a literaturou, přičemž shrnou informace v nich obsažené. Studenti v rámci projektu převzou odpovědnost za řešení problémů, vstřícnost k různým postojům i možnostem řešení problémů nebo situace. Při řešení problémů dokáže student najít vhodné řešení dané situace. Dále si studenti osvojí tolerantní postoj a respekt k jinakosti.

Prostřednictvím dramatické výchovy rozvinou své prožívání a senzomotorické, emocionálně motivační i sociální dovednosti. Prostřednictvím práce v týmu se uplatní princip kooperace, díky čemuž dojde ke stmelení kolektivu. Rozvíjen bude i princip demokracie, který povede k vytvoření tolerantní atmosféry. Tím dojde i k přesahu do morální dimenze, kam řadíme učení se kázní, odpovědnosti, toleranci a etiku vedoucího i vedeného.

VÝCHOVNÝ CÍL:

Výchovný cíl projektu spočívá v rozvíjení přirozeného zájmu o historii a dějiny židovstva a v prohloubení mravního a sociálního potenciálu studentů. Cíle jednotlivých aktivit jsou uvedeny u každé jednotlivé aktivity.

Mimo jiné během aktivit dojde k aktivnímu zapojení všech studentů, samostatné i týmové práci, rozvoji komunikačních dovedností, uplatnění dosavadních znalostí studentů, práci s textem a prameny, rozvoji kreativity, iniciativy, tolerance, kooperace a použití dramatických technik.

Závěrečným výstupem celého projektu bude upevnění a rozšíření znalostí, ale především zkušenost z učení se prožitkem, osvojení tolerantních postojů a respektu k odlišnostem.

EVALUACE PROJEKTU: Proběhne formou reflexe uskutečněné na konci každého bloku. V rámci ní zhodnotí účastníci proběhlé události, různé varianty řešení daného problému, jednání postav v určitých situacích, pocity účastníků apod. Samotný učitel by si měl následně projekt ohodnotit sám. Případné nedostatky napraví a zapracuje do projektu pro zopakování projektu s jinou skupinou studentů.

PROSTOR K REALIZACI: Aktivity jsou koncipovány spíše do vnitřních prostorů. Je vhodné třídu před samotným uskutečněním projektu uspořádat tak, aby lavice byly po obvodu a ze židlí byl vytvořen kruh. Tento kruh bude využit zejména pro diskusní části projektu, kde má vedoucí aktivity roli moderátora a cílem je rozvíjet dovednost diskutovat, reagovat na názory a předkládat argumenty. Projekt využije i tzv. komunitní kruh, jehož cílem je rozvoj vztahů, emocionality, pocitu sounáležitosti a přijetí každého studenta.

POMŮCKY:

Uvedeny u každé konkrétní aktivity.

**METODICKÉ
POZNÁMKY:**

U každého bloku bude uveden hlavní cíl, použité metody a výstupy. Následovat bude popis jednotlivých aktivit včetně dílčího cíle, časové dotace a pomůcek.

V příloze jsou jednotlivé pracovní listy potřebné k realizaci jednotlivých aktivit. Aktivita vyžadující takový materiál bude zřetelně označena.

Není vhodné, aby projekt realizoval učitel, který je neznalý židovské problematiky. Během jednotlivých aktivit by mohlo dojít k situacím, kdy se začnou studenti vůči Židům ostře vymezovat. S tímto faktem je nutné počítat před samotnou realizací výuky, učitel se na tuto situaci musí připravit.

Hlavní cíl bloku: Studenti získají zkušenost s prvky dramatické výchovy, díky níž bude podpořena jejich kreativita a iniciativa. Dále dojde k rozvoji organizačních dovedností, použití vědomostí v praxi, rozvoji komunikace i sebevědomí. V rámci týmu budou studenti společně spolupracovat, diskutovat a formulovat svoje názory. V pracovních listech pak budou hledat informace vztahující se k židovským tradicím. V neposlední řadě dojde k vzájemnému respektu a přijímání názorů druhých.

Použité metody: V rámci tohoto bloku byla využita metoda slovní (brainstorming, diskuse, vysvětlení, práce s textem, práce s informacemi), metoda praktická (výroba slovníku), metoda dramatické výchovy (živý obraz, rozdělení do skupin).

Popis programu:

	Název aktivity	Časová dotace
Aktivita č. 1	Uvedení do problematiky	3 minuty
Aktivita č. 2	Brainstorming	10 minut
Aktivita č. 3	Slovník	5 minut
Aktivita č. 4	Rozdělení do skupin	5 minut
Aktivita č. 5	Život Židů	10 minut
Aktivita č. 6	Živé obrazy	20 minut
Aktivita č. 7	Reflexe	7 minut

Aktivita č. 1: Uvedení do problematiky

Dílčí cíle: Studenti budou seznámeni s tématem celého bloku.

Časová dotace: 3 minuty

Pomůcky: žádné

Podrobný popis aktivity: Možná úvodní motivace vedoucího aktivity: „Milí studenti, v dnešní hodině se budeme věnovat Židům. Konkrétně se zaměříme na židovské obyvatelstvo a jeho běžný život, podíváme se na některé židovské tradice. Také si vyzkoušíme jednu techniku dramatické výchovy, ale to už bych předbíhal. Raději hned začneme.“

Aktivita č. 2: Brainstorming

Dílčí cíle: Studenti rozvíjí tvůrčí psaní, formulují své názory, naslouchají druhým, rozvíjí kreativní myšlení a fantazii.

Časová dotace: 10 minut

Pomůcky: deník, psací potřeby

Podrobný popis aktivity: Učitel představí studentům první úkol. Každý student bude mít 5 minut na to, aby napsal do svého deníku vše, co ho napadne, když se řekne Žid, přičemž může jít o události, rituály, místa, konkrétní osoby, ... fantazii se meze nekladou.

Po uplynutí časové dotace si studenti navzájem sdělí své nápady. Učitel to, co studenti řeknou, napíše na tabuli. Prostředků, jak sdílet své myšlenky, je hned několik. Buď mohou studenti jednotlivé věci říkat popořadě, nebo náhodně. Studenti mohou psát své myšlenky také rovnou na tabuli, poté, co je řeknou nahlas. Je vhodné, aby každý student řekl minimálně jednu věc. Učitel může myšlenky komentovat, ptát se daného studenta, proč vybral právě tu událost/osobu/..., případně požadovat vysvětlení daného slova. Samozřejmě se mohou ptát i studenti, pokud nebudou znát význam slova nebo jim nebude jasné, jak se dané slovo váže k židovské problematice. Učitel by při této aktivitě měl vystupovat pouze jako moderátor.

Aktivita č. 3: Slovník

Dílčí cíle: Studenti si vytvoří vlastní studijní materiál, zformulují vysvětlení k jednotlivým pojmům, rozvíjí kritické myšlení, formulují svůj názor.

Časová dotace: 5 minut

Pomůcky: deník, psací potřeby

Podrobný popis aktivity: Aktivita navazuje na předešlé sdílení myšlenek. Úkolem studentů nyní bude, aby si do svých deníků zapsali pro ně neznámé pojmy, které slyšeli v předchozí aktivitě, a případně dopsali i další. Ke každému pojmu si student napíše krátkou definici. Pokud student daný pojem nezná, vyhledá jej v relevantní literatuře, případně na internetu. Učitel při této aktivitě působí jako rádce, pomáhá objasnit nejasné pojmy. Může také na tabuli dopsat pojmy, které považuje za důležité a doposud nezazněly.

Metodická poznámka: Učitel by měl mít připravené jednotlivé pojmy, které případně studentům zadá, když nezazní, např.: *antisemitismus, asimilace, holocaust, bar/bat micva, chanuka, pesach, tóra, synagoga, sionismus, diaspora, kibuc, košer, maces, talmud, ...*

Pokud nemáme dostatek času, lze tuto aktivitu zkrátit tím, že definice jednotlivých pojmů si studenti dopíšou doma. Aktivitu lze taky úplně vynechat a se slovníkem nepracovat v rámci bloku vůbec.

Aktivita č. 4: Rozdělení do skupin

Dílčí cíle: Studenti vytvoří skupiny, rozvinou schopnost vnímat druhé v prostoru.

Časová dotace: 5 minut

Pomůcky: žádné

Podrobný popis aktivity: Studenti vytvoří skupiny pomocí hry zvané Molekuly. Pravidla hry jsou taková, že se studenti pohybují prostorem, dokud učitel nevykřikne číslo (např. 3). Jakmile zazní číslo, studenti musí udělat skupiny v daném počtu (v tomto případě skupiny po třech).

Na konci by měly vzniknout 4 skupiny. Studentům bude oznámeno, že v těchto skupinách budou pracovat v dalších aktivitách.

Dílčí cíle: Studenti najdou informace, které následně kriticky zhodnotí, a provedou výběr nejpodstatnějších informací; rozvíjí kooperaci, schopnost naslouchat a zaujmout vlastní stanovisko.

Časová dotace: 10 minut

Pomůcky: jednotlivé sady (narození dítěte, bar micva, svatba, pohřeb) – viz příloha č. 1

Podrobný popis aktivity: Učitel má čtyři sady karet – narození dítěte, bar micva, svatba a pohřeb (viz příloha č. 1). V každé této sadě jsou informace vztahující se k danému tématu. Každé skupině se rozdá jedna sada. Skupiny mají za úkol se s danou sadou seznámit, přečíst si informace a následně tyto informace předat ostatním spolužákům. Informace obsažené v jednotlivých sadách jsou pouze útržkovité a obsahují i výpovědi těch, kteří se nějakého židovského rituálu zúčastnili.

Předání informací ostatním skupinám se provede prostřednictvím prvku dramatické výchovy – živých obrazů. Každá skupina předvede živý obraz znázorňující některou z událostí židovského života. Ostatní studenti budou hádat, o jaké obrazy se jedná. V této fázi dáme jednotlivým skupinám čas na to, aby vymyslely živé obrazy a také vhodné pojmy k danému tématu, které řeknou svým spolužákům. Pojmům by měli sami rozumět a případně si jejich význam v této chvíli vyhledat.

Rozšiřující literatura pro studenty:

Doleželová, J., A. Putík a J. Šedinová: *Židovské tradice a zvyky*. Praha 1995.

Nosek, B. a P. Damohorská: *Židovské tradice a zvyky*. Praha 2010.

Putík, A. a kol.: *Židovské tradice a zvyky. Průvodce expozicí*. Praha 2005.

Všechny uvedené knihy provází čtenáře židovským životem od narození až po smrt, přičemž zmiňují všechny tradice a rituály s ním spojené. Kniha Bedřicha Noska a Pavly Damohorské se podrobně věnuje i vývoji jednotlivých rituálů a jejich náboženskému původu.

Aktivita č. 6: Živé obrazy

Dílčí cíle: Studenti praktikují konkrétní prvek dramatické výchovy – živé obrazy; rozvíjí svoji kreativitu, schopnost vnímat a improvizovat; skrz kooperaci posílí sociální vazby ve skupině.

Časová dotace: 20 minut

Pomůcky: žádné

Podrobný popis aktivity: Živé obrazy jsou dramatická technika, kdy jsou jedinci v prostoru a pomocí svých postav vyjadřují situaci či vztah k dané situaci. Skupina tedy udělá živou fotografii, pomocí níž zachytí důležité okamžik ze života Židů.

Ostatní skupiny hádají, o jakou životní událost se jedná. Pokud studenti nemohou uhádnout, je možnost, že se živý obraz „rozehraje“. Toto rozehrání může mít několik podob, přičemž je na učiteli, jaký způsob zvolí. Důležité je při této volbě přihlídnout i ke složení kolektivu (Znají se? Nebudou se před sebou stydět?), jeho dramatickým schopnostem apod.

Po předvedení živého obrazu doplní studenti další údaje o svém tématu. Pokud jsme se rozhodli používat slovník, doplní skupina i stěžejní pojmy, které si její spolužáci zapíší.

Rozšiřující literatura pro učitele:

Valenta, J.: *Metody a techniky dramatické výchovy*. Praha 2008.

Kniha obsahuje praktické ukázky dramatických technik aplikovatelných nejen ve vyučovacích hodinách. Nechybí ani teoretická část o definici oboru.

Aktivita č. 7: Reflexe

Dílčí cíle: Studenti zaujmou vlastní stanovisko a vyjádří ho před ostatními.

Časová dotace: 7 minut

Pomůcky: žádné

Podrobný popis aktivity: Studenti si sednou do kruhu a slovo si vezme učitel. Několika větami shrne to, co se v uplynulé hodině dělo. Potom vyzve studenty, aby každý z nich řekl jeden nejvýznamnější moment, jenž mu utkvěl v hlavě. Může jít o větu, slovo, situaci. Poté je prostor pro případné dotazy, sdílení dalších pocitů, poznatků apod.

Rozšiřující literatura pro učitele:

Nehyba, J. a kol.: *Reflexe v procesu učení. Desetkrát stejně a přece jinak...* Brno 2014.

Kniha obsahuje příspěvky autorů, kteří patří k významným odborníkům na poli zkušenostně reflektivního učení. Čtenáři jsou na reflexi předloženy různé úhly pohledu.

Druhý blok – ANTISEMITISMUS

Hlavní cíl bloku: Studenti se seznámí s pojmem antisemitismus a následně se nad tímto pojmem zamyslí v rámci diskusního kruhu. Studenti dokážou srozumitelně formulovat svůj názor, prezentovat ho ostatním a současně naslouchat a respektovat názor druhých. Studenti si také upevní a rozšíří znalosti o tzv. norimberských zákonech. Prokážou schopnost orientace v textu. Skrze aktivitu „Vyloučení“ rozvinou svoji schopnost prožití a vnímání. Tím dojde k učení se vyšším kognitivním dovednostem. Blok by měl vést k posílení morálních aspektů studentů, a tím k jejich seberozvoji.

Použité metody: V rámci bloku byla využita metoda slovní (vysvětlení, diskuse, rozhovor, práce s textem a informacemi), metoda dramatické výchovy (hra – vyloučení), didaktická hra (tajenka).

	Název aktivity	Časová dotace
Aktivita č. 1	Tajenka	8 minut
Aktivita č. 2	Diskusní kruh	10 minut
Aktivita č. 3	Norimberské zákony	20 minut
Aktivita č. 4	Vyloučení	10 minut
Aktivita č. 5	Reflexe předchozí aktivity	12 minut

Aktivita č. 1: Tajenka

Dílčí cíle: Studenti si zopakují dříve nabyté informace, samostatně se orientují v textu.

Časová dotace: 8 minut

Pomůcky: papír s tajenkou (viz příloha č. 2), psací potřeba

Podrobný popis aktivity: Každému studentovi bude rozdána tajenka (viz příloha č. 2). Tu musí na základě návodných otázek vyluštit. Otázky jsou vybrány tak, aby umožnily studentům zopakovat již probrané učivo. V tajence vyjde slovo antisemitismus.

Rozšiřující literatura pro studenty:

Ke konečnému řešení židovské otázky:

Kárný, M.: „Konečné řešení“. *Genocida českých Židů v německé protektorátní politice*. Praha 1991. Jedná se o odbornou studii zabývající se osudem židovských obyvatel v protektorátu Čechy a Morava a terezínským ghettem.

Filmový dokumentární film *Konference ve Wannsee*

Zachovaný protokol konference ve Wannsee společně s výpovědí Adolfa Eichmanna nám podává hrůzné svědectví o tom, v jakém duchu byla schopna nacistická elita diskutovat o osudech několika milionů lidí. U dobrého oběda řešilo 15 zúčastněných vraždu 11 milionů evropských Židů. Dokumentární film o konferenci ve Wannsee se stává prostředkem k tomu, aby studenti mohli být svědky toho, jak se o těchto otázkách v nacistickém Německu rozhodovalo...

Ke druhé světové válce:

Gilbert, M.: *Druhá světová válka*. Praha 2006.

Druhá světová válka patřila k jednomu z nehrůznějších konfliktů v lidské historii. Publikace popisuje její průběh od přepadení Polska nacistickým Německem až po spuštění poválečné železné opony.

K Mnichovské dohodě:

Čelovský, B.: *Mnichovská dohoda 1938*. Šenov u Ostravy 1999.

Na základě mnichovské dohody byla Německu postoupena pohraniční československá území.

Dodnes je pojem Mnichov synonymem pro zradu. Předkládaná kniha popisuje nejen samotné jednání o mnichovské dohodě, ale také široké souvislosti.

K protektorátu:

Gebhart, J. a J. Kuklík: *Velké dějiny zemí Koruny české, svazky XVa, XVb*. Praha–Litomyšl 2006 a 2007.

Období protektorátu Čechy a Morava patří bezesporu k nejvýznamnějším kapitolám naší historie. I proto jsou mu věnovány dva svazky z edice Velké dějiny zemí Koruny české věnující se období let 1938–1945.

Michlová, M.: *Protentokrát aneb česká každodennost 1939–1945*. Praha 2012.

Kniha nahlíží na život v protektorátu z pohledu „obyčejných“ obyvatel, jejich životů, rodin, dětí, zájmů, ...

Uhlíř, J. B.: *Protektorát Čechy a Morava v obrazech 1939–1942*. Praha 2008.

Kniha obsahuje fotografie, vyhlášky a plakáty z období protektorátu a je určena široké veřejnosti.

Čvančara, J.: *Anthropoid – Příběh československých vlastenců*. Praha 2016.

Atentát na Heydricha se nezapomenutelně vepsal do naší historie jednak obrovskou následnou brutalitou, ale také tím, že Spojenci změnili pohled na Československo za války i při obnově státu. Kniha zahrnuje nejnovější badatelské poznatky, ale také stovky fotografií a dokumentů.

Kosařík, P. a M. Rubec: *Češi 1942. Jak v Londýně vymysleli atentát na Heydricha*. Praha 2014.

Komiksové provedení popisující okolnosti vedoucí k atentátu, samotný atentát i jeho následky může studenty podnítit k dalšímu studiu.

Stehlík, E.: *Lidická vzpomínání*. Praha 2007.

Jedním z důsledků atentátu na Heydricha bylo vyhlazení vesnice Lidice. Kniha se věnuje především vlastní lidické tragédii a je sestavena ze vzpomínek těch, kteří přežili.

Aktivita č. 2: Diskusní kruh

Dílčí cíle: Studenti reagují na otázky, srozumitelně se vyjadřují a respektují názory ostatních; vysvětlí význam slova antisemitismus.

Časová dotace: 10 minut

Pomůcky: žádné

Podrobný popis aktivity: Studentům budou položeny otázky vyšší kognitivní náročnosti. Tyto otázky podnítí studenty, aby se nad termínem „antisemitismus“ více zamysleli. Příklady otázek, které učitel může studentům pokládat:

- Víte, co znamená slovo antisemitismus?
- Pokuste se zamyslet, co vše tento termín zahrnuje.
- Jaké je synonymum pro slovo antisemitismus?

Na závěr mohou studenti zformulovat definici slova antisemitismus a zapsat si ji do svých deníků.

Aktivita č. 3: Norimberské zákony

Dílčí cíle: Studenti se orientují v předloženém textu, kriticky zhodnotí předkládané prameny, na jejich základě dokážou vyvodit jednotlivé závěry a své závěry odůvodní.

Časová dotace: 20 minut

Pomůcky: pro každou skupinu pracovní list Norimberské zákony (*pracovní list č. 3*), Posuzované osoby (*pracovní list č. 4*)

Podrobný popis aktivity: Studenti se rozdělí do libovolných skupin, případně mohou pracovat i ve dvojicích nebo každý sám (záleží na volbě vyučujícího). Každé skupině/jednotlivci bude rozdán papír se zněním norimberských zákonů (viz *příloha č. 3*). Studenti si tento pramen prostudují. Následně bude studentům rozdán další papír, uvádějící konkrétní příklady lidí, kteří se narodili v Německu (viz *příloha č. 4*). Studenti mají za úkol na základě prostudovaného pramene určit, zda byly dané osoby považovány za Židy, míšence nebo říšské občany. Svě rozhodnutí opřou o konkrétní paragraf zákona. Následně studenti společně s učitelem zkontrolují správné odpovědi.

Rozšiřující literatura pro studenty:

Pavlát, L. a kol.: *Židé. Dějiny a kultura*. Praha 2005.

Norimberské zákony se staly prostředkem, na jehož základě byla provedena rasová diskriminace a posléze i genocida nejen židovského obyvatelstva. Kniha je rozdělena do několika částí, mezi které patří i kapitola o perzekuci a vyhlazení Židů za 2. světové války.

Spiegelman, A.: *Maus*. Praha 2012.

Maus je děsivým komiksovým zobrazením holocaustu, kde místo lidí vystupují zvířata.

Aktivita č. 4: Vyloučení

Dílčí cíle: Studenti rozvíjí schopnost tolerance a kooperace v týmu; zamyslí se nad otázkou vyloučení.

Časová dotace: 10 minut

Pomůcky: vršky od PET lahví (případně jiný vhodný materiál)

Podrobný popis aktivity: Studenti dostanou za úkol přenášet z jedné strany na druhou vršky od PET lahví a stavět z nich věž. Učitel během hry náhodně vybírá studenty a následně je vyloučí ze hry. Tito studenti si stoupnou na stranu a dále se do aktivity nemohou zapojit. Výběr je zcela náhodný, neexistuje žádný systém pro vyloučení.

Studenti by si na základě prožitku z této aktivity měli uvědomit, jak nesmyslné bylo vylučování Židů ze společnosti, že se odehrávalo na základě vůle vládnoucí skupiny lidí.

Rozšiřující literatura pro studenty:

Weissová, H.: *Deník 1938–1945. Příběh dívky, která přežila holocaust*. Brno 2012.

Se zákazy a omezeními, které židovské obyvatelstvo muselo snášet, se studenti mohou seznámit prostřednictvím deníků a příběhů skutečných osob. Helga Weissová pocházela z pražské židovské rodiny a deník zaznamenávající všechna příkoří si začala psát ve svých 9 letech.

Kohnová, V.: *Deník*. Praha 2006.

Věra s psaním deníku začala ve svých 12 letech a pokračovala s tím až do ledna 1942, kdy společně se svou rodinou nastoupila do transportu směřujícího do Terezína. Nikdo z rodiny se už nevrátil.

Aktivita č. 5: Reflexe předchozí aktivity

Dílčí cíle: Studenti zhodnotí předchozí aktivitu, formulují svůj názor i pocity, které zažívají; respektují názory druhých; svoje názory opírají o relevantní argumenty.

Časová dotace: 12 minut

Pomůcky: žádné

Podrobný popis: Poslední část bloku tvoří reflexe předchozí aktivity. Studenti by během této aktivity měli přijít na to, co měla předchozí hra znázorňovat (vyloučení Židů ze společnosti). Studenti pak mohou říct, jak se při hře sami cítili, co se jim honilo hlavou, ...

Učitel dle časových možností může navázat dalšími otázkami a rozproudit diskusi se studenty.

Možné příklady otázek:

- Co myslíte, že měla představovat předchozí aktivita?
- Jak jste se při ní cítili? Co se vám honilo hlavou?

- Proč myslíte, že byli Židé tak neoblíbení?
- Proč si Hitler vybral právě Židy?
- Jsou neoblíbení i v dnešní době?
- Jak vnímáte Židy vy?
- Existuje v dnešní době v České republice vylučované etnikum?
- Myslíte si, že v dnešní době by se mohlo vyloučení, které Židé zažili za druhé světové války, opakovat?

Třetí blok – CESTA

Hlavní cíl bloku: Studenti v rámci týmové práce procvičí svoji komunikaci, naslouchání druhým, kreativitu. Při práci budou zvažovat postupy a dokážou se srozumitelně vyjádřit k dané věci. Prostřednictvím prvků dramatické výchovy rozvinou schopnost prožitku a vnímání. V reflexi by mělo dojít k upevnění jejich mravních a etických zásad.

Použité metody: metoda slovní (vysvětlení, diskuse), metoda názorně demonstrační (balení zavazadla), metoda praktická (zápis do deníku), metoda dramatické výchovy (cesta do koncentračního tábora, niterní hlasy).

	Název aktivity	Časová dotace
Aktivita č. 1	Přivítání	5 minut
Aktivita č. 2	Dopis	5 minut
Aktivita č. 3	Balení zavazadla	15 minut
Aktivita č. 4	Cesta do koncentračního tábora	8 minut
Aktivita č. 5	Zápis do deníku	7 minut
Aktivita č. 6	Niterní hlasy	10 minut
Aktivita č. 7	Reflexe	10 minut

Aktivita č. 1: Přivítání

Dílčí cíle: Studenti znají téma hodiny.

Časová dotace: 5 minut

Pomůcky: žádné

Podrobný popis: Možný úvod učitele: *„Milí studenti, dnešní hodina se bude týkat židovského obyvatelstva za druhé světové války a bude trochu neobvyklá. Místo výuky se vžijeme do situací, které mohli Židé v průběhu druhé světové války zažít. Je nutné říct, že ne všechny aktivity mohou být pocitově příjemné. Kdyby někdo z jakýchkoliv důvodů nechtěl do dané aktivity vstoupit, má právo říct ne, vše je dobrovolné. Ještě jedna poznámka před samotným začátkem – během tohoto bloku mějte svoje mobily vypnuté, aby nás nic nevyrušovalo a mohli jsme si tento blok prožít naplno. To je snad vše. Jestli máte nějaké otázky, prosím, ptejte se.“*

Po těchto slovech může učitel odpovědět na případné otázky, načež zahájí následující aktivitu.

Dílčí cíle: Studenti rozvíjí schopnost naslouchání.

Časová dotace: 5 minut

Pomůcky: dopis (příloha č. 5)

Podrobný popis: Studenti budou vyzváni, aby se pohodlně usadili a zaposlouchali se do dopisu, který přečte učitel (viz příloha č. 5). Po dočtení dopisu mohou studenti sdělit své bezprostřední reakce na to, co slyšeli.

Aktivita č. 3: Balení zavazadla

Dílčí cíle: Studenti pracují ve skupinách, což rozvíjí jejich schopnost kooperace, tolerance a diskuse; rozvíjí kreativitu, upevňují dosud nabyté znalosti; zdůvodní svůj názor v diskusi.

Časová dotace: 15 minut

Pomůcky: pro každou skupinu arch papíru, fixy, lepidlo, nůžky, noviny, časopisy

Podrobný popis: Volně navážeme na předchozí aktivitu. „*Občané nyní čekají na deportaci. S sebou si mohli vzít zavazadlo, které mělo hmotnostní omezení. Zkusíte si tipnout, kolik kilogramů mohlo maximálně vážit zavazadlo jednoho člověka?*“ Studenti dávají své tipy, správná odpověď je 50 kg. „*50 kg není mnoho, že? Co byste si vzali vy? Zkuste ve skupinách (možno použít skupiny z předchozích aktivit nebo náhodně rozdělit asi po 4 lidech, ale počet můžeme upravit dle potřeby) sepsat seznam toho, co byste si s sebou v takové situaci vzali. Hmotnost věcí zkuste odhadovat. Nezapomeňte, že se musíte vejít do 50 kg. Pokud by totiž hmotnost vašeho zavazadla přesáhla limit, nemohli byste si ho vzít s sebou. Taky nezapomeňte na to, že jsou věci, jež si musíte vzít automaticky, jako například doklady.*“

Studenti po skupinkách sepíší různé věci. K sepisování slouží arch papíru, kam studenti nakreslí velký obrys zavazadla (kufru, batohu, ...) a následně do něj napíší dané věci i s hmotností. Pokud bychom na aktivitu měli více času, můžeme vytvořit koláž, tzn. místo vepisování jednotlivých věcí je budeme vlepovat (vystříhané z novin, letáků, časopisů).

Následuje prezentace jednotlivých zavazadel, kdy studenti zdůvodní, proč se rozhodli zrovna pro tyto věci.

Rozšiřující literatura pro studenty:

Vzpomínky na holocaust [online]. Holocaust [cit. 10. 3. 2022].

Dostupné z: <https://www.holocaust.cz/zdroje/vzpominky/>

Příkaz k vystěhování, nástup do transportu. Vzpomínky Židů nejen na tyto události zachycuje webový portál holocaust.cz, kde se také nachází databáze obětí holocaustu a mnohé další materiály spojené s holocaustem.

Aktivita č. 4: Cesta do koncentračního tábora

Dílčí cíle: Studenti rozvinou schopnost vnímání prožité situace, komunikaci s ostatními a zvažují různé postupy řešení úkolu.

Pomůcky: příběh (*příloha č. 6*), materiál, ze kterého vytvoříme kóji (stoly, lavice, provaz, ...)

Podrobný popis: Učitel vyzve studenty, aby se posadili, zavřeli oči a zaposlouchali se do příběhu (viz *příloha č. 6*). Před samotným čtením upozorní učitel studenty, že s nimi bude fyzicky manipulovat. Po přečtení příběhu začne učitel odvádět studenty do „kóje“. Ta může být vytvořena z lavic, stolů, pomocí provazů apod. Kóje by měla být přiměřená dle počtu účastníků. Měla by mít ale takové rozměry, aby se v ní studenti cítili stísněně. Po celou dobu by mělo být v místnosti ticho.

V případě nedostatku času může učitel dát pokyn, aby se studenti v kóji různě přemisťovali, lehli si, ... a přitom neopustili kóji.

Metodické poznámky: Je vhodné, aby v místnosti bylo po celou dobu ticho. Pokud by se studenti mezi sebou začali bavit, zkazilo by to atmosféru celé situace.

Pozor na psychickou bezpečnost jednotlivců – upozorníme opět na to, že z aktivity můžeme kdykoliv vystoupit (a dejme si signál, jak poznáme, že někdo se aktivity dál nechce účastnit). Nezapomeňme se pak s případným dotyčným pobavit, aby neutrpěl psychický úraz.

Aktivita č. 5: Zápis do deníku

Dílčí cíle: Studenti praktikují tvůrčí psaní.

Časová dotace: 7 minut

Pomůcky: deník, papír, psací potřeby

Podrobný popis: Nyní budou mít studenti čas na to, aby do svého deníku (pokud s ním pracujeme) nebo na papír napsali, jaké pocity mohli mít ti, kteří se vydávali na neznámou cestu. Možný úvod učitele: „*Když lidé opouštěli své domovy, nevěděli, kam jedou, kdy a jestli vůbec se ještě do svých domovů podívají. S sebou měli jen jedno zavazadlo, kde zdaleka neměli vše, co by chtěli a co by potřebovali. Hlavou se jim muselo honit mnoho myšlenek, pocitů, otázek. Zkuste se vžít do jejich situace a myšlenky zachyťte do svých deníků na papír.*“

Rozšiřující literatura pro studenty:

Předkládaný seznam knih se nezaměřuje přímo na cestu do koncentračního tábora, ale na život v koncentračních táborech samotný, přičemž větší pozornost je věnována přímo pramenům (deníkům, kresbám), jelikož studenti na základě tohoto materiálu mohou snáze probudit svůj zájem o historii.

Franková, A.: *Motýla jsem tu neviděl. Dětské kresby a básně z Terezína*. Praha 2006.

Jedná se o kresby a básně vytvořené dětmi v terezínském ghettu.

Lagus, K. a J. Polák: *Město za mřížemi*. Praha 2006.

Autoři knihy byli věznění v terezínském ghettu. Svoje vzpomínky promítli do této knihy a doplnili je o množství fotografií a dobových dokumentů.

Roubíčková, E.: *Terezínský deník 1941–45. Svědectví o životě a smrti v terezínském ghettu*. Praha 2009. Eva Roubíčková ve svém deníku zaznamenávala den po dni zážitky z terezínského ghetta.

Vrba, R.: *Utekl jsem z Osvětimi*. Praha 2007.

Rudolf Vrba byl kvůli svému nepodařenému útěku za hranice uvězněn v Osvětimi. V táboře zaznamenával každodenní události do té doby, než roku 1944 s jedním ze svých spoluvězňů utekl. Díky jeho útěku se světu dostala zpráva o podrobném dění v koncentračním táboře a poprvé také o plynových komorách.

Dílčí cíle: Studenti praktikují formu dramatické výchovy – niterní hlasy.

Časová dotace: 10 minut

Pomůcky: rekvizita pro postavu Žida (žlutá hvězda, klobouk, ...)

Podrobný popis: „Nyní se zkusíme vžít do těch, kterým byl určen dopis, který jste slyšeli před chvílí. Vžijeme se do těch, již měli být vystěhováni. Vytvořte prosím dvě řady tak, aby mezi vámi vznikla ulička, kterou se dá procházet.“ Studenti vytvoří dvě řady, načež učitel vysvětluje dál. „Za chvíli se proměním do jednoho z těch, koho čekala deportace neznámo kam. Budu postupně procházet uličkou a u každého z vás se zastavím. Vaším úkolem bude říct větu, slovo, citoslovce, ... co mohl člověk v takové situaci prožívat, cítit. Budete vytvářet jakési jeho niterní hlasy.“

Metodická poznámka: Možnou obměnou může být to, že uličkou nepůjde učitel, ale jeden ze studentů. Je vhodné, aby měl procházející na sobě nějakou specifickou věc symbolizující, že nyní představuje Žida, například žlutá hvězda, klobouk, ...

Rozšiřující literatura pro studenty:

Další literatura se bude opět věnovat Židům, kteří byli odvedeni do koncentračních či vyhlazovacích táborů.

Avey, D.: *Muž, který pronikl do Osvětimi*. Praha 2012.

Denis Avey se na rozdíl od ostatních vydal do Osvětimi dobrovolně. Slyšel o krutém zacházení s tamějšími vězni a chtěl se o tom dozvědět více. Proto potají pronikl do židovské části koncentračního tábora. Z jeho poznatků pak vznikla tato publikace.

Břečka, J. a kol.: *V utrpení a boji. Brněnští Židé v osudových momentech XX. století*. Brno 2016.

Kniha formou medailonků seznamuje čtenáře s jednotlivými postavami brněnské židovské komunity, ukazuje protizidovské brněnské nálady a následné transporty místních Židů.

Marc, L. a kol.: *Dítě s hvězdičkou*. Praha 2012.

Komiksová kniha předkládá čtenáři příběh malé holčičky Duni, snášejíci opovření od svých spolužáků a pak i ztrátu svých rodičů. Komiksově vyprávění je pojato retrospektivně – Duňa vypráví válečné události své vnučce.

Motl, S.: *Děti Antonína Kaliny*. Praha 2013.

Kniha popisuje život Antonína Kaliny z Třebíče, jenž strávil šest let v koncentračním táboře Buchenwald. Zde se mu podařilo zachránit tisícovku dětí.

Aktivita č. 7: Reflexe

Dílčí cíl aktivity: Student zhodnotí průběh předchozích aktivit; formuluje své vlastní pocity a názory.

Časová dotace: 10 minut

Pomůcky: žádné

Podrobný popis: Studenti si společně s učitelem sednou do komunitního kruhu a reflektují předchozí události, vyjadřují své pocity, které prožívali při uplynulých aktivitách.

Možné otázky učitele:

- Jaký zážitek byl pro vás nejsilnější?
- Jak na vás působily čtené pasáže?
- Co vám tento prožitek přinesl? Uvědomili jste si něco?
- Jak se teď cítíte?

Metodické poznámky: Reflexi určitě nevynechejme, je důležitá pro zpracování pocitů. Také při ní zjistíme, jestli někdo nemohl utrpět psychický úraz.

Rozšiřující literatura pro učitele:

Coleová, V. a J. Zimmermann: *Cesta poradního kruhu. Umění otevřené komunikace*. Praha 2016.

Kniha čtenáře blíže seznamuje s metodou komunitního kruhu, uvádí konkrétní příklady jeho použití.

Čtvrtý blok – PO VÁLCE

Hlavní cíl bloku: Studenti se pomocí prvků dramatické výchovy pokusí kreativně zpracovat téma návratu Židů do jejich domovů po skončení války. Práce ve skupině se zaměří na kooperaci, toleranci a naslouchání ostatním. Zároveň se studenti seznámí s reálnými okolnostmi židovského návratu domů, což povede ke konsolidaci jejich morálních a etických hodnot.

Použité metody: slovní (vysvětlení, diskuse), dramatické výchovy (reportáže), názorně demonstrační (reportáže).

	Název aktivity	Časová dotace
Aktivita č. 1	Úvod	5 minut
Aktivita č. 2	Reportáže	40 minut
Aktivita č. 3	Závěrečná diskuse	15 minut

Aktivita č. 1: Úvod

Dílčí cíle: Studenti znají téma celého bloku.

Časová dotace: 5 minut

Pomůcky: lístky s tématy, papíry, nůžky, lepidlo, psací potřeby, noviny, letáky, tematické knihy

Podrobný popis: Studenti se rozdělí na 4 skupiny a učitel jim zadá následující úkol. „*Ocitli jsme se v poválečné době. Města jsou rozbitá, mnoho Židů přišlo o život. Ti, kdo se do svých domovů vrací, je často najdou zničené, vykradené nebo už je obývají noví nájemníci, kteří nejsou z návratu původních obyvatel nijak nadšení a dávají jim to, často nevybíravým způsobem, najevo. Z vás se teď stanou reportéři, jejichž úkolem bude vytvořit reportáž o židovském návratu domů. Každá skupina patří do jiné redakce, a proto musíte reportáže vést určitým stylem, odlišným od ostatních. Ten najdete na lístečkách, které vám právě rozdávám.*

Co konkrétně bude vaším úkolem? Každá skupina má za úkol napsat článek do vašeho periodika a také nachystat reportáž. Reportáž by neměla být příliš dlouhá, maximálně 5 minut. Jeden z vás se stane reportérem, další mohou být oběti války, sousedé, ... provedení už nechám na vás. Nápomocny vám mohou být vaše studijní materiály nebo další knihy ležící na stole. Jestli máte nějaké dotazy, prosím, ptejte se.“ Po případných dotazech studenti začnou pracovat na svých úkolech.

Skupiny následně dostanou lístečky charakterizující styl reportáže a článku. Styly si skupiny navzájem neříkají. V případě více skupin lze přidat další žánry.

- 1 Dokumentární.
- 2 Popírání holocaustu.
- 3 Televizní zprávy komerční televize.
- 4 Talk show.

Studenti mohou využívat veškeré studijní materiály, které mají k dispozici z předchozích výkladových hodin, vyučující může navíc přinést další studijní materiál (učebnice, svědectví, knihy, internet, ...).

Aktivita č. 2: Reportáže

Dílčí cíle: Studenti v rámci práce ve skupině rozdělí úkoly a společně spolu diskutují; rozvíjí toleranci, respekt a demokratický způsob vedení; materiály kriticky zhodnotí; rozvíjí prvky tvůrčího psaní; vyzkouší si prvek dramatické výchovy.

Časová dotace: 40 minut

Pomůcky: žádné

Podrobný popis: Skupiny pracují na svých reportážích a následně každá skupina odehraje svoji reportáž. Po odehrání budou ostatní hádat, o jaký žánr dle nich šlo. Pokud máme dostatek času, může každá skupina i přečíst svůj článek, v opačném případě se mohou články vystavit ve třídě.

Rozšiřující literatura:

Jančík, D. a kol.: „*Arizace“ a restituce židovského majetku v českých zemích (1939–2000)*. Praha 2003. Jak již samotný název napovídá, kniha se podrobně věnuje arizaci a restituci židovského majetku od počátku druhé světové války až do roku 2000.

Lipstadt, D.: *Popírání holocaustu: Sílicí útok na pravdu a paměť*. Praha–Litomyšl 2001.

Sedlák, P.: *Židé a židovská otázka v českých zemích v letech 1945–1948* [online]. Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity, C52, 2005 [cit. 11. 2. 2022]. Dostupné z: https://digilib.phil.muni.cz/bitstream/handle/11222.digilib/102605/C_Historica_52-2005-1_10.pdf?sequence=1

Skálová, A.: *A život šel dál: Osudy československých přeživších židů po druhé světové válce*. Diplomová práce, Karlova univerzita. Praha 2011.

Práce je založena na výpovědi osmnácti respondentů, kteří byli dle norimberských zákonů označeni za Židy. Sleduje u nich jejich život za války, internování do koncentračních táborů, jejich návrat, shledání s rodinou, emigraci.

Štěpková T.: *Antisemitismus v zemích tzv. východního bloku* [online]. Holocaust [cit. 11. 10. 2021].

Dostupné z: <https://www.holocaust.cz/dejiny/antisemitismus-2/antisemitismus-po-druhe-svetove-valce/antisemitismus-v-zemich-tzv-vychodniho-bloku/>

Článek se zaměřuje nejen na poválečné popírání holocaustu, ale také na antisemitismus za komunistického režimu a v dnešní době.

Aktivita č. 3: Závěrečná diskuse

Dílčí cíle: Studenti formulují svůj názor a diskutují s ostatními; naslouchají ostatním.

Časová dotace: 15 minut

Pomůcky: žádné

Podrobný popis: Nyní proběhne diskuse, kterou vede učitel. Diskuse by měla reflektovat uplynulé reportáže, studenti by se měli zamyslet nad tím, jaká reportáž nejvíce odrážela skutečné události. Možné otázky do diskuse:

- Jak jste se cítili při tvorbě reportáží? Jaké nové informace jste se dozvěděli?
- Jaká reportáž vám přišla nejvíce věrohodná? Proč právě ta?
- Existují v dnešní době lidé, kteří popírají holocaust? Co je k tomu vede?

Příloha č. 1

Narození dítěte v židovské tradici

Narození dítěte představuje v judaismu nejdůležitější událost židovské rodiny.

V těhotenství byl kladen důraz na to, aby se ženy příliš nerozcilovaly. Obvyklé jsou slavnosti pro rozveselení těhotné ženy.

Pro záchranu plodu v případě umírání matky při porodu je povolen i o šabatou chirurgický zákrok.

Lidové zvyky – v případě narození chlapce se koná tzv. noční vigilie. Jde o speciální slavnostní ceremonii v orientálních komunitách. Příbuzní a přátelé se shromáždí v domě rodičky a recitují Šma, aby ochránili dítě od démonů. Mohou se účastnit i školní děti s učiteli, přičemž děti bývají obdarovány jablky, ořechy a cukrovím. Během těchto vigilií se zpívají speciální písně, aby ženy neusnuly a démon si neodnesl dítě.

Nad postelí matky nebo nade dveřmi často visel amulet chránící dítě před Lilit (první zavražděná žena Adama), která podle tradice ohrožovala novorozence. Amulet obsahoval většinou text žalmu 121 a jména ochranných andělů. Od této tradice Židé v 19. století upustili.

V diaspoře dostávají děti nežidovská jména. Dodatečné jméno v jidiš či hebrejštině pak slouží k náboženským účelům a pro právní dokumenty psané hebrejsky.

Po narození dítěte je otec při sobotní bohoslužbě povolán k Tůře, z které předčítá. Poté veřejně pronáší požehnání za zdraví matky a novorozence. Pokud se narodí holčička, dostává při tomto požehnání jméno. Syn dostává jméno v průběhu obřezávání.

Týden po narození syna a dva týdny po narození dcery nastává pro matku doba očisťování. Ta trvá 33 dní (v případě syna) a dvojnásobnou dobu v případě porození dcery. Po tomto období podstoupí matka koupel v rituální lázni (mikve) a po ní navštíví synagogu.

K náboženským povinnostem spojeným s narozením patří vykupování prvorozených chlapců – pidjon ha-ben. Tento obřad se koná 31. den po narození. Otec představí chlapce kohenovi (židovskému knězi) a na jeho otázku odpoví prohlášením, že si přeje syna vykoupit a zaplatit za něj pět stříbrných šekelů. Kohen následně vyhlásí vykoupení a udělí chlapci kněžské požehnání. Od 18. století je ustálen zvyk předávání stříbrné mince na tepaných a cizelovaných talířích či podnosech.

„V Izraeli naopak vzbuzuje upřímný údiv a nepochopení rodina malá nebo bezdětná. Zatímco v Čechách má každá žena průměrně 1,42 dítěte, na jednu Izraelku připadá více než dvakrát více drobtiny, tedy 3,11 potomka. Statistiky samozřejmě hodně zvedají ortodoxní ženy, které často mají 7, 8 i více dětí. Ale obecně je v Izraeli běžné mít děti hodně. Téměř nepotkáte rodinu s jedináčkem a velká rodina je standardem i u sekulární populace. Na otázku „kolik máte dětí?“ odpovídají Izraelci často „zatím dvě“ a o svých nejmladších říkávají „tenhle je zatím náš poslední“. Když před rokem potřetí otěhotněla naše izraelská učitelka ve školce, s úsměvem jsem jí říkala, že její nadšení z dalšího bříska je nakažlivé. Vůbec to nebrala jako vtip a zcela vážně mi řekla: „Ale jdi, přeci žádná z nás nechce zůstat jen u dvou dětí, to je jasný.“ Upřímné izraelské přesvědčení, že mít hodně dětí je normální, mi vždy přišlo obdivuhodné.“

Zdroje:

Doleželová J., A. Putík a J. Šedinová: *Židovské tradice a zvyky*. Praha 1995, s. 71–73.

Nosek, B. a P. Damohorská: *Židovské tradice a zvyky*. Praha 2010, s. 15–30.

Putík, A. a kol.: *Židovské tradice a zvyky. Průvodce expozicí*. Praha 2005, s. 42–44.

Bar micva, Bat micva

Doslovně můžeme přeložit jako syn příkazu – ten, na něhož se vztahuje povinnost dodržovat zákon. Jedná se o označení chlapce, který dosáhl 13 let a z náboženského hlediska je nyní zodpovědný za své chování. Do této doby za něj nesl odpovědnost jeho otec.

Bar micva je chlapec prohlášen na slavnosti konající se v synagoze první sobotu po jeho třináctých narozeninách.

Chlapec je během slavnosti povolán k Tóře a bývá poctěn předčítáním úseku z knihy Proroků. Při svém vyvolání si poprvé obléká modlitební plášť – talit gadol. Někdy mívá i kázání. Častěji toto kázání proběhne až na hostině následující po slavnosti.

Poté, co chlapec dočetl, zarecitoval jeho otec zvláštní požehnání vyjadřující úlevu z toho, že je osvobozen od potrestání za přestupky svého dítěte.

Jedním ze znaků přijetí všech náboženských závazků je i povinnost nosit modlitební řemínky – tfilin (modlitební řemínky s krabičkami obsahujícími texty Tóry).

Příprava na manželství je považována také za následek náboženské dospělosti. Od této doby přestane chlapec postupně pobývat ve společnosti žen, neměl by si s nimi ani hrát. Tento zvyk platil spíše v minulosti, kdy chlapec vzhledem ke svým náboženským povinnostem neměl na dívky čas.

Alternativa pro dívky se jmenuje bat micva a probíhá při dosažení 12. roku věku dané dívky. Jedná se o moderní termín, protože v minulosti a dnes dle tradičního judaismu se ženy nepodílely na veřejném náboženském životě. V některých amerických obcích se tento ceremoniál slaví během páteční večerní bohoslužby, jinde zase v sobotu. Dívky obvykle během obřadu pronesou kázání.

Při slavnosti bar micva dostávají chlapci předměty, které souvisejí s jejich právy a povinnostmi – velký talit (modlitební šál s třásněmi, který se nosí v rámci ranní bohoslužby, o svátcích a postních dnech) a modlitební řemínky, přičemž k oběma dostanou ozdobné tašky a sáčky, čepičky, šabatové svícny a knihy.

„V předvečer Šimonových narozenin jsme pozvali na večeri do košer restaurace v Praze asi 35 lidí – kromě naší pětičlenné rodiny tam byly rodiny našich přátel z Židovské obce Praha, většinou těch, kteří mají děti ve věku našich dětí, a pak přátelé, kteří jsou součástí minjanu, abychom mohli říci při hostině modlitbu Birkat ha mazon. Na této hostině Šimon přednesl řeč, která pojednávala o jeho oddílu Tóry a haftary, dále zahrál na housle a ukázal obraz, který nakreslil. Od hostů dostal na oplátku mnoho dáreků i finančních příspěvků. Druhý den ráno (byl všední den) se účastnil první modlitby v synagoze s vázáním tfilin. Následující sobotu byl poprvé vyvolán k Tóře a četl svoji haftaru za zpěvu a pochvaly celého společenství, v synagoze přítomného (mohlo tam být asi 80 lidí?). K tomu, aby obřad mohl proběhnout, muselo být přítomno alespoň deset dospělých židovských mužů, naštěstí však bylo přítomno několikánásobně více, jak je o hlavních bohoslužbách v Praze obvyklé.“

Zdroj: *Rozdíly mezi obřadem bar micva v České republice a Izraeli* [online]. Hks [cit. 21. 12. 2022].

Dostupné z: http://www.hks.re/wiki/doku.php?id=judaismus_-_bar_micva

Zdroje:

Doleželová J., A. Putík a J. Šedinová: *Židovské tradice a zvyky*. Praha 1995, s. 73.

Nosek, B. a P. Damohorská: *Židovské tradice a zvyky*. Praha 2010, s. 58–68.

Putík, A. a kol.: *Židovské tradice a zvyky. Průvodce expozicí*. Praha 2005, s. 49–51.

Svatba (chatuna)

Židovskému manželství předchází sepsání svatební smlouvy – ketuby. Ta stanovuje práva a závazky manželů, především pak obsahuje příslib manžela, že se bude ke své ženě chovat s úctou a že ji nikdy nenechá bez prostředků. Ketuba hmotně zabezpečuje ženu v případě ovdovění či rozvodu.

Samotný svatební obřad se koná pod chupou – svatebním baldachýnem umístěným na čtyřech tyčích. Chupa symbolizuje budoucí domov manželů.

Jako první se pod chupu postaví ženich (chatan), jehož doprovázejí jeho rodiče a svědci. Poté přichází nevěsta (kala) doprovázená rodiči a družičkami. Po svém příchodu nevěsta sedmkrát obejde ženicha, čímž začíná první část obřadu zasnoubení (erusin). Při něm dává rabín snoubencům první pohár vína ve společném svazku. Zasnoubení je dovršeno poté, co ženich navleče nevěstě prsten (tabaat) na ukazováček pravé ruky a pronese: „Budiž mi zasvěcena tímto prstenem podle zákona Mojžíše a Izraele.“ Bývá zvykem si tento prsten s miniaturním domečkem obvykle půjčovat od židovské obce.

Po skončení zasnub se veřejně předčítá předmanželská smlouva a následuje druhá část obřadu – sňatek (nisuin). Snoubenci vypijí druhý pohár a zazpívá se sedm požehnání. Na závěr obřadu ženich rozbije sklenice, na což svatebčané odpoví Mazel tov (hodně štěstí).

Nevěsta si obléká šaty většinou bílé barvy, často mívá závoj zahalující její tvář.

Po obřadu se novomanželé odebírají do speciální místnosti, kde mají příležitost k rozhovoru a jídlu. Zde setrvávají nějakou dobu a poté se připojí k ostatním svatebčanům, kteří jsou na hostině. Jednou ze zvyklostí je, aby ženich na hostině přednesl kázání na téma z Písma nebo Talmudu. Za kázání pak obdrží připravený dar.

„Následovaly gratulace novomanželům, ale na rozdíl od toho, co jsem zažila v Čechách, bylo vše více neformální, milé a ležérní. Nestálo se v řadě jako někde ve frontě, ale lidé přistupovali náhodně během konverzace, kdy měli zrovna šanci se ke gratulování dostat. Postupně se otevřel raut se šampaňským a spoustou vynikajících dobrůtek jako sushi, foie gras, paštikou, wrapy, uzeným lososem nebo sladkými makronky. Během toho, co se všichni dobře bavili, ochutnávali a popíjeli, se novomanželé i ostatní fotili.“

Zdroj: Hrdličková, B.: *Reportáž ze židovské svatby ve francouzském stylu* [online]. Mgmagazine [cit. 11. 2. 2022]. Dostupné z: <https://www.mgmagazine.cz/real-weddings/reportaz-ze-zidovske-svatby-ve-francouzskem-stylu.html>

Zdroje:

Doleželová J., A. Putík a J. Šedinová: *Židovské tradice a zvyky*. Praha 1995, s. 78–86.

Nosek, B. a P. Damohorská: *Židovské tradice a zvyky*. Praha 2010, s. 87–123.

Putík, A. a kol.: *Židovské tradice a zvyky. Průvodce expozicí*. Praha 2005, s. 52–55.

Pohřební bratrstvo (chevra kadiša) poskytuje nemocnému a umírajícímu praktickou pomoc i duchovní útěchu. Dále se stará i o pozůstalého.

K pohřbu má dojít co nejdříve, pokud možno ještě v den smrti. Po zesnutí je tělo necháno čtvrt hodiny v klidu. Následně jsou zesnulému zatlačeny oči, tělo je položeno na podlahu nohama ke dveřím, ústa se zaváží šátkem, palce u nohou jsou k sobě svázaný nití a tělo přikryto prostěradlem. K hlavě zesnulého se postaví vosková svíce či olejová lampa na znamení úcty k duši opouštějící tělo.

Nejvýznamnějším úkonem je rituální umývání mrtvého (tahara). Při něm platí zásada, že mytí mužů provádějí muži a mytí žen ženy. Mytí se provádí na kamenném stole či dřevěném prkně. K umývání se používá teplá voda, do které se přidá vajíčko symbolizující život. Při této očištění se mj. odstraní všechny nečistoty za nehty. Na závěr očištění se celé tělo pokropí vínem. Během omývání jsou pronášeny modlitby.

Omyté tělo je oblečeno mj. do rubáše (kitl) a přepásáno opaskem. Na hlavu je nasazena čepice. Veškeré oblečení, do kterého je mrtvý oblékán, je zhotoveno z bílého plátna. Muži jsou navíc zahaleni do modlitebního šálu, odkud je odstraněna třáseň.

Tělo se uloží do rakve a posype hlínou ze Svaté země.

Blízcí příbuzní si před zahájením pohřbu natrhnou oblečení na výraz smutku. V první části obřadu zazní modlitba vyjadřující Boží spravedlnost a smíření s jeho soudem. Následuje smuteční řeč nad rakví (hesped), kterou přednáší rabín.

Po kázání se seřadí smuteční průvod – jako první jde hodnostář pohřebního bratrstva s pokladničkou na milodary, za rakví se potom seřadí představenstvo duchovní obce a rabín. Následují ostatní, přičemž jdou prvně muži a až poté ženy. Během cesty se sedmkrát nahlas modlí žalm 91. Po spuštění rakve do hrobu hodí každý z přítomných na rakev tři lopatky hlíny.

V poslední části obřadu se modlí žalm 49 a poté modlitba Kadiš. Na závěr je pozůstalým vyjádřena útěcha. Při odchodu si všichni rituálně umyjí ruce a pokračují na hostinu útěchy.

Nejbližší pozůstalí od úmrtí až do pohřbu drží období truchlení, kdy je mj. zakázáno se modlit, holit, stříhat vlasy, mít pohlavní styk, vést obchod, jíst maso a pít víno. Po pohřbu následuje sedmidenní truchlicí období, kdy pozůstalí dodržují náboženské zákony, ale zdržují se převážně ve svém domě. V této době stále platí některé předchozí zákazy. Další období je dlouhé 30 dní, po kterém platí zákaz radování se.

„Například starosta Hluboké nad Vltavou Tomáš Jirsa nosí na tamní židovský hřbitov vždycky kamínek. „Dávám ho na náhrobek dřívějšímu velkému továrníkovi, který měl na Hluboké sudárnu a zaměstnával desítky lidí,“ říká Jirsa. Na náhrobku podnikatele je vyryté: „Zde leží dobrý člověk David Stein.“ Když chodil ze synagogy, rozdával prý peníze chudým. Židovským i nežidovským. Pokládání kamínků na hroby je podle Jana Podlešáka z Pedagogické fakulty Jihočeské univerzity zvyk z dob odchodu z Egypta. Když Židé putovali pouští, na hroby vršili kameny, aby zvířata těla nevyhrabala. Je to kvůli myšlence zmrtvýchvstání. Ostatky musí zůstat jednou provždy na stejném místě, kde je pozůstalí pohřbili. Hroby nevykopávají, každý má svůj.“

Zdroj: Židé rozdávali na pohřbu lízátko, dnes jim lidé nosí kamínky [online].

Magazín [cit. 2. 3. 2022]. Dostupné z: <https://www.e15.cz/magazin/zide-rozdavali-na-pohrbu-lizatka-dnes-jim-lide-nosi-kaminky-842753>

Doleželová J., A. Putík a J. Šedinová: *Židovské tradice a zvyky*. Praha 1995, s. 96–99.

Nosek, B. a P. Damohorská: *Židovské tradice a zvyky*. Praha 2010, s. 131–146.

Putík, A. a kol.: *Židovské tradice a zvyky. Průvodce expozicí*. Praha 2005, s. 64–71.

Příloha č. 2

1.			N	A	C	I	S	M	U	S				
2.			A	N	T	H	R	O	P	O	I	D		
3.	P	R	O	T	E	K	T	O	R	Á	T			
4.		K	Ř	I	Š	Ť	Á	L	O	V	Á	N	O	C
5.	P	O	L	S	K	O								
6.			H	E	Y	D	R	I	C	H				
7.			Z	M	O	C	Ň	O	V	A	C	Í		
8.	D	A	V	I	D	O	V	A						
9.		H	I	T	L	E	R							
10.			L	I	D	I	C	E						
11.	W	A	N	N	S	E	E							
12.				M	U	S	S	O	L	I	N	I		
13.	H	O	L	O	C	A	U	S	T					
14.				S	Y	N	A	G	O	G	A			

- 1 totalitní režim v Německu v letech 1933–1945
- 2 název výsadkové skupiny, kam patřil Josef Gabčík a Jan Kubiš
- 3 autonomní státní útvar, který je pod ochranou / přímou správou jiného státu/států
- 4 název protizidovského pogromu 9.–10. listopadu 1938
- 5 1. září 1939 přepadlo Německo jeden ze států, čímž začala druhá světová válka. O jaký stát šlo?
- 6 zastupující říšský protektor v letech 1941–1942 (příjmení)
- 7 jméno zákona schváleného 23. března 1933 říšským sněmem umožňujícího vládě přijímat zákony bez schválení říšského sněmu
- 8 název žluté hvězdy – veřejného označení Židů
- 9 vůdce Velkoněmecké říše
- 10 obec vyhlazená 10. června 1942 nacisty v rámci heydrichiády
- 11 místo, kde se konala konference o konečném řešení židovské otázky
- 12 příjmení italského zástupce přítomného na jednání o mnichovské dohodě
- 13 pronásledování a hromadné vyvražďování Židů
- 14 židovská modlitebna

Příloha č. 3

NORIMBERSKÉ ZÁKONY říšského sněmu
přijaté v Norimberku 15. září 1935⁰⁰³

Zákon o říšském občanství

§ 1

(1) Státním příslušníkem je ten, kdo náleží do ochranného svazku Německé říše a je jí za to zvláště zavázán.

(2) Státní příslušnost se získá podle ustanovení zákona o říšské a státní příslušnosti.

§ 2

(1) Říšským občanem jest pouze státní příslušník německé nebo příbuzné krve, který dokazuje svým chováním, že je ochoten a schopen věrně sloužit německému národu a říši.

(2) Říšského občanství se nabývá propůjčením listiny o říšském občanství.

(3) Říšský občan je jediným nositelem v zákonech stanovených plných politických práv.

Zákon o ochraně německé krve a německé cti

Proniknut poznáním, že čistota německé krve je předpokladem další existence německého lidu, a prodchnut neochvějnou vůlí zabezpečiti německý národ pro všechnu budoucnost, usnesl se říšský sněm jednohlasně na následujícím zákoně, který se tímto vyhlašuje:

§ 1

(1) Sňatky mezi Židy a státními příslušníky německé nebo druhově příbuzné krve jsou zakázány. Manželství uzavřená proti tomuto zákonu jsou neplatná, i když byla k obcházení zákona uzavřena v cizině.

(2) Žalobu na prohlášení manželství za neplatné může podat pouze státní návladní.

§ 2

Mimomanželský styk mezi Židy a státními příslušníky německé nebo druhově příbuzné krve je zakázán.

§ 3

Židé nesmějí ve své domácnosti zaměstnávat státní příslušníky německé nebo druhově příbuzné krve mladší 45 let.

§ 4

(1) Židům se zakazuje vztyčovat říšské a národní vlajky a užívání říšských barev.

(2) Užívání židovských barev je jim naproti tomu dovoleno. Výkon těchto oprávnění je pod státní ochranou.

§ 5

(1) Kdo jedná proti zákazu § 1, bude potrestán kázníci.

(2) Muž, který jedná proti zákazu § 2, bude potrestán vězením nebo kázníci.

(3) Kdo jedná proti ustanovení §§ 3 nebo 4, bude potrestán vězením až do jednoho roku a peněžitou pokutou, nebo jedním z těchto trestů.

Nařízení k zákonu o říšském občanství

§ 2

(2) Židovským míšencem je ten, kdo pochází od jednoho nebo dvou prarodičů, podle rasy plně židovských, není-li podle § 5, odst. 2, Židem. Za plně židovského se bez dalšího pokládá prarodič, když příslušel k židovskému náboženskému společenství.

§ 5

(1) Židem je ten, kdo pochází přinejmenším od tří prarodičů, podle rasy plně židovských. Platí (tu) § 2, odst. 2, věta 2.

(2) Za Žida se také pokládá státní příslušník, je-li židovským míšencem, pocházejícím od dvou plně židovských prarodičů,

a) když v době vydání zákona příslušel k židovskému náboženskému společenství nebo potom do něho byl přijat,

b) když v době vydání zákona byl v manželství se Židem nebo potom do něho vstoupil,

c) když pochází z manželství se Židem ve smyslu odstavce 1, jestliže bylo toto manželství uzavřeno za účinnosti zákona o ochraně německé krve a německé cti ze dne 15. září 1935,

d) když pochází z mimomanželského styku se Židem ve smyslu odstavce 1 a narodil se nemanželsky po dni 31. července 1936.

Příloha č. 4

Posuzování jednotlivých osob⁰⁰⁴

Všechny posuzované osoby i jejich prarodiče a rodiče se narodili na území říše a jejich rodným jazykem je němčina.

- 1 Posuzovaná osoba pochází ze smíšené židovsko-katolické rodiny. Matka i její rodiče byli členy židovské obce. Posuzovaná osoba byla v době vydání norimberských zákonů také členem židovské obce, ale po vydání zákonů z obce s celou rodinou vystoupila a konvertovala ke katolické církvi.
Rozhodnutí: Ano, tato osoba by byla považována za plného Žida ve smyslu § 5, odst. 2, věty a).
- 2 Posuzovaná osoba se narodila do smíšené židovsko-katolické rodiny. Matka je katolička, stejně jako byli její rodiče. Otec byl v mládí členem židovské obce, ale v podstatě jen proto, že členy židovské obce byli i jeho rodiče. Už je to dlouho, co otec z církve vystoupil a židovské náboženství nepraktikuje. Ani posuzovaná osoba židovské náboženství nepraktikuje a není členem židovské obce, spíše se přiklání k České církvi bratrské. Manžel posuzované osoby byl do vyhlášení norimberských zákonů členem židovské obce, poté z ní vystoupil.
Rozhodnutí: Ano, tato osoba by byla považována za plného Žida ve smyslu § 5, odst. 2, věty b).
- 3 Posuzovaná osoba se narodila 2. srpna 1936 matce, která je i s celou rodinou katolička. Všichni prarodiče otce posuzované osoby byli členy židovské obce, ale ještě před vydáním norimberských zákonů z ní vystoupili. Otec posuzované osoby je členem České církve bratrské, židovské náboženství nikdy nepraktikoval. Bohužel rodiče posuzované osoby se nestihli vzít, protože otec zemřel. Posuzovaná osoba je tedy nemanželského původu.
Rozhodnutí: Ano, tato osoba by byla považována za plného Žida ve smyslu § 5, odst. 2, věty d).

004 Příklady převzaty z projektové výuky Aleny Černé. Zdroj: Černá, A.: *Synagogy v plamenech. Křišťálová noc 1938 v českém pohraničí* [online]. Pracovní listy – doplnění pro práci v hodině – pokyny pro učitele. Severočeské muzeum v Liberci [cit. 28. 02. 2022]. Dostupné z: http://old.muzeumlb.cz/files/prac_listy/synagogy_v_plamenech-doplnujici_listy-pokyny_pro_ucitele.pdf

- 4 Posuzovaná osoba pochází ze smíšeného židovsko-katolického manželství, které se rodičům podařilo uzavřít v cizině dne 10. října 1935.

Rozhodnutí: Ano, tato osoba by byla považována za plného Žida ve smyslu § 5, odst. 2, věty c).

- 5 Posuzovaná osoba je členem České církve bratrské, stejně jako byli i její rodiče. Židovské náboženství nikdy nepraktikovala, ani její rodiče, a ani s ním nesympatizuje. Její prarodiče z matčiny strany ale byli v mládí členy židovské obce a teprve poté konvertovali k České církvi bratrské. Dědeček z otcovy strany, katolík, si vzal židovku, která také konvertovala na křesťanskou víru. O krátké příslušnosti prarodičů k židovské obci nemá posuzovaná osoba ani tušení.

Rozhodnutí: Ano, tato osoba by byla považována za plného Žida ve smyslu § 5, odst. 1.

Příloha č. 5

„Pár týdnů po babičce a tetě dostala příkaz k transportu i maminka. Sbalila si povolený kufr, já si vzal na několik hodin z práce volno (šéfová pěkně brblala) a šel ji vyprovodit. Byla už nachystaná, na sobě sportovní kostýmek s hvězdou, na nohou bytelné boty, které nosívala na výlety po rakouských a slezských horách, a tak jsme hned šli na tramvaj. Čekali jsme na čtrnáctku, která jela k paláci Pražských vzorkových veletrhů, který Němci určili za shromaždiště. Měli jsme štěstí, že přijela souprava se dvěma vozy, jelikož Židé měli dovoleno jezdit jen ve vlečňáku, ale stejně to nebylo jen tak. Položil jsem mamčin kufr na podlahu, a jak jsme tam tak stáli uprostřed vozu, nějaký pán, zřejmě lepší sorty, na nás začal křičet, že Židi podle nařízení smějí jezdit jen na zadní plošině. Protestoval proti naší přítomnosti tak vehementně, až v obličejí zrudl jako rak, a tak jsem kufr sebral, vzal maminku za loket a prodrali jsme se plným vozem dozadu, kde nám lidé mlčky udělali místo. Všichni odvraceli oči a bylo na nich vidět, jak je jim stydno, ale zároveň mají strach. Když tramvaj přešla na letenskou stranu Vltavy a konečně zastavila před Veletržním palácem, proklestili jsme si cestu ven a mladí židovští pořadatelé nás odmávlí dovnitř. Bylo evidentní, že matku s hvězdou doprovázenou synem bez hvězdy nevidí poprvé.

V hale velké jako fotbalové hřiště seděly na bobku nebo na zavazadlech celé rodiny nebo jednotlivci v kroužku známých a přátel, zatímco kolem důležitě a zbytečně kmitali pořadatelé (myslím, že s bílou páskou na rukávě). Našel jsem volné místo, postavil před matku kufr a ona si na něj sedla jako ostatní.“

Zdroj: Demetz, P.: *Praha ohrožená 1939–1945. Politika, kultura, vzpomínky*. Praha 2010, s. 261–262.

Příloha č. 6

„Z Uherského Brodu jsme odjeli vlaky s nákladními vagóny. Byly jsme v nich nacpaní, že jsme se nemohli skoro pohnout. Záchod tam nebyl, jen plechový hrnec, na to si pamatuji jako dneska... Vůbec jsme nevěděli, kam jedeme. Vlak nikde nezastavoval. V Ostravě nás převzalo gestapo a čeští četníci se s námi rozloučili. Věděli, kam nás vezou.“

Zdroj: Iren Herák [online]. Přepis vzpomínkového vyprávění [cit. 25. 2. 2022].

Dostupné z: <https://www.holocaust.cz/zdroje/vzpominky/iren-herak-narozen-1912/>

ŽIDÉ V ČESKÝCH ZEMÍCH V MODERNÍ DOBĚ.

ŽIDOVSKÉ STEREOTYPY A VŠEDNÍ ŽIVOT ŽIDŮ V BADATELSKÉM PŘÍSTUPU VÝUKY

CÍLOVÁ SKUPINA:	studenti třetího nebo čtvrtého ročníku SŠ
ČASOVÁ NÁROČNOST:	2–3 vyučovací hodiny; text výkladu je prokládán úkoly, které může vyučující zadávat v případě ochabující pozornosti studentů při delším výkladu učitele. Samostatnou prací s prameny se obnoví pozornost studentů a zvýší přitažlivost tématu.
KLÍČOVÉ POJMY:	Židé; všední život Židů; 18. století; 19. století; České země; Rakouská monarchie; židovský familiant; nobilitace; indikační skici; Karlo-Ferdinandova univerzita v Praze
CÍLE VÝUKY A MOTIVACE:	Cílem je demonstrovat problematiku židovských dějin vysvětlením a v některých případech pokusem o vyvrácení určitých zažitých stereotypů. Problematika Židů v dějinách je velmi často spojena pouze s holocaustem a dějinami 20. století. Velmi často je upozaďován výklad židovského všedního života vzhledem k jejich kulturnímu a vědeckému přínosu pro společnost. Cílem je prostřednictvím pochopení určitých pojmů „nastartovat“ vidění minulosti ve světě kolem nás. Důležitou součástí je práce s digitalizovanými prameny, které mohou napomoci pochopení historie, a to zejména v regionálním kontextu.
METODY A FORMY VÝUKY:	frontální výuka, vysvětlování neznámých pojmů, dotazy a diskuse studentů, promítání obrazů, práce s historickými mapami, badatelské úkoly pro studenty (je možná práce ve skupinách), ukázka z filmu
POMŮCKY:	počítač, dataprojektor, přístup k internetu, ozvučení

1. Proč Židé? Stereotypy antisemitismu

Výklad: „Zoufalá, zlem prorostlá, jedem prostoupená, ďábelská věc je s těmito Židy, kteří byli a jsou 1400 let naší pohromou, morovou ránou a vším neštěstím...“ Ostré odsouzení Židů v Lutherově Bibli ukazuje velký rozpor mezi křesťanským a židovským světem. Proč se Židé stávali a stávají objektem nenávisti některých nežidovských osob? Proč se v dnešním světě přes strašné zážitky v době nacionálního socialismu udržuje antisemitismus i ve vzdělaných kruzích? Otázku nelze jednoznačně ani jednoduše zodpovědět. Nenávist vůči Židům je specifická, do jisté míry unikátní, protože poukazuje na (zdánlivě) ultimativní zlo ve světě. Podstatným faktorem je stereotyp Židů jako cizinců. Tento stereotyp lze pozorovat již v antice, zejména pod známým vlivem tzv. kolektivní viny Židů jako těch, kteří způsobili smrt Ježíše Krista. Specifika nenávisti vůči židovství se vyvinula jako konkurence k židovské víře s etablováním křesťanství a zejména s jeho rozšířením a aspirací na světové náboženství. Z židovského kazatele Ježíše Nazaretského se stal Kristus jako zakladatel křesťanství. S postupným rozšiřováním křesťanství se vyvinul stereotypní obraz Židů jako lidí, již se vzpírají většině, setrvávajících ve svých původních, přežitých, starobyklých formách života. Tento obraz přežil kupodivu i do moderní doby.

Židé v Evropě bývají tradičně děleni na tři skupiny podle původu předků. Židé, jejichž předkové přišli z východu Evropy, bývají označováni jako aškenázští Židé (aškenazim). Jako sefardští Židé (sefardim) se označují Židé, jejichž předkové žili na Pyrenejském poloostrově, jako mizrachim se označují Židé, jejichž předkové pocházeli z Asie, zejména Blízkého východu, a Afriky. Židé všech tří směrů původu byli ovlivněni zeměmi, odkud přišli, a to zejména v oblasti jazyka a kulturních zvyklostí. Většina Židů žijících před druhou světovou válkou v Evropě byla aškenázského původu. Hustota osídlení byla rozdílná, nejvíce Židů žilo na území dnešní Ukrajiny, Polska a Běloruska, v evropských velkoměstech byla velká židovská ghetta (Berlín, Praha, Frankfurt nad Mohanem, Varšava aj.). Aškenázští Židé se dorozumívali jazykem zvaným jidiš, vzniklým smescí němčiny, hebrejštiny a slovanských jazyků.

Židé žijící v českých zemích byli odlišně rozmístěni v Čechách a na Moravě. V Praze se nacházelo na svou dobu obrovské židovské město, ostatní čeští Židé bydleli roztroušeně zejména na venkově. Na Moravě žili Židé především v menších městech, kde tvořili samostatné městské části či tzv. židovské ulice.

Všední život Židů zásadně ovlivnily zákony vydané za vlády císaře Karla VI. V září roku 1726 byl publikován tzv. familiantský zákon, který stanovil počet židovských rodin v Čechách a na Moravě. Židovští muži v té době ženatí či ovdovělí a obdaření dětmi byli považováni za otce rodin a získali tzv. inkolát.

Doplňující informace pro vyučující:

1. Inkolát je možno v dobových souvislostech chápat jako jistou formu státního občanství. Je ovšem nutno rozlišovat šlechtický inkolát a židovský inkolát. Majitel šlechtického inkolátu byl příslušníkem zemské šlechty a mohl nabývat v dotyčné zemi majetek, zejména statky zapsané v zemských deskách. Židovský inkolát byl zpravidla spojen s familiantským číslem a znamenal pouhé právo žít v určité zemi. Šlechtický i židovský inkolát ztratily po roce 1848 na významu a byly postupně zrušeny.

Ženit se mohli po vydání familiantského zákona pouze muži s familiantským číslem, zvaní familianti. Familiantské číslo se předávalo z otce na syna, ostatní synové se oficiálně ženit nesměli. Pokud chtěli uzavřít sňatek, museli se vystěhovat ze země. Mnozí mladí Židé z Moravy odcházeli do nedalekých Horních Uher (dnešního Slovenska), kde

familiantský zákon neplatil. Další možností soužití byl společný život snoubenců bez sňatku, což bylo v tehdejší tradiční společnosti chápáno jako nepřijatelné. Děti narozené z takových svazků měly nižší společenský status. Číslo familiantů, již měli pouze dcery či byli bezdětní, byla považována po jejich smrti za uvolněná a mohla být udělena jiným židovským uchazečům. Familiantská nařízení zasáhla Židy v nejcitlivějším místě, neboť Židé žili v té době ještě tradičním rodinným patriarchálním způsobem života. Soudržnost rodiny žijící podle náboženských tradic pokládali Židé za nejvyšší hodnotu.

Téhož roku, v prosinci 1726, byl vydán tzv. translokační reskript, který vymezil životní prostor Židů. Židovské obyvatelstvo mělo bydlet v určité části města, která tvořila samostatnou část jako daňovou a správní jednotku. K oddělení křesťanských a židovských domů byla v některých místech vystavěna separační zeď, jako například v Kroměříži. Ve zdi byla branka, jež spojovala obě části města. V době katolických svátků bývala branka uzavřena.

● Obrázek č. 1. Zbytky separační zdi v Kroměříži

Židé nesměli bydlet v blízkosti katolických církevních staveb (kostely, fary, kaple, hřbitovy aj.) či míst, kudy procházela náboženská procesí. Náboženská procesí či poutě jsou průvody spojené s tradicemi katolické církve. Rozmachu dosáhly v baroku, v době josefínské byly dočasně zakázány, později obnoveny a konají se dodnes.

● Obrázek č. 2. Rekonstrukce barokního mariánského procesí do františkánského kláštera v Hájků u Prahy v roce 2009. Foto: Jiří Kučera, Hostivice, 2009.

Důsledkem translokačního reskriptu byla důslednější segregace židovského osídlení: Židé se stěhovali do ghett, ghetta byla přemístována nebo vznikala nová. V menších městech vnikaly židovské čtvrti nebo pouze jedna či několik ulic s židovskými domy. Takovým příkladem může být část města ve Velkém Meziříčí. Na mapě z roku 1835 je židovské město, které bylo samostatnou částí, ohraničené červenou čarou. Viz obrázek č. 3. Židovské domy měly římská čísla popisná, na rozdíl od křesťanských, které byly očíslovány arabskými čísly. Na obrázku č. 4 je vidět detail římského číslování domů.

● Obrázek č. 3. Židovská část města Velké Meziříčí na výřezu mapy (tzv. indikační skici) z roku 1835

● Obrázek č. 4. Indikační skica centra města Velké Meziříčí z roku 1835

Zobrazená mapa Velkého Meziříčí z roku 1835 pochází z tzv. Císařských otisků Stabliního katastru, úplného katastrálního mapování západní části rakouského soustátí.

Doplňující informace pro vyučující:

2. Stabliní katastr byl vyhlášen roku 1817 a ukončen roku 1861, v rakouských zemích se označuje jako Františkovský katastr podle císaře Františka I., za jehož vlády byl započat. Císařské otisky Stabliního katastru jsou na rozdíl od ostatních map kolorované (barevné), což bylo v době vzniku velmi vzácné; představují nejkrásnější a vrcholnou část několik desetiletí trvající práce mnoha zeměměřičů, matematiků, tiskařů a jiných odborníků i pomocníků z řad veřejnosti. Z měřičského operátu Stabliního katastru vycházely všechny další mapy českého území. Císařské otisky jako tzv. indikační skici jsou postupně digitalizovány. Jsou přístupné na webových stránkách <https://www.oldmapsonline.org/>, <https://ags.cuzk.cz/archiv/>, moravské a slezské obce také na stránkách Moravského zemského archivu v Brně <https://www.mza.cz/indikacniskici/>.

Židé v té době žili tradičním způsobem, který se odvíjel od církevních svátků, pravidelných návštěv synagogy a domácích pobožností. Významnou roli hrál rabín, židovský duchovní, který zastával i roli právní autority. Společenství v rámci jednoho města bylo do jisté míry uzavřené, židovští řemeslníci vyráběli produkty pro židovskou komunitu, chlapci navštěvovali již od raného věku židovskou školu, neboť vzdělání patřilo k důležitým hodnotám.

Všední život Židů zásadně ovlivnil kromě familiantského zákona také tzv. židovský numerus clausus, který stanovil maximální počty židovských rodin v Čechách a na Moravě.

V Čechách smělo nadále žít 8541 rodin, na Moravě bylo stanoveno maximum na 5106. K regulaci přirozeného přírůstku sloužil právě zmíněný familiantský zákon. Cílem bylo omezit přírůstek židovského obyvatelstva v českých zemích.

Překročení familiantského zákona bylo přísně trestáno, kromě pokut a tělesných trestů též vypovězením ze země. Rabíni, tedy představitelé náboženských obcí, oprávnění k uzavírání sňatků, nesměli oddat snoubence, kteří neměli příslušná povolení; případné překročení nařízení mohlo být podnětem k odebrání licence k vykonávání úřadu rabína, který byl pro židovskou společnost jedním z nejprestižnějších postů vůbec. Z familiantského zákona existovaly určité výjimky, které opravňovaly k získání povolení ke sňatku, nicméně jako celek způsobily uvedené zákony nerovnoměrnost v židovské populaci, v níž převažovala „nabídka“ žen v produktivním věku nad „poptávkou“ mužů oprávněných uzavřít sňatek.

I přes nesmlouvavá omezení však počty židovského obyvatelstva českých zemí pomalu rostly. Postavení Židů v českých zemích, jež bylo diktováno zmíněnými zákony, však paradoxně mohlo být stabilnější než situace Židů v jiných částech rakouského soustátí, neboť čeští a moravští Židé byli považováni za státní občany.

Postavením Židů v Čechách otřásl vypovězení Židů z Prahy, nařízené Marií Terezií v prosinci roku 1744 a realizované nejpozději do března roku 1745. Oficiálním důvodem byla spolupráce Židů s Prusy při pruské okupaci Prahy roku 1744. Vzhledem k tomu, že panovnice pokládala ztrátu Slezska ve válkách s Pruskem za nejhorší čin svého panování, lze věřit, že se k vypovězení Židů postavila kladně, jakkoli byla jejich kolaborace s Prusy sporná. Pod tlakem vnitřních poměrů, zejména správy české země a vídeňské dvorské komory, tedy státní pokladnice, pro které byli Židé velkým přínosem, a také zahraničních mocností, jež pokládaly vypovězení za nepřiměřené, povolila panovnice opětovný návrat Židů do Prahy. Navrátilci však našli svoje domy v dezolátním stavu a vypleněné. Pražské židovské město bylo částečně znovu vystavěno, poprvé v českých zemích formou bankovního úvěru.

Postavení Židů v českých zemích se změnilo za vlády Josefa II., který bývá oslavován jako „židovský osvoboditel“; pražské židovské město bylo přejmenováno na jeho počest na Josefov. V rámci začlenění židovských obyvatel mezi ostatní občany rozhodl Josef II. v říjnu 1781 o zrušení zvláštního označení na oděvu, které museli Židé doposud nosit: žluté kolečko či pásek a žlutou stužku. Židům bylo dovoleno navštěvovat všechny typy škol, vyšších i univerzit a získávat akademické tituly. Židé mohli bydlet s křesťany v jednom domě, navštěvovat královská města, která jim byla pro bydlení zapovězena, a posílat do nich děti na učení. Mohli se věnovat řemeslům, získávat mistrovská oprávnění a zakládat cechy. Josef II. však nicméně nezrušil komplex židovských zákonů vydaných jeho dědečkem Karlem VI., zejména velmi tížící familiantský zákon.

Badatelský úkol pro studenty:

Práce s digitalizovanými mapami: Srovnajte tehdejší podobu osídlení s podobou dnešní, která je na webu Mapy.cz. Zkuste najít ve známé lokalitě určité stavby či objekty, které jsou na historických mapách a existují ještě nyní. Digitalizované staré mapy:

<https://www.oldmapsonline.org/>

<https://ags.cuzk.cz/archiv/>

<https://www.mza.cz/indikacniskici/>

Doplňující úkol: Indikační skicu Velkého Meziříčí lze srovnat s dobovým plánem translokace židovského osídlení. Translokační plány jsou přístupné na webových stránkách Národního archivu. Můžeme tímto způsobem porovnat, jak byl plánován přesun židovského obyvatelstva a jak nakonec realizován. <http://www.vugtk.cz/plany/cs/>

2. Židovské stereotypy: Židé byli germanizováni, protože museli přijmout německá jména

Výklad: Židé museli podle zákona o jménech (1787) přijmout jednotná a stálá rodinná jména, která by byla zapsatelná latinskou abecedou. Do této doby nebyla stálá rodinná jména obvyklá. Běžné bylo označení jako např. David, syn Abrahamův z Oppenheimu (David ben Abraham Oppenheim). Stát požadoval přijetí stálého a neměnného rodinného jména. Nešlo však o germanizaci, jak bývá nesprávně vykládáno, ale o identifikaci jedince, který nesměl nadále měnit podobu svého jména. Důvody byly zřejmé: placení daní a případná služba ve vojsku, resp. kontrola obyvatel v rodícím se moderním státě. V tomto aspektu se však nelišil přístup k Židům a ostatním státním občanům. Rodinná jména nebyl takový problém, mnozí Židé se vrátili ke staré formě rodinného jména, jiní si zvolili jméno nové či ponechali užívané příjmení. Omezující se však ukázalo přijetí osobního jména, protože byly vydány seznamy osobních jmen, která si Židé mohli vybrat. Ke germanizaci Židů, tedy přijetí německé řeči jako vlastní, nepřispělo ani tak přijetí jednotných rodinných jmen, ale povinná výuka němčiny na školách a povinná zkouška z němčiny, kterou skládali snoubenci před sňatkem. Vedlejším produktem bylo podstatné zvýšení úrovně vzdělání židovských žen, které do té doby školu většinou nenavštěvovaly. Ze strany státu však šlo spíše o sjednocení vztahu pohlaví a vzdělání než o diskriminaci Židů. Němčina nebyla stanovena státním jazykem de iure, ale byla takto obvykle vedením státu chápána. Účelem však nebyla na konci 18. století germanizace jako taková, ale funkčnost státu, který měl být spravován pomocí pouze jednoho jazyka.

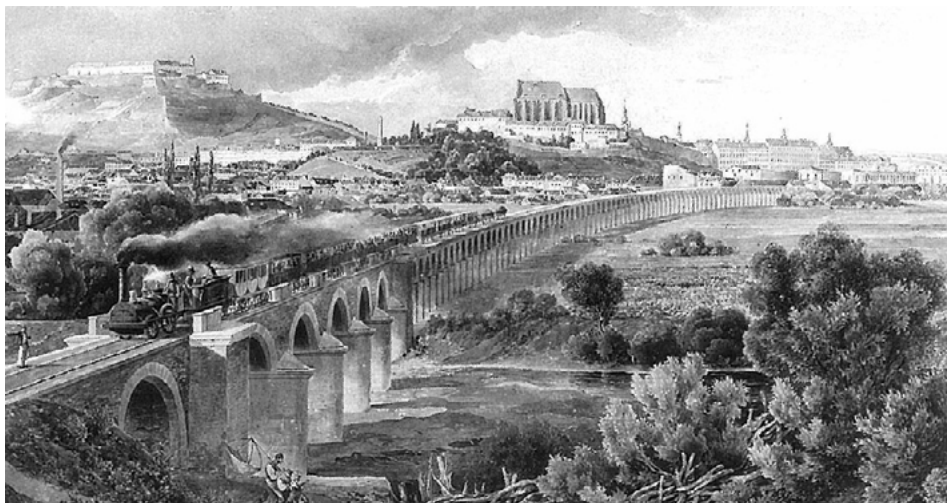
3. Židovské stereotypy: Židovské vtipy. Židé a peníze.

Výklad: Obtížně lze najít náboženskou či národnostní skupinu, která prostřednictvím vtípů pranýřuje vlastní domnělé či skutečné nedostatky, tak jak to činí Židé. Jedním z pranýřovaných židovských atributů je vztah Židů k finančnímu podnikání, penězům a obchodování, jak uvádí Karel Poláček ve své knize židovských anekdot: „Předkové Ignáce Porgesa byli izraelité. Ale Ignác Porges je katolík. Když se přišel nějaký pan Thierfelder ucházet o jeho dceru Vlastu, tu mu pan Porges řekl: „Milý pane Thierfelder, z toho nebude nic. Za prvé jste Žid a my křesťani. Za druhé nemáte peníze, a to je u nás Židů to hlavní.“ Židé jsou spojováni s finančnictvím, bankovníctvím, půjčováním peněz, obchodem aj. Proč se tak velký podíl židovského obyvatelstva zabýval obchodem a finančnictvím? Důvodem byl tradiční zákaz výkonu jiných profesí, změnu provedl až Josef II. Židé nemohli být státními či zemskými zaměstnanci, služba se zbraní v armádě byla problematická, protože Židům byly výroba, přechovávání, držení zbraní či obchod s nimi přísně zakázány. Vzhledem k zákazu koupě půdy se nezabývali též zemědělstvím; ale i po odstranění této zásadní překážky se zemědělství nestalo hlavním zdrojem obživy, jak tomu bylo u ostatního obyvatelstva, protože k zemědělství je zapotřebí tradice a zkušenosti, předávané z generace na generaci, které u Židů chyběly. Židé se tradičně zabývali řemesly, zprvu pouze pro potřeby židovského obyvatelstva, obchodem a finančním podnikáním.

Pro vyučující: Pro ilustraci židovského života je možné studentům pustit ukázky z amerického muzikálu *Šumař na střeše*, anglicky *Fiddler on the Roof*, z roku 1971.

4. Židé v druhé polovině 19. století

Výklad: V roce 1849 byly odstraněny téměř všechny překážky pro běžný občanský život Židů, Židé se mohli volně stěhovat a uzavírat sňatky, kupovat nemovitosti aj. Židé se stěhovali do dříve nepřístupných královských měst, například do Brna či Uherského Hradiště. Možnost nákupu půdy a nemovitostí, kterou Židé předtím neměli, velmi podpořila podnikání, jež v rámci monarchie zažilo nebývalý rozmach v padesátých a šedesátých letech 19. století; toto období bývá označováno jako „zakladatelská doba“. Podniky rostly jako houby po dešti, mnohé z nich později zkrachovaly, ale silné stabilní firmy se udržely i na dálle. Židé se etablovali zejména ve výstavbě železnic a podnikání v textilním průmyslu. Nejznámějším podnikatelem při výstavbě železniční sítě je Salomon Mayer von Rothschild (1774–1855), který podnítil stavbu Severní dráhy císaře Ferdinanda z Vídně přes Moravu do dnešního Polska. Obrázek Františka Richtera z roku 1839 ukazuje vlak na této dráze na viaduktu v Brně.

● Obrázek č. 5. František Richter, 1839. Vlak na brněnském viaduktu Severní dráhy císaře Ferdinanda

Podnikání v oblasti textilnictví patřilo k tradičním způsobům obživy Židů. Od podomního obchodu s novým i použitým ošacením přes tradiční maloobchod s tzv. střížním zbožím, tedy látkami a galanterií, obchod se surovinami pro textilní průmysl, zejména ovčí vlnou, až k textilním manufakturám a továrnám. Jedním z nejvýznamnějších podnikatelů v textilnictví byla pražská rodina Porgesů, jejíž členové byli za své zásluhy povýšeni do šlechtického stavu jako Porgesové von Portheim. Vzestup této rodiny byl ukázkovým pro židovské podnikatele, kteří se díky svému podnikání dostali mezi podnikatelskou elitu, byli nobilitováni a vstoupili do politiky zvolením do zemského sněmu nebo do celorakouského parlamentu. Velmi úspěšným textilním podnikatelem byl také Alfred Löw-Beer, který na Brněnsku vybuodoval průmyslový koncern na výrobu vlněných látek. Památkami dodnes zachovanými jsou slavné vily těchto podnikatelů, tzv. Portheimka v Praze, vila Löw-Beer v Brně a zejména s ní sousedící vila Tugendhat, zapsaná do seznamu světového dědictví UNESCO. Funkcionalistickou vilu Tugendhat je možno si prohlédnout i virtuálně.

<https://www.tugendhat.eu/vila-online/virtualni-prohlidka/>

● Obrázek č. 6. Vila manželů Tugendhatů v Brně, postavená podle návrhu Ludwiga Miese van der Rohe v roce 1930. Foto: David Židlický.

Vedle podnikání, bankovníctví a obchodu se Židé velmi uplatnili ve vědě a výzkumu. Vstup do této oblasti byl postupný, protože stále panovaly jisté obavy ze zaměstnávání Židů ve státních službách a vysokém školství. Židé proto volili, pokud studovali vysokou školu, spíše tradiční svobodná povolání, která nebyla závislá na státním sektoru (lékaři a advokáti). Velmi dobře demonstruje tento stav podíl studentů židovského vyznání na německé části Karlo-Ferdinandovy univerzity v Praze (německého předchůdce dnešní Karlovy univerzity). Vysoký podíl studentů židovské víry na fakultě právnické a lékařské je nadprůměrný vzhledem k celkovému počtu židovské menšiny v českých zemích. Celkový vysoký podíl vysokoškolsky vzdělaných osob židovského vyznání souvisí s tradičními hodnotami židovské společnosti, u níž vzdělání zaujímá vedle víry a rodiny přední pozice v hierarchii hodnot.

Vyznání studentů Německé Karlo-Ferdinandovy univerzity v zimním semestru roku 1884/1885

Vyznání v %	Fakulta právnická	Fakulta lékařská	Fakulta filozofická	Celkem
Katolická	68,3	51,7	92,8	62,2
Evangelická	0,6	1,2	1,2	0,9
Řeckokatolická	0,2	0,4	0,2	0,4
Židovská	30,9	46,7	4,8	36,5

Poslední desetiletí rakousko-uherské monarchie a první Československá republika byly pro židovskou menšinu obdobím vzestupu. Rozmach židovského obyvatelstva demonstrují i nové výstavní synagogy, často v historizujícím stylu s orientálními prvky, jako např. Velká synagoga v Plzni.

● Obrázek č. 7. Velká synagoga v Plzni, druhá největší synagoga v Evropě

Většina židovské populace se přiklonila k německému jazyku a část Židů opustila židovskou víru; buď konvertovali k jinému náboženství, nebo zůstali bez vyznání. Ve společnosti, zejména ve městech, se stíraly rozdíly mezi křesťanským a židovským obyvatelstvem, vznikala moderní společnost. Nad židovským obyvatelstvem se však začínaly stahovat temné mraky německého nacionálního socialismu.

Úkol pro studenty: Židovské památky: Znáte nějakou židovskou památku ve svém okolí: synagoga, židovský hřbitov, pamětní deska, obraz, dům aj.? Hledejte na internetu v seznamu židovských památek České republiky. Je možné použít i publikaci Jiřího Fiedlera *Židovské památky v Čechách a na Moravě*.

https://cs.wikipedia.org/wiki/Seznam_%C5%BEidovsk%C3%BDch_pam%C3%A1tek_v_%C4%8Cesku

Úkol pro studenty: Práce s historickými demografickými digitalizovanými prameny. Významné osobnosti židovského vyznání v českých zemích. Demonstrace na příkladu spisovatele Franze Kafky. Dohleďte záznam o narození v matrikách židovských náboženských obcí. Vyhleďte údaj o domovské příslušnosti (trvalém bydlišti) Franze Kafky.

Franz Kafka, záznam o narození. Národní archiv, matriky židovských náboženských obcí v českých krajích, inv. č. 2525, N 1883 chlapci.

<https://vademecum.nacr.cz/vademecum/permalink?xid=737a525e-29a0-43bb-8a18-3ee1147b9fc0&scan=2db43f6c4c091fdc74ac0ac9124a9097>

Franz Kafka, Soupis domovských příslušníků města Prahy, popisní arch otce Franze Kafky Hermanna/Heřmana Kafky. Archiv hlavního města Prahy, Magistrát hlavního města Prahy, Soupis pražského obyvatelstva, Domovští příslušníci.

<http://katalog.ahmp.cz/pragapublica/permalink?xid=CB9E252D5E9511E0813E-002215111B5A&scan=1#scan1>

Kontrolní otázky:

- 1 Jakým omezením podléhal všední život Židů v českých zemích do poloviny 19. století?
- 2 Vysvětlete pojem židovské ghetto.
- 3 Co je jidiš?

Rozšiřující literatura a digitalizované prameny pro studenty:

Fiedler, J.: *Židovské památky v Čechách a na Moravě*. Praha 1992.

Klenovský, J.: *Encyklopedie židovských památek Moravy a Slezska*. Praha 2018.

Poláček, K.: *Židovské anekdoty*. Praha 1999.

<https://www.oldmapsonline.org/>

<https://ags.cuzk.cz/archiv/>

<https://www.mza.cz/indikacniskici/>

<http://www.vugtk.cz/plany/cs/>

<https://www.tugendhat.eu/vila-online/virtualni-prohlidka/>

https://cs.wikipedia.org/wiki/Seznam_%C5%BEidovsk%C3%BDch_pam%C3%A1tek_v_%C4%8Cesku

<http://katalog.ahmp.cz/pragapublica/permalink?xid=CB9E252D5E9511E0813E002215111B5A&scan=1#scan1>

<https://vademecum.nacr.cz/vademecum/permalink?xid=737a525e-29a0-43bb-8a18-3ee1147b9fc0&scan=2db43f6c4c091fdc74ac0ac9124a9097>

Zdroje obrázků:

Zbytky separační zdi v Kroměříži [online]. [cit. 12. 10. 2023]. Dostupné z:

https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Krom%C4%9B%C5%99%C3%AD%C5%BE,_separa%C4%8Dn%C3%AD_ze%C4%8F.jpg

Rekonstrukce barokního mariánského procesí do františkánského kláštera v Hájků u Prahy v roce 2009. Foto: Jiří Kučera, Hostivice, 2009.

Indikační skica centra města Velké Meziříčí z roku 1835. Moravský zemský archiv v Brně, D 9 Indikační skici, MOR284718350, Signatura 2847.

František Richter, 1839. Vlak brněnském viaduktu Severní dráhy císaře Ferdinanda [online]. [cit. 12. 10. 2023]. Dostupné z: https://cs.m.wikipedia.org/wiki/Soubor:Brn%C4%9Bnsk%C3%BD_viadukt_-_archiv.jpg

Vila manželů Tugendhatů v Brně, postavená podle návrhu Ludwiga Miese van der Rohe v roce 1930 [online]. [cit. 12. 10. 2023]. Dostupné z: <https://www.gotobrnno.cz/misto/vila-tugendhat/>

Velká synagoga v Plzni, druhá největší synagoga v Evropě [online]. [cit. 12. 10. 2023]. Dostupné z: <https://www.kudyznudy.cz/aktuality/svetovecesko-a-zidovske-pamatky-plzne-velka-synago>

KAPITALISMUS, INDUSTRIALIZACE A SOCIÁLNÍ OTÁZKA

- CÍLOVÁ SKUPINA:** studenti dějepisu třetího ročníku vyššího cyklu gymnázia
- ČASOVÁ NÁROČNOST:** 45 min., některé části výuky lze vynechat nebo časovou dotaci pro ně určenou zkrátit
- KLÍČOVÉ POJMY:** industrializace, sociální otázka, kapitalismus a jeho regulace, sociální stát
- CÍLE VÝUKY
A MOTIVACE:** Vysvětlit problematiku industrializace jako projev závažné hospodářské a společenské změny z pohledu aktérů; postavit studenty před otázky po strategiích, které volí konkrétní člověk tvář v tvář nastávající velké technologické, hospodářské a společenské změně, jakou roli hraje jeho racionální uvažování. Součástí rozvahy je debata o vítězích a poražených procesu industrializace, tzv. sociální otázka. Téma je aktuální v souvislosti s právě probíhajícími změnami profilu české a evropské ekonomiky a s tím souvisejícími změnami na pracovním trhu.
- METODY
A FORMY VÝUKY:** práce ve skupinách, analýza textu, badatelské vyučování
- POMŮCKY:** počítač připojený k internetu (promítnutí evokačního krátkého filmu)
- PŘEDPOROZUMĚNÍ:** Studenti pravděpodobně mají základní povědomí o státem garantovaném sociálním systému, někteří z nich mají rámcovou znalost o jednotlivých segmentech sociální podpory, ale pravděpodobně jen zřídka znají detaily podmínek vytvářejících nárok na konkrétní sociální podporu. Není pravděpodobné, že by si uvědomovali dlouhou a složitou genezi systému sociální péče u nás od 80. let 19. století po dnešek, neznají kontexty financování sociálního státu a jejich hodnocení celého systému sociální péče vykazuje znaky jednostrannosti na škále přispěvatel–příjemce.

Evokace: Promítněte studentům (optimálně na velkou obrazovku) část zahajovacího ceremoniálu OH v Londýně 2012, <https://www.youtube.com/watch?v=4AsOe4de-rl> (The Complete London 2012 Opening Ceremony / London 2012 Olympic Games, 17:00–29:00, čas lze i zkrátit).

Diskutujte: Jak na diváka působí umělecké ztvárnění počátku průmyslové revoluce, vyvolává spíše pozitivní, nebo spíše negativní emoce?

Industrializace je v dramaturgii ceremoniálu chápána jako zásadní historický předěl. Které umělecké prvky tuto skutečnost vyvolávají, posilují?

Jak jsou v dramaturgii zachyceny sociální rozdíly industriální éry: jak je zobrazen byznysmen (člověk ze City) a jak dělník?

Úkol: Jak byste ve světle industrializace vysvětlili pojmy bohatství a chudoba?

Možnosti: „Bohatství je stav, kdy jedinec má tolik hmotných či nehmotných statků, že zažívá pocit nadbytku a blahobytu“; „Bohatý je ten, který ví, že má dost“; „Chudoba je stav, kdy člověk strádá kvůli nezajištění základních materiálních potřeb“; „Absence základních podmínek pro důstojný život“ apod. Jde pouze (nebo hlavně) o materiální zajištění života?

Základní pojmy:

- Industrializace,
- sociální otázka,
- kapitalismus a jeho regulace,
- sociální stát.

Petice brněnských řemeslníků zaslaná místodržiteli (1864)

„Čím dále tím více zaniká rukou lidskou provozované řemeslo, kteréž druhdy bývalo zlatým dnem, nemohouce v zápase jíti s velkým kapitálem, jenž netoliko průmysl a obchod, ale i všeliké řemeslo si podrobil. Čím dále tím více vzniká s jedné strany bohatství, s druhé zoufanlivá chudoba a nouze, takže jest toho se obávati, že zanedlouho budou v rakouských městech, ..., dvě toliko tříd, totiž boháčův a nahé hladové chudiny. Převrat takový v společenských poměrech nebyl by zajisté bez strašných následkův pro slavnou Říši rakouskou, ba mohl by se jí státi zkázou a záhubou.“

Konzervativní a zpravidla katolicky založené brněnské řemeslníky mimoděk sdíleli přesvědčení např. Karla Marxe, že kapitalismus není systémem vytvářejícím bohatství pro celou společnost (*win-win system*), ale viděli jeho výhody pouze pro nepočetnou skupinu velkokapitalistů. Jako narušení křesťansky založené tradice společenské soudržnosti. V 60. letech 19. století lze jejich obavy chápat, stará střední vrstva – tvořená řemeslníky a drobnými obchodníky – skutečně zažívala těžké časy. Později se ale kapitalismus začal měnit a od 90. let 19. století je jasné, že se v rámci kapitalistického systému střední vrstva proměnila, tedy nezankla, ale transformovala se. Je to tedy vrstva obyvatel, která sice nevlastní větší kapitál, ale přesto z kapitalismu profituje. Zmíněná dekáda je významná z hlediska vývoje kapitalismu u nás – začala jednak fungovat plošná opatření regulující kapitalismus v jeho dopadech na některé části společnosti a na fenomén chudoby, jednak se prosadily významné změny v ekonomice, které si žádaly více kompetencí v oblasti technologií, dovedností, marketingu apod. Které profese posílily střední vrstvu? Co pojem střední vrstva znamená s ohledem na životní styl a reprezentaci v současné době?

1. Téma: Kritika kapitalismu

Prostudujte si slavný plakát *Pyramida kapitalismu* vydaný americkými odboráři v roce 1911. https://en.wikipedia.org/wiki/Pyramid_of_Capitalist_System

Plakát je esencí marxistického pohledu na nespravedlivý svět kapitalismu 19. století. Rozdělte se do alespoň tří skupin a splňte úkol.

Úkoly:

- Vysvětlíte roli dělnictva v kapitalistické společnosti. Proč je na plakátu zobrazen muž s rudým praporem?
- Jaká je role buržoazie? Obraz je v tomto ohledu mimořádně reduktivní co do společenské role (společenské prospěšnosti) měšťanstva, některé znaky této společenské vrstvy zdůrazňuje, jiné úplně pomíjí.
- Neméně reduktivní je zobrazení dvou důležitých společenských institucí, armády a církve. Hlavně slovní komentář k jejich roli je záměrně provokativní a jednostranný, proč? Také zobrazení představitelů státu je provokativní, až výsměšné, vlastně není z perspektivy odborářů činěn rozdíl mezi demokratickou republikou a absolutní monarchií, proč?
- Mezi odborářskou kritikou kapitalismu z roku 1911 a současnými levicovými útoky na kapitalistický systém jsou shody i rozdíly. Jak by asi vypadal plakát s podobnou tematikou vydaný dnes? Kdo je v současné české společnosti adeptem pro roli utlačovaného, diskriminovaného nebo vykořisťovaného, kdo je naopak na opačném pólu? V současnosti je pro kritiku vykořisťování, nerovnosti a diskriminace v sociálních vědách používán pojem intersekcionalita (intersekcionalní teorie), pokud se chcete dozvědět více, zde je důležitý odkaz: http://sreview.soc.cas.cz/artkey/csr-201802-0001_an-intersectional-approach-to-research-on-unemployment.php?l=EN

2. Téma: Odvrácená strana sociálních regulací – omezení svobody podnikání

Brněnský textilní magnát Gustav Adolf Schoeller v roce 1890 konstatoval: „*Řídící, kapitál držící síly mají dnes na výběr mezi příští sociální revolucí, která může pohřbiti veškerou naši hospodářskou kulturu, a mezi angažováním spolehlivých dělníků ve formě dělnických výborů. Třetí možnost není.*“ Vedení novojičínské kloboučnické továrny J. Hückel's Söhne bylo opatrnější: „*...se zřízením dělnických výborů přicházejí znovu na pořad dne poměry, které kdysi existovaly ve starých ceších, kde si dělníci nárokovali práva pracedárce, pro-pouštění, stanovování mezd atd., a kteréžto poměry stály v cestě každému svobodnému rozvoji.*“ Paul Kupelwieser, generální ředitel Vítkovických železáren, vyjadřoval konkrétní obavy o další vývoj svého oboru, opíraje se o zkušenost z pokročilejšího anglického prostředí: „*Náskok Anglie je rázem tentam. Zákonodárství je ovlivněné stereotypy a zvyklostmi, které jsou sice pro stát pohodlné, ale omezují svobodu podnikání. Podnikatel si již nemůže pracovníky vybrat sám, nýbrž musí přijmout ty, jež mu nabídnou odbory, špatných pracovníků se následně nemůže zbavit a ty kvalitní zvýhodnit, neboť všichni musí být zaplacení stejně. Chybí jak motivace ke zvyšování výkonů, tak ke zlepšování systémů řízení. Když jsem byl v Anglii naposledy, bylo to již více než patrné.*“

Úkol: Formulujte stanovisko pro a proti založení odborové organizace ve firmě, pokud jste jejím majitelem/ředitelem/zaměstnancem.

Výzkum z roku 2010: 75 % respondentů je přesvědčeno o užitečnosti práce odborových organizací; ve skupině nezaměstnaných a důchodců je o tom přesvědčeno 80 % respondentů. S tvrzením souhlasí 57 % podnikatelů a živnostníků, ale jen méně než polovina studentů.

Inspirujte se případně na <https://www.cmkos.cz/cs/obsah/273/pridejte-se>.

Text: Regulace kapitalismu

V roce 1883 formuloval svou představu o řešení sociálního napětí ve společnosti Josef Kaizl, profesor pražské univerzity, politický předák mladočechů a později rakouský ministr. Podle něj je třeba vydat předpisy vynucující „*obmezení, respektive zákaz zaměstnávání dítek, nedospělých a žen, předpisy v příčině dílen a procesu výrobního na ochranu zdraví a života dělníkův, zákaz dávatí mzdu ve zboží na místo v hotových penězích, ..., nezbytným doplňkem právě řečených předpisů na ochranu života a zdraví jest stanovení záruky zaměstnavatelů za úrazy, kterými stíženi jsou dělníci bez vlastní viny při provozování práce. Snad i zákonný předpis nedělní prázdně, kterou náboženství už nevšude dovede vynutiti, náleží k těmto mravním požadavkům reformy. Aby všechna právě řečená zákonná ustanovení ne pouze na papíru živořila, nýbrž nabyla plného života i závazné platnosti, potřebí jest nestranných veřejných orgánů, které nejpřísnější nad šetřením jejich mají dozor, a to jsou inspektorové tovární nebo spíše průmysloví.*“

(Kaizl, J.: *Národní hospodářství*. Praha 1883, s. 346)

Úkol: Kaizl stál se svým textem na počátku zákonných regulací kapitalismu, které v Rakousku přišly hlavně v letech 1883–1889 a pokračovaly i dále. V textu nejsou ještě zcela stabilní pojmy, kterými se o něco později a také dnes označují základní pilíře regulace trhu práce a kapitalismu vůbec. Inspirujte se textem a diskutujte o seznamu základních aktuálně platných regulací chránících zaměstnance – většina z nich má své kořeny v poslední třetině 19. století.

3. Téma: Morálka v kapitalismu

Český národohospodář Albín Bráf se v hesle Dělnická otázka v Ottově slovníku naučném a v dalších svých dílech zamýšlel nad morálním rozměrem sociální otázky v kapitalismu. Podle něj je otázka regulace kapitalismu otázkou sváru mezi individualismem (zdůrazňovaným liberálním táborem) a kolektivismem (zdůrazňovaným táborem socialistickým). Oba tábory „*mají společnou chybu, tj. nedostatečné ocenění, nebo spíše optimistické přecenění rozumové moci a morální síly lidské. Znamenáť to ukládati lidské inteligenci úkol takměř nedostupný... Byl a jest, ..., v tom směru socialismus stále živým svědomím společnosti. Zásluhou socialismu jest, že stoupenci svou – často jednostrannou – kritikou přispěli nejvíce k poznání a posouzení platných řádů a jejich nedostatků, zavdávajíc podnět k opravným snahám. Ale tato zásluha, často přepínáním zakalená, nepříznivě vyvážena jest kvalitou prostředků, jimiž socialismus svým heslům klestí dráhu...*“ (kráceno a redakčně upraveno)

Úkol: Bráf se snaží (snad poněkud složitým a akademickým jazykem) poukázat na skutečnost, že soubor „kdo s koho“ mezi socialismem a liberalismem není přínosný pro celou společnost a také pro hospodářství. Zajímavá je myšlenka morálního povznesení liberálně

orientovaného podnikatele a také socialisticky orientovaného dělníka. Jde o motiv objevující se v evokačním filmu v podobě vlčího máku jako symbolu sdílení společných hodnot podnikateli i zaměstnanci (dělníky). Je morální seberegulace u podnikatele, resp. dělníka vůbec možná? Nejde o utopii? Jak by asi měla konkrétně v podmínkách běžné firmy vypadat?

4. Téma: Expanze sociálního státu

Ještě v roce 1921, tedy v době, kdy Československo neslo velkou tíži sociálních následků světové války, bylo z veřejných zdrojů podporováno přibližně 1 % obyvatel. V roce 2012 šlo o asi 15 % obyvatel, přitom společnost nezchudla – systém se tedy v čase stal postupně mnohem štedřejší a benevolentnější vůči příjemcům dávek. Velká změna v oblasti podpor je spojována s reakcí na zážitek Velké hospodářské krize z přelomu 20. a 30. let 20. století, který otrásl u 1–2 generací zásadní důvěrou ke kapitalismu jako životaschopnému hospodářskému a společenskému systému. Podívejte se na úvodní sekvenci k československému filmu *Lidé na kře* (1937), který umělecky ojedinělou formou v čs. kinematografii vysvětluje generační postoj ke kapitalismu.

<https://www.youtube.com/watch?v=XBRc4p4xcaA>

Úvodní sekvence z filmu *Lidé na kře* (1937)

Úkol: Co asi chtěl režisér vyjádřit scénou odehrávající se na stránkách novin? Řečník ve svém krátkém a emotivním proslovu vyjadřuje mnoho z frustrace mladých lidí ze společenského a hospodářského vývoje tehdejší kapitalistické společnosti, ale na jeho adresu lze poznamenat Masarykův citát „Rozčilení není program.“ Jaká vlastně nabízí východiska, jaké možnosti měli tehdy mladí lidé vstupující na pracovní trh? Proč se vlastně pro mnohé z nich válka jevila přijatelným východiskem z vlastní nouze?

Otázky a podněty k diskusi:

- 1 Které výhody a které nevýhody s sebou nesl kapitalistický systém 19. století?
- 2 Charakterizujte výhody a nevýhody tzv. sociálního státu z různých úhlů pohledu.
- 3 Změnil se kapitalismus od 19. století v důsledku regulací a lze jej charakterizovat v současnosti jako win-win systém? Žijeme v současnosti ještě vůbec v kapitalismu, nezměnilo se naše hospodářství v „dotační ekonomiku“ (https://www.idnes.cz/ekonomika/domaci/dotace-kapitalismus-ekonomove-evropska-unie-trzni-system.A211105_141530_ekonomika_jla)?

Závěr

Pro chápání současné podoby kapitalismu a věcnou debatu o jeho výhodách a nevýhodách jsou historické znalosti nepominutelným předpokladem. V současném historickém bádání v ČR a okolních zemích se téma sociálního (nebo „silného“) státu objevuje jako téma spojující epochu od 90. let 19. století přes první světovou válku, nástroje ke zvládnutí důsledků Velké hospodářské krize (New Deal a jeho reflexe) až po krizový sociální management tzv. Druhé republiky (1938–1939), válečnou ekonomiku protektorátu Čechy a Morava a éru komunistického režimu. Téma stále silnějšího státu tak vlastně postupně překrývá jednotlivé epochy dělené dosud hlavně podle politických událostí a mezníků. Pro aktualizaci tohoto vývoje lze ve výuce uvažovat také o „mýtu devadesátek“, tj. příběhu o jistém dočasném obratu v trendu dlouhodobého posilování státu v 90. letech 20. století, který byl ale brzy

vystřídán novými formami regulace kapitalismu a posilování státu v souvislosti se vstupem ČR do Evropské unie, opatřeními proti důsledkům pandemie covid-19 a některými regulacemi hospodářského života připomínajícími válečnou ekonomiku v souvislosti s válkou na Ukrajině.

Doporučená literatura:

Fasora, L.: *Dělník a měšťan: vývoj jejich vzájemných vztahů na příkladu šesti moravských měst 1870–1914*. Brno 2010.

Hlavačka, M. a P. Cibulka: *Chudinství a chudoba jako sociálně historický fenomén: ambivalence dobových perspektiv, individuální a kolektivní strategie chudých a instrumentária řešení*. Praha 2013.

Rákosník, J. a I. Tomeš: *Sociální stát v Československu: právně-institucionální vývoj v letech 1918–1992*. Praha 2012.

Šustrová, R.: *Zastřené počátky sociálního státu: nacionalismus a sociální politika v Protektorátu Čechy a Morava*. Praha 2020.

FRANTIŠEK JOSEF I., PANOVNÍK ZLATÉHO VĚKU JISTOTY?

CÍLOVÁ SKUPINA:	studenti dějepisu druhého nebo třetího ročníku vyššího cyklu gymnázia
ČASOVÁ NÁROČNOST:	45 min. (+ zhlédnutí dokumentárního filmu v délce cca 50 min. jako příprava na výuku), některé části výuky lze vynechat nebo časovou dotaci pro ně určenou zkrátit
KLÍČOVÉ POJMY:	absolutismus, konstituce, modernizace
CÍLE VÝUKY A MOTIVACE:	<p>František Josef I. (1830–1916) patří k nejdéle panujícím vládcům v dějinách lidstva. Je symbolem epochy, které říkáme františko-josefínská a které může v Evropě konkurovat snad pouze epocha viktoriánská. Ve střední Evropě je František Josef chápán jako člověk symbolizující epochu modernizace se všemi pozitivy a negativy, která změny do života lidí přinášely. Svým osudem symbolizuje také rozporný postoj člověka k novému způsobu života v moderní společnosti, řada tragédií a nezdarů provázejících jeho vládu i osobní život dává celé epoše silný lidský rozměr.</p> <p>Během období, kdy seděl František Josef I. na rakouském (rakousko-uherském) trůnu, se vystřídali v čele svých zemí:</p> <ul style="list-style-type: none"> • tři němečtí císařové, • čtyři ruští carové, • dvanáct nejvyšších státních představitelů Francie, • osmnáct amerických prezidentů. <p>S odstupem času veřejnost zapomíná na císařovy chyby a neúspěchy a problémy, které nedokázal uspokojivě vyřešit: národnostní vztahy, ústavnost a demokratizace poměrů v říši, sociální napětí ad. Zvyšuje se tak vliv dobové propagandy, která císaře líčila jako moudrého a dobrotivého otce obyvatel říše, který se cítil být prvním služebníkem státu, obětoval se pro říši a jeho režim se snažil být i v maličkostech korektní a neúplatný. Cílem výuky je blíže se seznámit s osobností císaře Františka Josefa, nahlédnout cestou badatelského vyučování hlavní problémy jeho epochy a provést na základě této znalosti kritiku císařovy sebe prezentace. Zkušenost se státní propagandou pozdního 19. století bude pro studenty užitečná při kritické interpretaci propagandy pozdější i současné.</p>
METODY A FORMY VÝUKY:	práce ve skupinách, analýza textu, badatelské vyučování
POMŮCKY:	4 počítače připojené k internetu (aplikace Google Earth nebo postačí Mapy.cz)

Stručný životopis císaře:

- narodil se ve Vídni 8. srpna 1830
- 2. prosince 1848 nastoupil na trůn
- 1851 návrat císaře k absolutistickému způsobu vlády
- 1853 nezdařený atentát na císaře
- 1854 sňatek s Alžbětou Bavorskou (Sisi)
- 1859 porážka habsburského vojska ve válce s Francií a Sardinii
- 1860–1861 přechod vlády ke konstitučnímu režimu
- 1866 porážka habsburských vojsk ve válce s Pruskem
- 1867 Císařství rakouské se přeměnilo na Rakousko-Uhersko
- 1878 okupace Bosny a Hercegoviny habsburskými vojsky
- 1889 sebevražda korunního prince Rudolfa
- 1898 atentát na císařovnu Alžbětu
- 28. července 1914 císař vypovídá válku Srbsku, začátek první světové války
- zemřel 21. listopadu 1916 na zámku Schönbrunn

Podrobnější životopis: https://cs.wikipedia.org/wiki/Franti%C5%A1ek_Josef_I.

1. Jaký byl císař vlastně člověk a jak vnímal svou roli vládců?

Evokační část: Po zhlédnutí dokumentárního filmu (za domácí úkol) si přečtete čtyři pro císaře typické citáty a formulujete svůj pohled na panovníka jako člověka...

Slavné císařské citáty (či přesněji výroky připisované císaři)

- „*Mým hlavním úkolem je chránit mé národy před politikou jejich vůdců.*“ (1895)
- „*Nezůstanu ušetřen ničeho na tomto světě!*“ (1898, první reakce na tragickou smrt císařovny)
- „*Psací stroje jen pokazí rukopis důstojníků a poddůstojníků a nakonec rozvrátí vojenskou disciplínu.*“ (1901)
- „*Rakousko-uherská armáda nepotřebuje automobily, budou jenom plašit koně.*“ (1906)

Denní program císaře: Každý den vstával o půl čtvrté ráno. Jeho komorník Eugen Ketterl jej budil slovy: „*Kladu se k nohám Vašeho Veličenstva.*“ Po koupeli a ranní modlitbě následovala snídaně – káva, máslo, pečivo a s výjimkou postního období několik plátků šunky. Ráno poslouchal císař hlášení vojenských a dvorských funkcionářů v pevně stanoveném pořadí, tj. jako první vždy vojenská hlášení. V sedm hodin jej čekala lékařská prohlídka, pak pokračoval v úředním jednání, obvykle až sto záležitostí denně. V poledne císař na svém pracovním stole poobědval, opět skromně – polévku a hovězí nebo kuřecí maso se zeleninou. V poledne si udělal císař vždy přestávku v práci a vyšel na balkon, aby sledoval výměnu stráží. Hlavní jídlo dne, takzvané diner, se podávalo v 17 hodin, císař rád jedl diner v kruhu rodiny. Opět šlo o lehce stravitelná, jednoduchá jídla. Během pobytu v lázních se diner podávalo již v 15 hodin, to si potom Jeho císařské veličenstvo v podvečer ještě dopřálo polévkový talíř kyselého mléka a krajíc černého chleba s máslem. V osm hodin již císařský dvůr přecházel na noční provoz.

Na panovníka a na jeho obraz u veřejnosti velmi silně působily rodinné tragédie v jeho nejbližším okolí. Najděte na internetu bližší informace o osudu panovníkovi blízkých osob a vysvětlete jejich vztah k císaři:

- manželka Alžběta Bavorská (Sisi),
- bratr Maxmilián, řečený Mexický, a jeho manželka Charlotta Belgická,
- syn Rudolf,
- synovec František Ferdinand d'Este.

2. Panovníkova titulatura (stav k roku 1865)

- Jeho císařské a královské Apoštolské veličenstvo;
- z Boží vůle císař rakouský;
- král český a uherský, lombardský a benátský, dalmatský, chorvatský, slavonský, haličský, vladimírský a illyrský;
- král jeruzalémský;
- arcivévoda rakouský;
- velkovévoda toskánský a krakovský;
- vévoda lotrinský, salcburský, štýrský, korutanský, kraňský a bukovinský;

- velkokníže sedmihradský, markrabě moravský;
- vévoda horno- a dolnoslezský, modenský, parmský, piacenzský a guastalský, osvětimský a zátorský, těšínský, furlanský, dubrovnický a zadarský;
- okněžněný hrabě habsburský, tyrolský, kyburský, goricijský a gradištský;
- kníže tridentský a brixenský;
- markrabě horno- a dolnolužický a istrijský;
- hrabě hohennemský, feldkirchský, břežnický, sonnenberský;
- pán terstský, kotorský a na Slovinském Krajišti;
- velkovojevoda srbský.

Úkol č. 1: Titulatura

Najděte na mapě zmíněná historická území a města: Lužice, Sedmihradsko, Toskánsko, Kraňsko, Benátsko, Slavonie, Bukovina, Piacenza, Kotor, Modena.

Které uvedené tituly působí (s ohledem na poměry roku 1865) nepatříčně?

- protože byla v roce 1861 vydána ústava,
- protože Habsburkové dávno ztratili moc nad zeměmi a panstvími uvedenými v titulatuře,
- protože titul už ztratil svůj starobylý význam a státní útvar s ním spojený již dávno zanikl, přesto si ale v titulatuře drží určitý význam a pro 19. století manifestuje určité mocenské ambice.

3. Císařské public relations I.: návštěva města Brna ku příležitosti velkých střeleckých slavností v roce 1892

Řazení delegací vítajících císaře v ulicích Brna, sestaveno na základě vyjednávání panovníkovy kanceláře s moravským místodržitelstvím:

- důstojníci brněnské posádky,
- členové veteránských spolků,
- šlechtičtí držitelé dvorských hodností,
- aristokratky činné v charitě,
- brněnský římskokatolický biskup,
- ostatní představitelé moravské šlechty,
- ostatní důstojníci,
- přestavitelé Zemského sněmu moravského,
- vedení města Brna,
- úředníci zemského sněmu a magistrátu,
- vedení Německé technické vysoké školy,
- představitelé protestantských náboženských obcí a obce židovské,
- Obchodní a živnostenská komora,
- Advokátní a Notářská komora,
- představitelé vědeckých společností (Společnost pro povznesení orby ad.),
- vedení Dělnické úrazové pojišťovny,
- ředitelé středních škol,
- představitelé německých spolků,

- představitelé českých spolků (prakticky všechny významné s výjimkou Sokola),
- představitelé řemeslnických společenstev (řezníci, stolaři, pekaři atd.).

Úkol č. 2: Panovníkova návštěva

Panovník přijel do Brna na vojenskou slavnost, tím bylo částečně ovlivněno řazení delegací, ale víme z jiných návštěv, že i při jiných příležitostech bylo řazení podobné.

Jak byste na základě seznamu vymezili žádaný obraz panovníka u veřejnosti, tj. jak si kabinetní kancelář přála, aby byl panovník vnímán?

Panovník s oblibou vystupoval jako vládce nábožensky tolerantní, i když víme, že byl vychován jako hluboce věřící římský katolík a tento znak z jeho myšlení nikdy úplně nezmišlel. Co signalizuje tuto toleranci při návštěvě Brna?

Císař se jako konzervativně založený člověk obával negativních důsledků kapitalismu a manifestoval tuto skutečnost také svou návštěvou v Brně, tj. v jednom z nejvíce průmyslových měst své říše. Jak panovníkův ambivalentní vztah ke kapitalismu vyjadřuje řazení delegací? Kdo v delegaci zastupuje „kapitalisty“, kdo „starý dobrý předkapitalistický svět“ a kdo snahu utlumit sociální důsledky kapitalismu?

Jak se v delegacích odráží národnostní poměry v Brně? Proč byl v roce 1892 z delegace vyřazen spolek Sokol, když ještě v roce 1880 při panovníkově návštěvě v Brně přítomen mohl být?

Je v řazení delegací přítomna genderová problematika?

4. Mým národům!

Mým národům (1860)

Když jsem dosedl na trůn Mých předků, byla monarchie násilnému otřásání vydána. Po boji, Mým otcovským citům hluboce bolestném, nastala v Mých zemích, jako všude v násilně otřesených obvodech pevniny evropské potřeba, aby moc vládní přísněji sestředěna byla. Veřejné blaho a bezpečnost většiny pokojných obyvatelů monarchie požadovaly to – rozčilené vášně a bolestné upomínky na nejbližší minulost činily svobodný pohyb před nedávnem ještě nepřátelsky bojovavších živlů nemožným.

Chtěl jsem se dovědět o přáních a potřebách rozličných zemí monarchie, a protože jsem Mým patentem... Mou rozmnoženou říšskou radu založil a svolal.

Mým národům (1914)

Mým národům!

Bylo mým nejvroucnějším přáním, abych léta, která z Boží milosti jsou Mi ještě dopřána, mohl zasvětit dílům míru a uchránil Svoje národy před těžkými obětmi a břemeny války.

V radě Prozřetelnosti bylo jinak rozhodnuto.

Pletichy protivníka plného nenávisti nutí Mne, abych na obranu cti Svého mocnářství, na ochranu jeho vážnosti a moci k zabezpečení jeho državy po dlouhých letech míru chopil se meče.

...

Srbsko odmítlo umírněné a spravedlivé požadavky Mé vlády a odepřelo dostáti povinností, jichž splnění v životě národův a státův jest přirozeným a nutným základem míru.

A tak jsem nucen přikročit k tomu, aby se moci zbraní opatřily nezbytné záruky, které mají zabezpečiti Mým státům pokoj uvnitř a trvalý mír na venek.

V této vážné chvíli Jsem si plně vědom celého dosahu svého rozhodnutí a své zodpovědnosti před Všemohoucím.

Vše Jsem prozkoumal a uvážil.

S klidným svědomím nastupuji cestu, kterou Mi povinnost vykazuje.

Spoléhám na Svoje národy, kteří ve všech bouřích vždy v jednotě a věrnosti kolem Mého trůnu se seřadili a pro čest, velikost a moc vlasti k nejtěžším obětem vždy byli ochotni.

Spoléhám na statečnou, obětavým nadšením naplněnou brannou moc Rakousko-Uherska.

A důvěřuji ve Všemohoucího, že Mým zbraním dopřeje vítězství.

František Josef v. r.

Celý text je dispozici zde:

<https://www.moderni-dejiny.cz/clanek/mym-narodum-28-7-1914/>

Úkol č. 3: Mým národům

Jde o dva z nejdůležitějších dokumentů vlády Františka Josefa.

- Jak tu panovník vysvětluje události let 1848–1849 a jak vlastně vykládá skutečnost, že jej poměry v zemi donutily podělit se o část moci a svolat zastupitelský sbor?
- Které pasáže naznačují panovníkovu nechuť k lidovým hnutím, ke konstituci?
- I přes několik desetiletí konstituční vlády a soužití se zastupitelskými sbory zní prohlášení z roku 1914, jako by tuto skutečnost ignorovalo. Ve kterých pasážích?
- Panovník byl na začátku 20. století mnohými vnímán jako nepatřičný pozůstatek starých časů, jako archaismus v moderní době. Dokládají to některé pasáže v textu?
- Ve kterých částech textu se panovník projevuje jako hluboce věřící člověk s až fatalistickým přístupem ke světu?

5. Císařské public relations II.: dobové anekdoty o panovníkovi a císařské bonmoty (schválené cenzurou a publikované v dobovém tisku)

Co je to anekdota? Anekdotou je míněna krátká příhoda odhalující charakter ústřední postavy. Nejde o vtipy, kterým by se dnešní člověk zasmál a snad se jim v pravém smyslu od srdce nesmáli ani současníci. Šlo o to, na základě krátkých incidentů, příhod, citátů vykreslit panovníka v příznivém světle. Císařova kancelář předávala tyto anekdoty tisku a veřejnosti s cílem ovlivnit pozitivně panovníkovo vnímání u poddaných.

Jak se podobné části PR ošetřují v současné politice? Dokážete uvést příklady situací, citátů, anekdotických příběhů, kterými oddělení vnějších vztahů „zásobuje“ média, aby vylepšilo obraz politika?

Skupina 1:

- 1 V habsburské říši žili příslušníci jedenácti národů a národností a pěti náboženských vyznání. Nebylo snadné říši řídit, sporů mezi národnostními a konfesními skupinami nebylo málo. Císař jednou navštívil vídeňský sirotčinec a během jeho prohlídky vstoupil také do třídy, ke které mu ředitel ústavu sděloval, že se v ní nachází sirotci – držitelé stipendií ze všech korunních zemí monarchie. Císař uzašl: „Tak ty děti jsou opravdu z celé monarchie?“ „Zajisté, Veličenstvo,“ odpověděl ředitel,

„támhleten je ze Štýrska, ten z Haliče, z Dalmácie a tento chlapec je z Čech.“ Císař pokýval hlavou, melancholicky se usmál a ještě se optal: „A snesou se?“ (1892)

- 2 Císařská armáda byla pestrou směsicí národů. Na sto vojáků připadalo 29 Němců, 19 Maďarů, 13 Čechů, 9 Poláků, 8 Rusínů (Ukrajinců), 7 Srbů a Chorvatů, 5 Rumunů, 5 Slováků, 3 Slovinci a 1 Ital. Velícím jazykem byla němčina, každý voják se musel naučit 80 povelů v němčině. Hlavně pro maďarské a rusínské vojáky to byl často velký problém. Ke gardovému husarskému pluku ve Vídni byl na stáž přidělen syn čínského knížete a převelen jeden maďarský hrabě. Císař poslouchá hlášení a ptá se rytmistra: „Nebudou s těmi novými potíže, umí ten Číňan německy?“ Důstojník si v rozpacích pohladil knír a odpověděl: „Číňan ano, Veličenstvo, ale ten Maďar ne.“ (1898)

(Anekdoty ukazují na nesnadnou roli císaře jako otce svých národů, dobrotivého sice, ale podle potřeby také přísného. Záměrem cenzury pravděpodobně bylo nechat vyniknout císařovu dobrou vůli ke shodě, přičemž ale absolutní shoda byla stěží možná. Zajímavý je v této souvislosti další z údajných císařských citátů o „snositelné nespokojenosti“ rakouských národů: „Když rozhodnu spor a všechny strany (myšleno zástupci národů) jsou mírně nespokojeny, vím, že jsem rozhodl správně.“ Druhá anekdota ukazuje na roli němčiny jako de facto hlavního komunikačního, kulturně vůdčího, ale nikoliv státního jazyka monarchie. S akceptací této reality pro celou rozlehlelou a kulturně a národnostně pestrou říši měli nejvíce problémy právě Maďaři, resp. maďarská politická reprezentace.)

Skupina 2:

- 3 Generál Anton Galgotzy byl známou postavou rakousko-uherské armády. Pocházel z rodiny venkovského učitele ze Sedmihradska a vypracoval se až do hodnosti generála. Byl znám svým přímým, vojákým a skromným vystupováním, byl proto oblíben i u vojáků. Jako velitel sboru v Bosně dostal rozkaz postavit v členitém terénu most, a když jeho jednotka stavbu dokončila, poslal do Vídně vyúčtování celé akce. To bylo velmi stručné: dostal jsem 10 tis. zlatých, utratil jsem 4220 zlatých, zbytek posílám zpět. Z Vídně generálovi odpověděli s uctívou prosbou o detaily, potřebovali provést řádné vyúčtování a vyplnit formuláře. Generál telegramem odpověděl: „Neukradl jsem nic. Galgotzy.“ Vojenské úřady stále nebyly spokojeny a znovu dotíraly na generála s vyúčtováním, až se generál rozzlobil a napsal dovětek k předchozímu telegramu: „Kdo mi nevěří, je osel.“ Vrchní zásobovací úřad armády si již nevěděl rady, a obrátil se proto na vrchního velitele celého vojska, na císaře. František Josef si prohlédl Galgotzyho „účet“, telegramy a fotografii mostu a jako své rozhodnutí na akta připsal: „Já mu věřím.“ (1909)
- 4 Manévry v Haliči, korunní zemi s početnou židovskou menšinou. Starý císař v čele skupiny důstojníků projížděl krajinou a před jednou židovskou vesnicí jej vítala skupina představitelů obce a předávala mu symbolické klíče od obce. Šedovlasý židovský představený pronesl hold k počtě císaře hebrejsky, protože jiný jazyk neuměl. Císař převzal klíče a skupina důstojníků v čele s císařem pokračovala na koních dále. Jeden z důstojníků, hrabě Kaunitz, po chvíli jízdy tiše pronesl: „Nerozuměl jsem ani slovo, co říkal ten starý žid.“ Císař jeho poznámku zaslechl, otočil se v sedle a pronesl: „Však on taky nemluvil k Vám, milý Kaunitzi.“ (1899)

Obě anekdoty ukazují na zvláštní vztah císaře k armádě. Panovník se v prvé řadě cítil být vojákem a ve vojenském prostředí se cítil dobře. Vojensky přísný, skromný a přísně uspořádaný byl také jeho způsob života. Pro vojáky měl pochopení a byl ochoten krýt i některé archaické zvláštnosti rytířského chování důstojníků, např. svým zásahem kryl

důstojníky, kteří podstoupili čestné souboje na obranu cti. Celou důstojnickou komunitu vnímal pravděpodobně jako Kriegskammeradschaft, tj. společenství bratrů ve zbraní (aktivní důstojníci si v soukromí tykali, sdíleli stejné záliby apod.). Druhá z anekdot ukazuje císařovu náboženskou toleranci na příkladu židovské komunity – ač byl císař výchovou bigotní katolík a konzervativně založený člověk, náboženskou toleranci jako aspekt modernity přijal za svou a postavení židovské komunity v Rakousko-Uhersku je v evropském srovnání hodnoceno jako velmi příznivé, ovšem samozřejmě s řadou významných regionálních odlišností. V hlavních centrech říše byly osoby židovského původu dobře integrovány do společnosti, ale některé limity přesto zůstávaly, např. dostupnost vyšších vojenských a akademických hodností, otevřený antisemitismus části politických stran a občasné protizidovské skandály a kravály, např. tzv. Hilsnerova aféra.

Skupina 3:

- 5 Před vídeňským Hofburgem vystupovala vojenská kapela německé armády. Císař na procházce přistoupil ke kapelníkovi a šibalsky se zeptal: „Když začne válka, to nesete do boje jak vojenskou výstroj, tak instrumenty?“ Kapelník: „Ano, Vaše Veličenstvo.“ Císař se dále ptá: „A když dojde k ústupu, co zahodíte jako první, výstroj nebo instrument?“ Kapelník zkoprněl v rozpacích a po chvíli povídá: „To nevím, Vaše Veličenstvo, v německé armádě se o ústupu nikdy nemluvalo.“ (1902)
- 6 Krátce po drtivé porážce Rakušanů v rakousko-pruské válce roku 1866 se císař s několika průvodci vydal na lov v oblíbeném letovisku Bad Ischl. Během chůze jeden z dvořanů pronesl poznámku, že pruský ministerský předseda Bismarck hodně pije, prý je skoro každý den opilý kořalkou. Císař na to odvětil: „Tak to si přejí, aby více pili taky moji ministři.“ (1867)

Tyto anekdoty prošly rakouskou cenzurou, byť neukazují habsburskou říši v příliš lichotivém světle ve srovnání s dynamickým a moderním Německem. Příčinu absence cenzurního zásahu neznáme, mohlo snad jít o důsledek skutečnosti, že hlavně mladší generace akademicky vzdělané německy hovořící inteligence (tedy také státních úředníků a cenzorů) se již na Rakousko dívala dosti kriticky a od roku 1866 se v tomto prostředí šířil obdiv k roli Pruska a Německa v Evropě. Pokud část Čechů chápala Rakousko jako „vězení národů“, nelze zapomenout také na to, že se tu „uvězněni“ v soužití se Slovy cítili také někteří Němci.

Skupina 4:

- 7 Rakouskou loď s císařem na palubě na cestě do Palestiny ve Středozezemním moři zastihla bouře. Kapitán přikázal všem pasažérům, aby se připoutali k pevným předmětům na palubě nebo v podpalubí, aby se nezranili pádem nebo je vlna nespáchla do moře. Císař byl tímto rozkazem zaskočen, napadlo jej, že nebude vypadat dostatečně důstojně. Nechal si ze svého doprovodu přivolat admirála Tegethoffa, vítěze nad italským loďstvem v nedávné válce, a otázal se ho: „Co si o tom rozkazu myslíte, admirále? Budete se poutat?“ Admirál odpověděl stoicky: „Ne, Výsosti. Ale když utonu já, splním jen svou povinnost. Císař má jiné povinnosti.“ (1869)
- 8 Císař byl zdatný úředník, který vydržel číst akta i deset hodin denně. Akta musela být přesně seřazená po jednotlivých listech. Jednou při přednášení spisů vrchní pobočník hrabě Eduard Paar, tehdy skoro sedmdesátník, trochu škobrtl a taktak, že spisy nerozsypal po zemi. A pětasedmdesátiletý císař to hned glosoval: „Milý Paare, musíte dávat pozor, aby Vám ty listy nevypadly na zem. Už byste se pro ně nedokázal ohnout. A já, jestli si kleknu, tak už taky nevstanu.“ (1906)

Anekdoty sice dělí mnoho let, ale mají stejný základ: prezentují panovníka jako prvního služebníka své říše, jako člověka, který svému státu vše obětoval, nelitoval úsilí, osobních rizik a myslel to se svou říší a jejími národy vždy dobře. Druhá anekdota je z hlediska absence cenzurního zásahu zajímavá proto, že ukazuje vedení státu jako přestárlé, jako gerontokracii (vládu starců). Důvodem byla patrně snaha ukázat císaře ve vyšším věku jako symbol stability v neklidné době, ne nadarmo mnoho obyvatel Rakouska soudilo, že po smrti císaře skončí „staré dobré časy“. Císař přežil téměř všechny příslušníky vlastní generace a byl pro své poddané skutečnou stálíci a jistotou.

Anekdoty podle Johannes Twaroch: *Anekdotenschatz*. Kaiser Franz Joseph. Berndorf 2016

Úkol č. 4: Pro a proti

Jaké asi byly argumenty zvažované cenzurou ke schválení, nebo naopak neschválení anekdoty k publikaci? V čem mohla anekdota císaře poškodit, v čem mu naopak mohla pomoci?

Úkol č. 5: František Josef hledá rádce:

Sepište inzerát do novin, ve kterém formulujete problém, který říší trápí, a profil osoby, která by měla pomoci panovníkovi v jeho rozhodování o řešení obtíží (věk, původ, vzdělání, národnost, pracovní a osobní zkušenosti atd.).

Úkol č. 6: Prostudujte si úryvek textu z pera Stefana Zweiga, seznamte se s osudy spisovatele a znovu se podívejte na dokumentární film o Františku Josefovi (44:10–47:00). Pokuste se odpovědět na následující otázky.

- 1 Jak je ve filmu umělecky vyjádřena císařova motivace k zahájení války proti Srbsku v roce 1914?
- 2 Vysvětlete, proč Zweig v textu zdůrazňuje jako symboly stability měnu, dům, držbu statku nebo obchodu, tj. pilíře soukromého vlastnictví?
- 3 Proč je Zweigova interpretace františko-josefínské éry nahlížena často jako falešná nebo přemíru idealizující?

Stefan Zweig: *Svět včerejška*. Praha 1994, s. 11:

„Pokusím-li se najít výstižnou formulaci pro dobu před první světovou válkou, ..., pak doufám, že budu nejvíce pregnantní, když řeknu – zlatý věk jistoty. Zdálo se, že vše v této velké, téměř tisícileté rakouské monarchii je založeno pro dlouhé trvání a největším výrazem této stálosti byl sám stát. Práva, která poskytoval svým občanům, byla zaručena parlamentem, svobodně zvolenými zástupci lidu, a každá povinnost byla přesně vymezena. (...) Rakouská koruna obíhala ve třpytících se zlatých mincích a zaručovala tím svou stabilitu. Každý věděl, kolik vlastní, co mu náleží, co je dovoleno a co je zakázáno. Vše mělo své normy, svou určitou míru a váhu. Kdo měl nějaký majetek, mohl si přesně vypočítat, kolik mu ročně vynese úroku, úředník a důstojník si spolehlivě našel v kalendáři rok, v němž bude služebně povýšen a kdy půjde do penze. Každá rodina měla pevný rozpočet, věděla, kolik potřebuje na byt a stravu, na letní cestu a reprezentaci, a kromě toho si rezervovala malý obnos na nepředvídatelné výlohy, pro nemoc a lékaře. Kdo měl dům, považoval jej za bezpečný domov pro děti a vnuky, statek a obchod se dědily z generace na generaci. Vše v této říši stálo pevně a neměnitelně na místě a na tom nejvyšším staříčkářském císaři.“

Zweig, vídeňský intelektuál židovského původu, den po dopsání díla *Svět včerejška* spáchal sebevraždu. Jde o uhrančivé sebezpytování člověka vlečeného během dějin, který si – s nemalou dávkou falše – idealizuje časy před první světovou válkou. Tato válka

ukončila „zlatý věk jistoty“ a je hlavně v německém kulturním prostředí někdy považována za „prakatastrofu“ Evropy, nebo dokonce celého lidstva. Je tím míněno, že vyhlášením války v roce 1914 byla zlomena víra v moc rozumu a schopnosti lidstva smírně vypořádat své spory. V ústředí celé záležitosti stál mnohými – včetně Zweiga – idealizovaný starý císař, jehož jménem bylo podáno ultimátum Srbsku a posléze vyhlášena válka. V českém, polském nebo francouzském prostředí tento pesimistický pohled není příliš sdílen.

Závěr: Změnil se váš pohled na císaře? Promítněte studentům podobenku císaře a požádejte je, aby jmenovali adjektiva, která jim obraz evokuje. Lze použít také aplikaci na mobilních telefonech. Diskutujte o tom, zda lze sestavit pořadí vybraných adjektiv podle četnosti, resp. přiměřenosti současné interpretace císařova života a díla. Změnilo se pořadí adjektiv v souvislosti s právě proběhlou výukou?

Biograficky zaměřená hodina může být inovována s využitím interpretace života a díla jiné osobnosti, za vhodně připravené pro didaktické potřeby lze z osobností moderní éry považovat např. Františka Palackého (Štaif, J.: *František Palacký. Život, dílo a mýtus*. Praha 2009); Boženu a Josefa Němcovy (Pokorná, M.: *Josef Němec: Neobyčejný muž neobyčejné ženy*. Praha 2009); levicovou političku a feministickou aktivistku Luisu Landovou-Štychovou (Holubec, S.: *Nešťastná revolucionářka: myšlenkový svět a každodennost Luisy Landové-Štychové /1885–1969/*. Praha 2021) nebo z německých osobností z českých zemí např. „osvoboditele rolníků“ Hanse Kudlicha (Kladiwa, P. a A. Pokludová: *Hans Kudlich: /1823–1917/: cesta života a mýtu*. Ostrava 2012) či Konrada Henleina (Hruška, E.: *Henlein: vůdce sudetských Němců: životní příběh*. Praha 2020).

Doporučená literatura:

Urban, O.: *František Josef I*. Praha 1999.

Vocelka, M. a K. Vocelka: *František Josef I.: císař rakouský a král uherský*. Praha 2017.

Vošahlíková, P.: *Jak se žilo za časů Františka Josefa I*. Praha 1996.

ŠLECHTICKÁ KAŽDODENNOST NA PŘÍKLADU HUGA KÁLNOKYHO V PROJEKTOVÉ VÝUCE

- CÍLOVÁ SKUPINA:** studenti dějepisu druhého a třetího ročníku vyššího cyklu gymnázia
- ČASOVÁ NÁROČNOST:** 4 vyučovací hodiny (cca 180 minut); 1 vyučovací hodina (obecné seznámení se šlechtickou společností, uvedení do problematiky); 3 vyučovací hodiny (realizace projektového vyučování)
- KLÍČOVÉ POJMY:** šlechta, Kálnokové, dětství a dospívání, vojenská a jezdecká kariéra, rodina a přátelé, volný čas a šlechtická zábava, život na zámku, smrt šlechtičky, Vídeň, Letovice, Morava, Rakousko-Uhersko, Československo
- CÍLE VÝUKY
A MOTIVACE:** Záměrem projektu je přiblížit žákům osobnost konkrétního šlechtice a dotknout se prostřednictvím tohoto příkladu dějin každodennosti, představit způsob trávení volného času zaniklé aristokratické společnosti. Přetrvávající velký vliv aristokracie byl jedním z důležitých znaků vývoje habsburské říše ve 2. polovině 19. století, tedy v době tzv. konstituční. Zatímco v západní Evropě dokázalo měšťanstvo vliv aristokracie velmi omezit, v Rakousku revoluce 1848 neskončila pro měšťanstvo úspěchem a toto bylo nuceno pod dohledem státu uzavřít s mocnou aristokracií kompromis. Aristokracie se svým životním stylem a hodnotami proto v tomto smyslu představuje most mezi starým a novým, mezi tradicí a modernou. Její snaha udržet si společenskou výlučnost a tradiční životní styl s kořeny ve středověké rytířské kultuře byla jedním z hlavních překážek rychlejší modernizace české společnosti, a byla také po roce 1918 vedením čs. státu nahlížena jako jedno z vážných rizik pro další vývoj společnosti. Aristokracie na druhou stranu zosobňovala svým životním stylem tradici a pro velkou část obyvatel byla garantem přetrvání této tradice i v překotně se měnících poměrech 19. a 20. století. Aristokracie je proto výjimečnou a velmi zajímavou společenskou vrstvou a středoškolským studentům má smysl ukázat důvody, proč její každodenní život vědecky studovat. Téma je velmi vhodné spojit s exkurzí na některý ze zámků a zde rozvinout téma z multiperspektivy společenské role aristokracie v moderní éře.
- METODY
A FORMY VÝUKY:** projektová výuka, práce s textem a obrazovým materiálem a jejich rozbor, metoda heuristická a názorně-ilustrační metoda, skupinová práce
- POMŮCKY:** 6 bílých papírů A4, 1 černá fixa, 2 zvýrazňovače v zelené, červené a oranžové barvě, lepidlo, nůžky a další výtvarné pomůcky

Předporozumění: Rodina Kálnoky patřila mezi starobylé aristokratické rody a její členové patřili k tzv. „první společnosti“. Mezi nejvýznamnější členy rodu, jehož kořeny nacházíme v Sedmíhradsku, patřil na sklonku 19. století bezpochyby Gustav Kálnoky, který v letech 1881–1895 zastával funkci ministra zahraničí Rakouska-Uherska. Letmým pohledem by se mohlo zdát, že Gustavovi sourozenci se ocitli ve stínu jeho osobnosti a nijak výrazně ve společnosti nevynikali, ale i oni jako příslušníci aristokracie zastávali například významné funkce u vídeňského dvora. Zaměříme se však na osobnost hraběte Huga Kálnokého, nejmladšího z Gustavových sourozenců. Hugo Kálnoky prožil úspěšnou profesní kariéru v rakousko-uherské armádě, ale nevynikl pouze jako příkladný a schopný důstojník, proslul jako vynikající jezdec. Lze o něm bez nadsázky říct, že patřil k nejlepším jezdcům své doby. Své jezdecké umění dokázal předávat také dál jako uznávaný učitel jezdeckví. Díky jeho aktivnímu životnímu stylu, osobní odvaze a nadšení pro různé moderní technologie o něm dnes můžeme mluvit také jako o pionýru balonového létání.

Bližší informace na: https://cs.wikipedia.org/wiki/Hugo_K%C3%A1lnoky

Evokační část: Před probíráním tématu učitel využije metody brainstormingu. Pedagog položí studentům otázku, co se jim vybaví, když se řekne „šlechta“, popřípadě co je podle jejich názoru pro tuto společnost specifické. Odpovědi žáků učitel zapisuje na tabuli. Poté co žáci své nápady vyčerpají, učitel si může předpřipravit další obrázky, které mohou být další inspirací.

Následně si žáci zopakují poznatky z dřívějších hodin o proměnách společnosti v 19. století a o roku 1848 a jeho důsledcích. Na základě svých poznatků z dřívějších hodin se žáci pokusí odpovědět na otázku, jak revoluční rok mohl zasáhnout do běžného života šlechty. Učitel se krátce zmíní o nejdůležitějších událostech roku 1848, které se pojí s daným regionem.

Obraz šlechty v literatuře. Proměny ve vnímání šlechty?

Učitel odlehčí výklad zařazením dvou filmových ukázek, čímž zároveň propojí téma s učivem literatury v českém jazyce. Záměrně byly vybrány ukázky, které tvoří výrazně odlišný obraz šlechtičny/šlechtice.

- Božena Němcová: Babička
<https://www.youtube.com/watch?v=HNdyGmZIGUI&t=151s>
- Jaroslav Hašek: Polévka pro chudé děti
<https://youtu.be/G1loUkLfWe8?si=KXh1Q7kgicK7JcT1>

Pokuste se kriticky zhodnotit ukázky, najít nejdůležitější rozdíly a vysvětlit, k jakým proměnám ve vnímání šlechtické společnosti dochází. Zároveň se pokuste odpovědět na otázku, proč tomu tak je a jak naše vnímání ovlivňuje literatura (film).

Projektové vyučování: Po této úvodní části přechází pedagog k další části, kterou je realizace samotného projektového vyučování. Vyučující seznámí žáky s tématem projektu a ve stručnosti představí metodu projektového vyučování. Následně zmíní jen jméno, datum narození a úmrtí šlechtice. Neznámost osoby má vyvolat v žácích napětí a vzbudit badatelského ducha.

V prováděcí fázi projektu je třeba rozdělit úkoly. Práce žáků bude soustředěna na životní osudy jednoho z významných členů rodiny Kálnoky. V první, úvodní hodině byli žáci prostřednictvím předchozích aktivit obecně seznámeni se šlechtickou společností na přelomu 19. a 20. století. Následně budou žáci pracovat na vytvoření slovníkového hesla, které má obsahovat informace o nejdůležitějších momentech života tohoto šlechtice.

Heslo se bude skládat ze tří částí a bude zvláštní v tom, že bude mít podobu časové osy. Na každé ze tří částí hesla (osy) bude pracovat jedna skupina. Výstupem každé ze skupin bude jeden díl osy, která bude nakonec tvořit jednu část knihy. Tato kniha bude obsahovat nejdůležitější informace a data o sledované osobnosti a její rodině. Vybrané prameny textové a obrazové povahy mohou žákům pomoci poznat atmosféru doby. Z časových důvodů a dle možností žáků bude výsledek práce tvořit spíše encyklopedické životopisné heslo, které bude přibližně odpovídat například heslu v *Historické encyklopedii podnikatelů Čech, Moravy a Slezska do poloviny XX. století* z pera historika Milana Myšky. Pedagog naznačí žákům, jak by mohl vypadat výstup z první části jejich práce, a to na konkrétním příkladu. Účastníci projektu se seznámí s ilustračním heslem, které obsahuje nejdůležitější životní data a události ze života konkrétní osobnosti.

Ve druhé části žáci budou pokračovat dále v tématu, ale tentokrát se seznámí se životním stylem a trávením volného času šlechtice z pohledu dějin každodennosti. V úvodu 2. části projektového vyučování učitel představí hlavní téma a zopakuje společně se žáky nejdůležitější poznatky z předchozí výuky. Následně vyzve žáky k diskusi o tom, jak trávila šlechta volný čas. Žáci mohou zužitkovat své poznatky z přechozích hodin. Učitel následně může připravit dobové fotografie, které zachycují příslušníky šlechty při trávení všedního dne. Pedagog se zároveň může zmínit o typických znacích a proměnách šlechtického života v průběhu „dlouhého“ 19. století, které zasadí do hlubších souvislostí. Žáci budou opět pracovat ve stejných skupinách, ale s novým textovým a obrazovým materiálem. Jejich úkolem bude najít nejdůležitější a nejzajímavější informace k zadanému tématu. Každá skupina bude mít k dispozici kompletní časovou osu z předchozí hodiny, která jim umožní lépe se orientovat v životě vybraného aristokrata. Pedagog naznačí žákům, jak by mohl vypadat výstup z druhé části jejich práce. Při práci na posledních stránkách knihy bude ponechán žákům větší prostor pro kreativitu. Metoda projektové výuky bude použita v kombinaci s frontální výukou, a to především v první hodině, kdy se žáci prostřednictvím výkladu, dílčích samostatných aktivit a diskuse seznámí s dějinami a specifiky šlechtické společnosti. K použití frontální výuky dále přistoupíme v závěru projektu při závěrečném shrnutí a zhodnocení. Ve zbývajícím čase bude použito metody projektové výuky.

Výstupem práce každé ze skupin je vytvoření jednoho dílu časové osy a jednoho listu, kdy první bude obsahovat nejdůležitější životopisné údaje a druhý přinese informace o životním stylu aristokrata. Listy obohatí žáci o obrazovou přílohou v podobě fotografií, které jim poskytne zadavatel projektu. V době samostatné práce je žákům po celou dobu k dispozici zadavatel projektu – učitel, který plní funkci hlavního organizátora a také poradce při řešení úkolu. Vede žáky, motivuje je k další práci a zároveň si udržuje přehled o práci jednotlivých skupin. V případě, že se účastníci projektu setkají s obtížemi, může učitel žákům pomoci nalézt řešení, aby se mohli přesunout k další části práce a úspěšně dokončili celý projekt. V poslední části projektového vyučování proběhne diskuse a shrnutí nejdůležitějších informací zadavatelem projektu. Nakonec učitel vyzve žáky k sebe-reflexi vlastní práce.

Závěr: Jak nové poznatky ovlivnily váš názor na šlechtickou společnost v 19. století? Čím byla ovlivněna vaše původní představa o aristokracii? V čem vidíte pozitiva a negativa projektového vyučování? Práce na projektu vás obohatila spíše po stránce vědomostí, anebo dovedností? Uveďte konkrétní příklady.

I. část výukového bloku

Skupina 1: Kapitola „*Dětství, mládí a vojenská kariéra*“

Prameny (textový materiál)

MZA, fond G 76, kart. 174, inv. čís. 3399, f. 1087, Hugo Kálnoky synu Alexandrovi, 1921 (dopis, ve kterém Hugo Kálnoky shrnuje svou vojenskou a jezdeckou kariéru).

Prameny (obrazový materiál)

Hugo Kálnoky na houpacím koni v zeleném salonu v Letovicích. NPÚ, ÚPS v Kroměříži, SZ Lysice, inv. č. LS 2848. Foto Petr Steiner (24. 9. 2020).

C. a k. důstojnický sbor dragounského pluku hrabě Paara č. 2. V Přerově 11. května 1895. NPÚ, ÚPS v Kroměříži, SZ Lysice, inv. č. LS 2987. Foto Petr Steiner (24. 9. 2020).

Literatura (textový materiál)

Mašek, P.: *Šlechtické rody v Čechách, na Moravě a ve Slezsku. Od Bílé hory do současnosti.* Díl 1, A–M. Praha 2008, s. 434.

Winkelhoferová, M.: *Šlechtictví zavazuje: Osudy žen v c. k. monarchii.* Praha 2012, s. 15–33.

Skupina 2: Kapitola „*Dvě cesty k oltáři a rodinný život*“

Prameny (textový materiál)

MZA, fond G 76, kart. 171, inv. čís. 3329, f. 510–512, Hugo Kálnoky druhé manželce Marii, 19. srpna 1894, v 7 hodin ráno (dopis tykající se výchovy dětí).

Prameny (obrazový materiál)

Wiener Salon-Blatt č. 43, 23. říjen 1887, s. 1 (zásnubní fotografie Huga Kálnoky a Marie Mensdorff na titulní stránce).

Manželka Marie s dětmi Alžbětou, Gustavem, Marií, Hugem, Terezou a Ludmilou, duben 1901. NPÚ, ÚPS v Kroměříži, SZ Lysice, inv. č. LS 8445. Foto Petr Steiner (15. 9. 2020).

Literatura (textový materiál)

Švaříčková-Slabáková, R.: *Rodinné strategie šlechty. Mensdorffové-Pouilly v 19. století.* Praha 2007, s. 278–280.

Illa, M. a A. H. Kálnoky: *Historie rodu Kálnoky.* Letovice 2000 (nestránkováno).

Skupina 3: Kapitola „*Majitelem panství a poslední léta*“

Prameny (textový materiál)

Lidové noviny. Brno č. 36 (odpolední vydání), 25. května 1928, s. 2 (krátký nekrolog o úmrtí Huga).

Prameny (obrazový materiál)

Pohřeb Huga Leopolda hraběte Kálnoky 23. května 1928. MZA Brno, fond G 367 Rodinný archiv Belcrediů Brno-Líšeň, kart. 206, inv. č. 7637, fol. 12. Foto Petr Steiner (1. 3. 2021).

Situační plán zámku a parku v Letovicích. MZA Brno, fond G 76 Rodinný archiv Kálnokyů Letovice, kart. 168, inv. č. 3243, fol. 1. Foto Petr Steiner (1. 10. 2020).

Literatura (textový materiál)

Smutný, B.: *Rodinný archiv Kálnokyů (1290) 1585–1947 inventář.* Brno 2001, s. 24–25.

Illa, M.: *Hrabata Kálnoky a Letovice.* Letovice 1998, s. 8–10.

Skupina 1: Kapitola „*Let balonem a návštěva fotoateliéru*“

Prameny (textový materiál)

MZA, fond G 76, kart. 159, inv. čís. 3043, f. 3 (tabulka, kterou si hrabě Kálnoky psal během svého letu). Innsbrucker Nachrichten č. 144, 28. července 1887, s. 6 (krátký článek o letu balonem).

Prameny (obrazový materiál)

Sestry Sidonie, Marie, Adéla, Helena a Hugo v Prostějově (1865). NPÚ, ÚPS v Kroměříži, SZ Lysice, inv. č. LS 6102/a2. Foto Petr Steiner (15. 9. 2020).

Hugo jako cyklista (1891). NPÚ, ÚPS v Kroměříži, SZ Lysice, inv. č. LS 7902. Foto Petr Steiner (15. 9. 2020).

Literatura (textový materiál)

Medřická, P.: *Šlechta před objektivem: ateliérové portréty aristokracie*. Brno 2015, s. 11–13.

Skupina 2: Kapitola „*Život na zámku*“

Prameny (textový materiál)

Čestný diplom Huga Kálnokého za účast na první výstavě raného ovoce v Kroměříži. MZA Brno, fond G 76 Rodinný archiv Kálnoků Letovice, kart. 160, inv. č. 3072, fol. 1.

MZA, fond G 76, kart. 179, inv. čís. 3584, f. 32–33, Hugo Kálnoky správci Karlu Lichteneckerovi, Hietzing, 3. února 1904.

Prameny (obrazový materiál)

Ústřední salon zámku Brodek u Prostějova. Soukromá sbírka fotografií rodina Belcredi v Brodce u Prostějova. Foto Petr Steiner (16. 9. 2020).

Zahradník Robert Ivan v zámeckém skleníku v Brodce. NPÚ, ÚPS v Kroměříži, SZ Lysice, inv. č. LS 7306. Foto Petr Steiner (10. 9. 2020).

Literatura (textový materiál)

Winkelhoferová, M.: *Šlechtictví zavazuje: Osudy žen v c. k. monarchii*. Praha 2012, s. 160–177.

Skupina 3: Kapitola „*Cestování*“

Prameny (textový materiál)

AT-OeStA/HHStA, fond Nachlass Aehrenthal 2, Hugo Kálnoky hraběti Aloisovi Lexa Aehrenthalovi, Letovice, 28. srpna 1904 (dopis zasláný Hugem příteli Aehrenthalovi, zmínka o lázeňském pobytu v Bad Ischlu). Ischler Bade-Liste č. 73, 22. srpna 1904, s. 3 (krátká zmínka o příjezdu manželů Kálnokových do lázní Bad Ischl).

Prameny (obrazový materiál)

Hrabě Hugo s rodinou u moře, W. M. Ostroga, Menton-Trouville. NPÚ, ÚPS v Kroměříži, SZ Lysice, inv. č. LS 8050. Foto Petr Steiner (10. 9. 2020).

Synové Gustav a Alexandr s otcem na koních na zámku v Brodce (1905). MZA Brno, fond G 367 Rodinný archiv Belcrediů Brno-Líšeň, kart. 205, inv. č. 7359, fol. 2. Foto Petr Steiner (14. 12. 2020).

Literatura (textový materiál)

Bezecný, Z.: *Příliš uzavřená společnost. Orličtí Schwarzenbergové a šlechtická společnost v Čechách v druhé polovině 19. a na počátku 20. století*. České Budějovice 2005, s. 104–110.

I. část výukového bloku

Skupina 1: Kapitola

„Dětství, mládí a vojenská kariéra“

Prameny (textový materiál)

Dopis Huga Kálnokyho synu Alexandrovi, 1921

Vůbec jsem nereagoval na Tvou návštěvu produkce ve Vídeňské dvorní jezdecké škole, ale naprosto to schvaluji a těší mě, že Tě to inspirovalo ještě k dalšímu nápadu, než to úplně upadne (?). Pro mě zůstává „Španělská škola“ obzvlášť krásnou a hrdou vzpomínkou, neboť tam jsem si v listopadu 1875 vyjezdil své postavení učitele jezdeckví, neboť rozlišujeme přesně: Když jsem v říjnu 1873 přišel k setnině osobní strážce generála hulánského pluku Grünneho, shledal jsem brzy, že služebně mohu pouze překážet – neboť všechno bylo rozdělené tak, že ti 3 nadporučíci absolutně neměli co dělat. Byl jsem ale na činnost zvyklý – když jsem toho měl dost, přihlásil jsem se k dvorní jezdecké škole a hrabě Grünne (i když mě nikdy na koni neviděl, jen na základě jména Kálnoky) to nejen schvaloval. Vrchní štolba „Niedermaier“, poslušný, starý, velmi rutinovaný, od mládí ve Španělské škole vyrostlý jezdec, se mě ujal na lekci! jako rekruta a nechal mě bez dlouhých cavyků jezdit na starých školních koních. Byl jsem z toho docela deprimovaný. Pak po 8 dnech přišel neohlášeně hrabě Grünne do manéže! Nikdy nezapomenu zděšení všech, od Niedermaiera až po posledního čističe bot, který se postavil do latě. Hrabě neřekl na hlášení Nied. ad. ani slovo a přihlížel klidně ježdění. Když jsem znovu projížděl kolem vrátek, řekl: „Stop“, odložil svou šavli, vzal si bičik (vyhledal jej s citem a podle zvuku) a vyšel z vrátek. Nyní si mě vzal do parády, tak, že mi vedl pěst a svým bičíkem animoval koně. Nadarmo – stará herka na tak tichou pomoc nedala. Tu se obrátil na Niederm. a řekl: „Vyprošuji si, aby hrabě jezdil s takovou mrchou! Musíte mi nahlásit, kterými 3 hřebci bude hrabě jezdit – ti budou jen pro něj, a když nepřijde, musíte s ním jezdit jen Vy.“

Obrátil se na mě a řekl mi velmi přátelsky: na brzkou viděnou. Od té chvíle byl Niederm. ke mně velmi pozorný – vyhledali se pro mě koně a hrabě Grünne opakovaně přicházel a bral si mě do parády. Bylo to velmi poučné, ale musel jsem se spíše dovtipovat, neboť byl velmi skoupý na slovo! Postupně jsem jezdil téměř na všech koních, pracoval zejména také v pilarech, kde jsem jezdil na mladých [koních]. Tak jsem jezdil takřka 2 roky ve Španělské škole – přitom jsem se dostal na všechny jezdecké školy ve Vídni – jako třeba do cirkusu Carré – Renz. Svě koně jsem trénoval ve Freudenu – vyhrál jsem několik závodů, naposledy v roce 1875, kdy jsem s „Viragem“ vyhrál cenové dostihy Šoproň–Prešpurk a I. cenu ve Vídeňských kampaních jezdeckých dostizích atd. atd. Několik dobrých výkonů. Na podzim byl pod vedením plukovníka Merolda založen Učební jezdecký institut, ve kterém byl major Gemmingen (můj nejdůležitější učitel jízdy na koni u I. hul. pluku). (...) Mezitím Sándor vystoupil a Gemmingen byl jmenován křídelním adjutantem Jeho Veličenstva. Nyní hledal Pejaczevich náhradu za Gemmingena – ten navrhl mě. Velké zděšení!!! Já jsem prý jen podplukovník!!! Nakonec mě nechal Pejaczevich zavolat a řekl mi velmi přívětivě, že hrabě Grünne svoluje, abych dal velitelům a učitelům Učeb. jíz. institutu ve Španělské škole jednu produkci, poslal by i své 3 koně a požádal mě, abych je rozjezdil – tak se stalo 10. list. 1875 v 11 hod. dop.

● Hugo Kálnoky na houpacím koni v zeleném salonu v Letovicích

● C. a k. důstojnický sbor dragounského pluku hrabě Paara č. 2. V Přerově 11. května 1895

Skupina 2: Kapitola „Dvě cesty k oltáři a rodinný život“

Prameny (textový materiál)

Dopis Huga Kálnokého druhé manželce Marii, 19. srpna 1894, v 7 hodin ráno

Nejdražší manželko!

Konečně se zase dostanu k tomu, Ti napsat – neboť dneska je konečně volný den. Především musím poděkovat mé ze srdce milované manželce za obrázky a za hezký nápad! Z celého srdce děkuji a 10 000 polibků za to! Nyní musím hned odpovědět na Tvou otázku ohledně Gustava! Samozřejmě člověk musí všechno udělat, aby si nenavykl na hraní, ale v tuto chvíli není to přece vůbec myslitelné, že by to mohlo mít následky – neboť to je v jeho věku

nic jiného než špatný zvyk jako např. dloubání v nose. Nejlepší důkaz je, že mu dudlík nesluší! Nezbytně nutné je, dítě nikdy nechat ležet v posteli vzhůru. Teplá postel a nuda jsou velmi zlé – to platí pro všechny děti! Děti mají chodit do postele tak unavené – že hned usínají, a jakmile se probudí, tak ven z postele – ale v tom se dá těžko přesvědčit chůvy a vychovatelky – neboť ony mají

pořád ještě něco na chystání a přípravu. Dále paže vždycky nad příkrývkou – ne pod příkrývkou. Během dne děti zaměstnat – s dětmi si hrát – mluvit – dokud nebude činit samostatně. Samozřejmě musí dítě hlídat – ale ani trestat, ani přímo na jeho zlozvyk upozorňovat, člověk musí zlozvyk odnaučit, aniž by si toho všimnul – zcela nevědomě.

Nemohu uvěřit, že ta věc je tak zlá, jak Ty říkáš. Složitější bude nyní podobné věci se staršími chlapci, především se nesmí je na Gustavův zlozvyk upozorňovat. Jak to jde se sezením na toaletě? To časté a nekonečné sezení na toaletě nesmíte povolit! Doufám, že Ty se uklidíš – ale Gustava musí člověk hlídat a zlozvyk odnaučit. Úplně s tím souhlasím, abys to řekla mamince! Můžeš jí tyto řádky přečíst!?

(...)

a s mou hospodyní francouzskou čtverylku k velké radosti mladých důstojníků – pak domů a v 10 hodin jsem byl v posteli. Dneska chci jít k Beesům (kteří mě včera laskavě pozvali), avšak počasí je nepříznivé. Doufám, že dnes obdržím dopis ze 17. – povedly se hry odpovídajícím způsobem? Seznam jsem asi nechal v Olomouci.

S tisíci polibky tatínek

Prameny (obrazový materiál)

Zásnubní fotografie Huga Kálnoka a Marie Mensdorff na titulní stránce. Wiener Salon-Blatt č. 43, 23. říjen 1887, s. 1. Dostupnéz: <https://anno.onb.ac.at/cgi-content/anno?aid=wsb&datum=18871023&seite=1&zoom=33>

● Manželka Marie s dětmi Alžbětou, Gustavem, Marií, Hugem, Terezou a Ludmilou, duben 1901

Skupina 3: Kapitola „Majitelem panství a poslední léta“

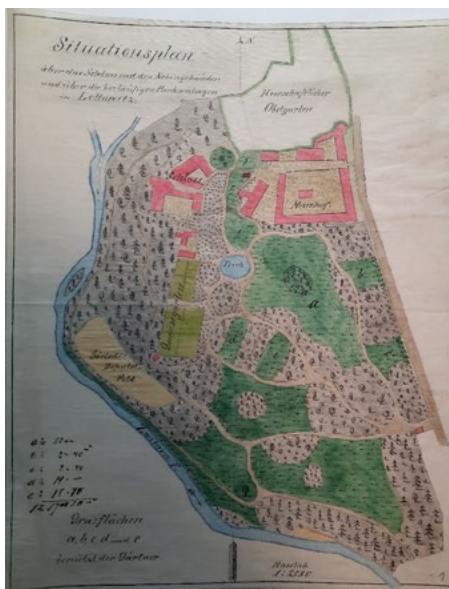
Prameny (textový materiál)

Ministerstvo železnic zohľadnilo účasť na
Cedoku. Ve snahe dosiahnuť užší súčinnosť na
rozvoji cizineckého ruchu zamýšľali ministerstvo
železníc zabezpečiť si účasť na Cedoku,
z nehož má byť vyvíjajúca reprezentatívna
československá kanceliária. V nejbližšej dobe
budou projednané finančné veci. MP

Hugo Kálnoký zemiel. Ve sľede 72-
niet v Letovicích vo veku 84 let vykostakár
Hugo Kálnoký, bývalý ľaný rodá a ko-
moti, generalmajor m. sl., člen pauskej sné-
mojny rakouskej ríšskej rady a pan na Leto-
vicih a Brodku. Tajným radou imenován byl
v roce 1906 a v roce 1909 doživotním členem
pauskej snémojny. Kálnoký byl držitelem paus-
ství v Letovicích, Slnovky, Prádie, Otaslavic,
Brodku a Zelené. Po 33leté vojenské službě
v roce 1897 odešel na odpočinek. V roce 1866
účastnil se války s Pruskem, 1878 okupace
Bosny a Hercegoviny. Zemřelý měl šest dětí,
jeden syn Felix zemřel letos v lednu. es

Rokovali dopravní úředníci v Bratislavě.
Večera ráno dojele do Bratislavy vídeňskou loď
150členná výprava spolku úředníků rakous-
kých státních drah a dunnských dopravních
úředníků. V Bratislavském přístavě byli uvítáni
presidentem státních drah v Bratislavě, inž.
Benešem, a ředitelem slovenského cizinecké-
ho svazu Bezdekem. Dali si prohlédnout památ-

Prameny (obrazový materiál)

● Krátký nekrolog o úmrtí

● Situační plán zámku a parku v Letovicích

● Pohřeb Huga Leopolda hraběte Kálnoky 23. května 1928

II. část výukového bloku

Skupina 1: Kapitola

„Let balonem a návštěva fotoateliéru“

Prameny (textový materiál)

(Let balonem) Jak jsme už informovali, podniknul vzduchoplavec Spelterini včera po 1 hodině odpoledne z Trabrennplatzu v doprovodu majora hraběte Kálnoky let balonem, o letu jsme se dozvěděli následující: Balon vzlétl při mírném severozápadním větru až do výšky 1500 metrů a směřoval svou cestu jihovýchodně. U Götzendorfu viděli pasažéři, jak se blíží silná bouře, a zahlédli zároveň, že balon rychle klesá. Co nejrychleji vyprázdnil dva pytle písku a překročil ve výšce jen 30 metrů nad korunami stromů Litavské vrchy. Hrabě Kálnoky vypustil tady prvního vzatého poštovního holuba s krátkou zprávou o dosavadním průběhu letu. Když balon přeletěl Neziderské jezero, cítili vzduchoplavci znovu rychlé klesání balonu a museli 3 pytle s balastem a koš na lahve vyhodit přes palubu. Balon byl už jen 20 metrů nad hladinou vody, ale dosáhl brzy znovu výšky 160 metrů nad jezero. Toto dvakrát se opakující rychlé klesání se přihodilo v důsledku náhlé změny teploty kvůli hroící bouři. Balon stoupal nyní prudce a dosáhl ve 3 hodiny výšky 500 metrů, ve 3 hodiny 15 minut už 3000 metrů. Teplota spadla pod nulu, a všimli si ojedinělých sněhových vloček. Ve 3.30 hodin se vznášel balon ve výšce 5000 metrů na mraky, odkud hrabě Kálnoky druhého holuba vypustil. Ve 3.45 hodin začal balon jižně od Kapováru velmi rychle klesat, a ačkoliv vzduchoplavci všechno, co měli v koši, vyhodili přes palubu, nastal brzy první prudký náraz. Balon se pozvedl sice znovu do vzduchu, spadl ale brzy znovu na zem, a sice na tvrdou půdu pastviny. Vzduchoplavci pokřikovali na přibíhající lidi, aby chytali provazy, ale marně! Oni neměli odvalu na to. Ještě jednou spadl balon na zem, a nastalo hrozné škubnutí – kotva byla zlomena. Teď nastalo smýkání. V šílených skokách balon byl unášen přes hluboké vodní příkopy s násypy hlíny a směřoval k násypu osazenému stromy. Balon se zamotal konečně do silného stromu, a síť zachránila vzduchoplavce, kteří hrozně sem a tam byli házeni. Nyní se přiblížili konečně lidé, a poté co překonali svůj údiv, poskytli vzduchoplavcům pomoc. Balon přistál východně od Gyoro ve 4 hodiny 2 minuty. Hrabě Kálnoky, který v žádné chvíli neztratil svůj klid, vypustil nyní třetího holuba, avšak žádný z nich do Vídně nedoletěl.

* (První ano!)

Čas	Výška	Místo
13:10	–	I.
13:30	1550 m	Centrální hřbitov – Kaiserebersdorf
13:45	800 m	Rauchenwarth
14:00	1740 m	Wienerherberg
14:15	1400 m	Götzendorf am Leitha-Gebirge
14:30	800 m	Purbach
14:45	1200 m	nad jezerem
15:00	500 m	jižně od Podersdorfu
15:15	3000 m	v mracích
15:30	4500–5000 m	v mracích

15:45	3400 m	jižně od Kapuváru
16:00	2000 m	Gyóró
16:10	–	Gyóró

- Tabulka, kterou si hrabě Kálnoky psal během svého letu

Prameny (obrazový materiál)

- Hugo jako cyklista (1891)

- Sestry Sidonie, Marie, Adéla, Helena a Hugo v Prostějově (1865)

Skupina 2: Kapitola „Život na zámku“

Prameny (textový materiál)

Hietzing 3. února 1904

Milý Liechteneckere!

(...)

Jak Vy jste se asi dozvěděl, leží ubohý Robert Ivan těžce nemocný v nemocnici v Brně. I když v tuto chvíli není žádné nebezpečí a podle dnešního věstníku dokonce zdravotní stav se jeví příznivě – tak se to zdá vyloučeno – že Ivan svou činnost jako zahradník bude kdy moci znovu dělat. Musím proto brát na zřetel, že ho pošlu do penze. Já jsem mu o tom nic neřekl – tak nevím, jak on si představuje zajištění –

ale myslím, že jeho manželka by se asi nejraději přestěhovala znovu do Brodku. Tedy člověk musí myslet na ubytování. Myslím vedle staré Schekalové by se asi dalo něco zařídit. Žádný velký byt není tam absolutně nutný – jelikož ti lidé patří dohromady – jedna kuchyně? by asi stačila! atd. Očekávám návrh s oznámením o případně nutných adaptacích –

a taky jak rychle by se toto mohlo uskutečnit – neboť v Letovicích musím brzy přijmout nového zahradníka. Toho ubohého Ivana je mi velmi líto, ale musím myslet na náhradu – neboť se to zdá nemyslitelné, že on znovu bude způsobilý k službě.

H.

Prameny (obrazový materiál)

- Zahradník Robert Ivan v zámeckém skleníku v Brodku

- Čestný diplom Huga Kálnokyho za účast na první výstavě raného ovoce v Kroměříži

- Ústřední salon zámku Brodek u Prostějova

Prameny (textový materiál)

Zámek Letovice 28. srpna 1904

Bůh zachovej, Bůh ochraňuj milé rodiče a dítě etc. etc.

Milý příteli!

Po návratu z naší exkurze do Ischlu – která částečně ani nebyla vůbec veselá – vezmu si pero, abych se zeptal? jestli náš telegram z Ischlu – ještě nebyl odeslán, když jsem odcestoval – dorazil. Můj bratr Sándor, moje sestry Helene, Adele, Gisella – hr. Melanie Sze., moje manželka a já jsme bohužel opožděně poblahopřáli Tobě a Tvé manželce, ale přímo z celého srdce k vaší dceři, která je nyní už asi rozkvetlou dívkou.

Zavázal jsem se vůči výše uvedeným osobám, tobě předat naši omluvu – kvůli opožděným gratulacím!! – Nenajdu žádnou lepší než v prvních dnech, kdy by se naše dobrá přání v záplavě ztratila. Chceme však, aby drazí rodiče věděli, jak jsme se těšili z radostné události – naše vřelá přání patří rodičům a dceři – ať ji brzy následuje bratříček.

Doufejme, že se matce a dceři daří docela dobře. Prosím, položte mě speciálně k jejím nohám! A jak se máš Ty? – Dobře! Říká Tvůj bratr Franz – kterého jsem nedávno viděl ve Vídni. Po velmi veselých prázdninách jsme bohužel museli přivést 17. tento měsíc ty 3 chlapce zpět do Kalksburgu – kde snad budou i nadále pilní. Odtamtud jsme s Mimi vyrazili na exkurzi do Gmundenu a Ischlu. V Gmundenu jsme našli Wredeovi v jejich vile, kterou jsme neznali, velmi pěkně tam sídlí – všichni jsou zdraví, včetně mé švagrové Gaby – přiměřeně!

Jiné to bylo v Ischlu – kde jsem našel moje sourozence, kteří hodně zestárli. Oni si **nestěžují a nechtějí být nemocní** – ale mně to bylo trapné – je vidět tak sešle stáří a bohužel se nedá nic dělat. Helena je zdaleka nejsvěžejší. S myšlenkou, jestli vůbec, kdy a za jakých okolností se všichni zase budeme moci potkat, jsme se rozloučili – aniž bychom to vyslovili. V Ischlu a Gmundenu byla hrozná zima – tudíž Mimi se pořádně nachladila a museli jsme strávit 4 dny v Hietzingu.

Hugo Kálnoky

<https://anno.onb.ac.at/cgi-content/anno?aid=cur&datum=19040922&seite=3&zoom=33>

Prameny (obrazový materiál)

● Hrabě Hugo s rodinou u moře, W. M. Ostroga, Menton-Trouville

● Synové Gustav a Alexandr s otcem na koních na zámku v Brodku (1905)

ŽIVOT V ČESKOSLOVENSKU V ÉŘE STALINISMU V BADATELSKY POJATÉ VÝUCE

- CÍLOVÁ SKUPINA:** studenti třetího nebo čtvrtého ročníku SŠ
- ČASOVÁ NÁROČNOST:** 2–3 vyučovací hodiny; v případě 2 vyučovacích hodin je optimální dvouhodinovka; v případě 3 vyučovacích hodin je vhodný model 1+2 (jedna hodina faktografie a souvislostí + badatelská dvouhodinovka)
- KLÍČOVÉ POJMY:** Československo, lidová demokracie, únor 1948, Komunistická strana Československa, stalínismus, čistky, Jihlavský kraj, Velké Meziříčí, dělnictvo, kolektivizace, korupce, zneužívání pravomocí, lidové mínění
- CÍLE VÝUKY
A MOTIVACE:** Cílem bude porozumět, jakými různými způsoby na diktaturu Komunistické strany Československa (KSČ) nastolenou v únoru 1948 reagovali obyvatelé Československa, a to včetně členů a funkcionářů vládnoucí KSČ. Studenti pracují po skupinách badatelsky, dokáží položit relevantní otázky a hledat na ně odpovědi v didaktizovaných pramenech. Dokážou zhodnotit důvěryhodnost pramenů a jejich užitečnost vzhledem k hlavní badatelské otázce. Porozumí motivacím a postojům rozličných historických aktérů a učiní rozhodnutí. Cílem je též lepší pochopení příčin velkého rozsahu čistek uvnitř KSČ a v širším kontextu též principů fungování a stabilizace poúnorového Československa.
- Vrcholný československý stalínismus (1948–1953) bývá někdy pojímán jako černobílý příběh o „zlých“ komunistech, kteří tvrdými represemi zcela ovládli společnost. Žitá skutečnost však byla složitější a pohybovala se od možnosti sociálního vzestupu a různých výhod přes propagandou poháněné nadšení v budování lepších zítřků až po různé podoby perzekucí. Proto je cílem lekce naučit studenty porozumět rozdílným postojům dobových aktérů k poúnorovému režimu s ohledem na jejich sociální, ekonomické a politické postavení i gender. Pro takto vymezený záměr je vhodné volit takzvanou perspektivu zdola. Studenti budou pracovat s kompozicí pramenů z lokálního prostředí, konkrétně Velkého Meziříčí, potažmo Jihlavského kraje z let 1949–1950. Příběhy konkrétních lidí z Velkého Meziříčí jsou zakomponovány do „velkých dějin“.
- V lekci je za účelem aktivizace studentů z větší části nahrazen transmisivní model výuky konstruktivisticky pojatým vyučováním. Výklad bude omezen na nutné znalostní minimum a studenti budou aktivizováni pomocí badatelsky orientované výuky, při níž analyzují dobové dokumenty i současné reflexe odborníků. Součástí tohoto postupu bude skupinová práce a též hraní rolí, kdy se studenti stanou

vnitrostranickými vyšetřovateli, kteří budou muset zjistit, co a proč se dělo v jednom okresním městě na Vysočině. Lekce bude proto zahájena aktivizační badatelskou otázkou „Proč se po únoru 1948 bouřili obyvatelé Velkého Meziříčí?“. Studenty by k práci mohla motivovat konfliktnost zkoumané situace a také rámování lekce „detektivními“ postupy. Design lekce umožní lépe porozumět některým důležitým rysům pounorové československé společnosti: a) propojenost lokálního dění s mezinárodní situací (sovětsko-jugoslávská roztržka a následné odsuzování J. B. Tita); b) kritický postoj dělníků, prezentovaných jako opora nového režimu, ke zneužívání pravomocí některými stranickými funkcionáři; c) velmi špatná hospodářská situace státu v kontrastu k privilegiím některých členů KSČ; d) funkce vnitrostranických čistek jako prostředku legitimizace moci KSČ nebo e) stereotypní obraz ženy, která prostřednictvím svého těla vládne mužům. Studenti současně nahlédnou meze práce s archivními prameny, s nimiž se musí vyrovnávat také historici. Jejich pátrání je totiž omezeno jednak počtem dochovaných materiálů, jednak komplikovaným zjišťováním důvěryhodnosti zdrojů. Důležité je též uvědomění, že s těmito limity se museli potýkat i doboví aktéři.

Konstruktivistický přístup k minulosti je založen na představě, že studenti pracují se sety pramenů a prostřednictvím jejich analýzy a interpretace sami vyvozují závěry o minulosti, aniž by bylo rezignováno na faktografii a souvislosti. Podstatou takové dějepisné výuky není předávání hotových výkladů, ale rozvoj historického myšlení studentů, jak ho v koncepci historické gramotnosti postulovali v knize *The Big Six Historical Thinking Concepts* kanadští didaktici Peter Seixas a Tom Morton a v českém prostředí realizoval projekt Dějepis+, <https://dejepisplus.npi.cz/>. Ze šesti konceptů historického myšlení lekce pracuje hlavně s výpovědí pramenů, příčinami a důsledky, dobovými perspektivami a vztahem k minulosti (etickou dimenzí). Takto pojatá lekce u studentů rozvíjí vyšší kognitivní myšlení podle Bloomovy taxonomie (analýza, syntéza, hodnocení), z perspektivy učitelů pak vyžaduje respektovat autonomii studentů – výuka založená na bádání upřednostňuje učitele jako průvodce a moderátora závěrů před pouhým poskytovatelem informací. Studenti při této výuce potřebují bezpečné prostředí, v němž budou moci otevřeně prezentovat svá zjištění. Kombinace badatelské práce, studentských prekonceptů a rozličných závěrů může vést ke kontroverzím, avšak zvládnutá kontroverze je přínosnější než uměle předstíraný konsenzus nebo vnucování jediné pravdy.

Pilotní podoba lekce byla vyzkoušena na Letní škole pro učitele dějepisu v srpnu 2020.

METODY A FORMY VÝUKY:

výklad, badatelské činnosti (vytváření hypotéz, zkoumání povahy zdrojů, popis a porovnávání zdrojů, zohlednění dobových souvislostí, sestavení podložené odpovědi), multiperspektivita, skupinová práce

POMŮCKY:

psací potřeby, papíry A4 nebo sešit, pracovní listy

Předporozumění: Lekce má přispět k lepšímu porozumění problematice poúnorového Československa, detailní znalost faktografie není u takto koncipované lekce podmínkou. Studenti by měli rámcově znát chronologii československých dějin 20. století. Podrobněji by se měli soustředit na proměny českých zemí po roce 1945 (změna postavení KSČ, proměny společnosti a hospodářství, převrat v únoru 1948 a jeho důsledky, represe a vnitrostranické čistky atd.). Studenti by měli být seznámeni s hlavními politiky z řad KSČ a hierarchickou strukturou této politické strany.

Studentům je vhodné sdělit, že v případě dění ve Velkém Meziříčí po únoru 1948 nejde o fiktivní příběh a aktéry, ale jejich práce se opírá o události doložené v archivních pramenech, které však byly pro potřeby výuky upraveny (výběr, zkrácení atd.). Aby zůstaly otevřené možnosti badatelské činnosti, nebyly vypouštěny pejorativní výrazy či vulgarismy a nebyly opravovány pravopisné chyby či stylistické nedostatky.

Metodika: Lekce je koncipována pro dvě vyučovací hodiny, nejlépe spojené do dvouhodinovy. Na základě vlastního uvážení může vyučující před samotnou badatelskou prací, která je těžištěm lekce, zařadit výklad zaměřený na základní faktografii a souvislosti. Kromě celorepublikové perspektivy může obsahovat i hlavní informace o lokalitě a klíčových historických aktérech lekce – informace „Kdo byl kdo“ je vhodnější zařadit do poslední reflektivní fáze lekce (viz Materiály, 1. Výklad). Lze však začít hned samotnou lekcí a v případě potřeby učitel faktografii průběžně doplní.

Zadané informace a úkoly, v textu této metodiky uvedené kurzivou, lze vytisknout jako pracovní list nebo promítat v prezentaci.

- 1 Sdělení tématu *Život v Československu v éře stalinismu*. Rozdělení do skupin (3 až 5 studentů).
- 2 Evokace pomocí badatelské otázky: *Proč se po únoru 1948 bouřili obyvatelé Velkého Meziříčí?*
- 3 Základní informace: *Jmenujete se Václav Pašek a píše se rok 1949. Jste předseda Krajského výboru Komunistické strany Československa (KV KSČ) v Jihlavě. V únoru 1948 se KSČ státním převratem chopila mocenského monopolu, a tak patříte mezi nejmocnější muže v celém Jihlavském kraji. Na podzim 1949 vám z Velkého Meziříčí, okresního města ve vašem kraji, přišlo několik většinou anonymních dopisů. Obsahují stížnosti na čtyři vysoce postavené okresní funkcionáře KSČ, kterým lidé přezdívali *Silná čtyřka*. Jmenují se *Mládek, Holánek, Večeřa a Komárek*. Anonymy, které obsahují i jména dalších kritizovaných členů KSČ, doputovaly až do Ústředního výboru KSČ, k nejvyšším stranickým místům v Praze. Abyste své nadřízené uklidnil a nebyl potrestán, musíte co nejrychleji vyšetřit, co se v okrese děje. Sestavíte proto čtyřčlennou vyšetřovací komisi KV KSČ Jihlava a v jejím čele se vydáte do Velkého Meziříčí.*
- 4 Po přečtení základních informací vytvoří každá skupina čtyři vyšetřovací otázky. Zadání úkolu č. 1: *Co byste potřebovali vědět a z jakých zdrojů informací čerpat, abyste situaci ve Velkém Meziříčí lépe porozuměli? Napište aspoň čtyři otázky.*

- 1 _____
- 2 _____
- 3 _____
- 4 _____
- 5 Po vytvoření vyšetřovacích otázek nechá vyučující podle potřeby zaznít několik z nich. Poté dostane každá skupina k četbě první sadu zdrojů, které studentům pomohou (částečně) odpovědět na položené otázky (viz Materiály, 2: Archivní prameny, Zdroje A a B). Zadání k úkolu č. 2: *Podařilo se vám získat první zdroje informací. Na jaké otázky jste dostali odpovědi? Označte konkrétní pasáže v dokumentech a stručné odpovědi připište k příslušným otázkám.*
- 6 Zadání úkolu č. 3: *Na všechny otázky jste odpovědi nedostali. Promyslete a zdůvodněte, jaké další zdroje byste potřebovali, abyste mohli zdárně posunout vyšetřování. Každá skupina vymyslí aspoň jeden další typ zdroje a po oslovení učitelem bude svůj návrh a jeho zdůvodnění sdílet s ostatními skupinami ve třídě.*
- 7 Každá skupina dostane k četbě druhou sadu zdrojů, které studentům pomohou (částečně) odpovědět na položené otázky (viz Materiály, 2. Archivní prameny, Zdroje C až E). Zadání úkolu č. 4: *Podařilo se vám získat další zdroje informací. Na jaké otázky jste dostali odpovědi? Označte konkrétní pasáže v dokumentech a stručné odpovědi připište k příslušným otázkám.*
- 8 Zadání úkolu č. 5: *Více zdrojů se vám získat nepodařilo. Každý z nich analyzujte a zhodnoťte do tabulky.*

	Kdo jsou autoři zdrojů (jména, funkce)?	Kde a kdy zdroj vznikl?	Byl pro vás zdroj užitečný? A/N a proč?	Je zdroj spolehlivý? A/N a proč?
Zdroj A				
Zdroje B				
Zdroje C				
Zdroje D				
Zdroje E				

9 Zadaní úkolu č. 6: *Nastal čas rozhodnout. Jako členové vyšetřovací komise Krajského výboru KSČ Jihlava napište krátký návrh na vyřešení případu tzv. Silné čtyřky v okrese Velké Meziříčí. Návrh musí obsahovat, koho a proč jste se rozhodli potrestat či nepotrestat vyloučením z KSČ. U každého jména uveďte aspoň 2 důvody a také na základě jakých zdrojů informací jste se rozhodli. Návrh bude začínat takto:*

„Členové vyšetřovací komise KV KSČ Jihlava pod vedením Václava Paška během března 1950 prověřovali okolnosti případu tzv. Silné čtyřky v okrese Velké Meziříčí. Po prostudování dostupných dokumentů a pohovorech s celkem 159 osobami zjistili, že...“

Každá skupina přečte výsledný text. Vyučující bude hodnotit zdůvodnění rozhodnutí včetně práce se zdroji. Rozhodnutí studentů se nemusí krýt s historickou skutečností, kdy byli všichni členové tzv. Silné čtyřky, tedy Stanislav Mládek, Jan Holánek, Jan Večeřa a Eduard Komárek, vyloučeni z KSČ a zbaveni všech veřejných funkcí. Stejný trest postihl také Věru Bartošovou a Františka Dvořáka, kteří se objevují též ve zdrojích, s nimiž studenti pracovali.

10 Celou lekci je vhodné uzavřít individuální četbou článku historika Mariána Lóžiho. Text mimo jiné odpovídá na důležitou otázku: Proč stalinistické čistky dosáhly takových rozměrů? Zadaní úkolu č. 7: *Přečtěte si článek historika Mariána Lóžiho „Co víme o československé společnosti v období stalinismu?“, který je dostupný z <https://a2larm.cz/2020/07/co-vime-o-ceskoslovenske-spolecnosti-v-obdobi-stalinismu/>. Na základě četby získaných poznatků dokončete tři z pěti souvětí níže dle vlastního výběru.*

- Nejzávažnějším argumentem pro mě bylo...
- Není snadné rozhodnout, protože...
- Bylo by jednoduché říct, že..., jenže...
- Na jedné straně..., na straně druhé...
- Podle mě je důležité...

Materiály

1. Výklad

a) Celostátní perspektiva

Neblahé vzpomínky na vleklou hospodářskou i politickou krizi třicátých let, ponížení mnichovskou dohodou a hrozivé zkušenosti s nacistickou okupací vedly v osvobozeném Československu k takřka celospolečenské shodě neobnovovat předválečné poměry. Nový řád, nazývaný lidová demokracie, byl postaven na pilířích nacionalismu, socialismu, omezení politické plurality i právního státu. Taková rekonstrukce státu, procházejícího tzv. národní a demokratickou revolucí, měla dvojí tvář. Jedna hleděla optimisticky do blízké budoucnosti, od níž lidé očekávali vybudování sociálně spravedlivé, bezpečné a rovnostářské společnosti, v níž se těžiště moci přesouvá na český a slovenský lid prostřednictvím nových orgánů veřejné správy, národních výborů, a jejíž ekonomika stojí na zestátněném velkém průmyslu, na jehož řízení závodními radami, respektive sjednocenými odbory participují zaměstnanci. Druhá tvář se obracela do minulosti a měla podobu etnické čistoty, retribuční a nápravy křivd spáchaných okupanty a jejich přísluhovači.

Hlavní parametry režimu národní a sociální jednoty zakotvoval Košický vládní program z 5. dubna 1945 a realizovala vláda Národní fronty Čechů a Slováků bez opozice

a s omezeným počtem politických stran, v případě českých zemí šlo o KSČ, ČSSD, ČSNS a ČSL. V neliberálním pojetí poválečné modernizace se agilní a organizovaní komunisté brzy stali nejpobulárnější stranou, protože se pasovali do role národní integrující síly, která má nejbliže k obyčejným lidem, neboť nejdůkladněji usiluje o odstranění diskriminací minulosti a naplnění příslibů lepší budoucnosti. Sympatie získávali též provázaností se Sovětským svazem, ochranitelem československých národních zájmů, protinacistickým odbojem či osobností nejoblíbenějšího politika tzv. třetí republiky (1945–1948), předsedy KSČ a po volbách v roce 1946, které komunisté v českých zemích suverénně vyhráli, také předsedy vlády Klementa Gottwalda.

V roce 1947 se systém Národní fronty ocitl v krizi, která vyvrcholila v posledním únorovém týdnu roku 1948. Komunisté tuto krizi vykládali jako šanci na dotažení revoluce z května 1945, kterému bránila „reakční“ část nekomunistů. Ti naopak upozorňovali, že KSČ systém Národní fronty zneužívá ve svůj prospěch, když si přivlastňuje všechny úspěchy. Když komunistický ministr vnitra Václav Nosek nesplnil vládní usnesení proti dalšímu růstu vlivu KSČ v pražské bezpečnosti, národní socialisté, lidovci a slovenští demokraté podali 20. února 1948 demisi. Vedení KSČ využilo skutečnosti, že demisi toho dne podala menšina ministrů a mobilizovalo své stoupence. Prostřednictvím masových demonstrací či generální stávkou tlačili na prezidenta Edvarda Beneše, aby demisi přijal, a současně zorganizovali vznik tzv. akčních výborů Národní fronty, klíčových nástrojů politického převratu sloužících k čistkám ve veřejné správě nebo hospodářství. Ve středu 25. února nemocný prezident pod tímto tlakem demisi ministrů přijal a Klement Gottwald sestavil vládu „obrozené Národní fronty“ pod hegemonií KSČ.

Únorem 1948 začalo přibližně pětileté tzv. zakladatelské období komunistického režimu v Československu, během něhož se podle sovětského vzoru tvořily mechanismy diktatury KSČ. K rysům nejen československého vrcholného stalinismu patřily centralizace moci, mobilizace pracovních sil za účelem překročení norem prvního pětiletého plánu a preference těžkého průmyslu, likvidace soukromého podnikání, násilná kolektivizace zemědělství, omezení občanských práv a svobod či politicko-výchovný dohled na život obyvatel s cílem vytvořit nového socialistického člověka. Toto nejrepresivnější období komunistického režimu rámovala Stalinova teze o zostřování třídního boje. Záměr radikálně změnit celou společnost komunisté po únoru 1948 opírali o širokou podporu obyvatelstva. KSČ byla doslova masovou stranou, když počet členů na konci roku 1948 před vlnami prověrek a čistek převyšoval dva a půl milionu členů, stranickou legitimaci měl každý třetí dospělý občan republiky. Poválečná „národní a demokratická revoluce“ měla přerůst do revoluce „socialistické“, která měla v budoucnosti vyústit do etnický a sociálně homogenní, a proto blahobytné společnosti komunismu bez odpůrců a nepřátel, kteří byli buď převychováni, nebo odstraněni. Demontáž právního státu či perzekuce vybraných skupin obyvatel ve jménu jednoty národa tudíž navazovala na poválečné období, kdy vznikaly předlohy přelomových sociálních opatření schválené až po únoru 1948, například zákon o všeobecném sociálním pojištění či zákon o rodinném právu zrovnoprávňující aspoň formálně muže a ženy. Nejen nižší vrstvy si s těmito progresivními kroky spojovaly zlepšení života a sociální vzestup, avšak velká očekávání přes enormní pracovní vypětí mnohých obyvatel zůstávala nenaplněna.

Ani popravy socialistky Milady Horákové či generála Heliadora Píky, ani perzekuce vybraných skupin obyvatel nevedly ke zlepšení hospodářské a sociální bídy nového režimu, jehož funkcionáři čelili velké krizi důvěry. A tak vedení KSČ stejně jako v jiných státech východního bloku odstartovalo hledání nepřátel uvnitř samotné strany. Impulsem k němu byla Stalinova teze o zostřování třídního boje vyhlášená po sovětsko-jugoslávské roztržce z léta 1948, kdy se z opěvovaného vůdce Jugoslávie Josipa Broze Tita v jazyce propagandy států sovětského bloku stal „krvavý pes Tito“. V Československu nabralo na

obrátkách po „odhalení zrádce Rajka“ v Maďarsku a příjezdu sovětských bezpečnostních poradců na podzim 1949 a vyvrcholilo monstrprocesem s „vedením protistátního spikleckého centra“ v listopadu 1952, do jehož čela byl postaven generální tajemník ÚV KSČ Rudolf Slánský. Po smrti Josifa V. Stalina a Klementa Gottwalda v březnu 1953 skončila vrcholná fáze stalinismu vyznačující se právě vzedmutou vlnou represí. Důležitý byl regionální rozměr stalinistických čistek, který zatýkání na nejvyšších místech předcházel. Na podzim 1949 šlo o případ olomouckého stranického tajemníka Josefa Stavinohy, který se promítl i do situace ve Velkém Meziříčí, a o rok později, v říjnu 1950, byl zatčen vedoucí krajský tajemník v Brně Otto Šling, který byl později popraven v procesu s Rudolfem Slánským. Vlnu regionálních čistek zajišťovaly po vnitrostranické linii speciální vyšetřovací komise zajíždějící do krajů či okresů z nadřízených pater stranické hierarchie. Členové komisí na místě sbírali důkazy o pochybeních kritizovaných funkcionářů (např. korupce, zneužívání pravomocí, tzv. diktátorské praktiky), která mohla být interpretována jako vlastizrada a špionáž, a prováděli též pohovory s jejich spolupracovníky. Tyto „hlasy zdola“ dávaly čistkám dynamiku, neboť nebylo výjimkou, že řadoví členové (a někdy i nestraníci) požadovali pro nepopulární lokální funkcionáře přísnější tresty než stranické centrum. Vážné případy pak přebíraly bezpečnostní orgány.

Již víme, že KSČ se po květnu 1945 rychle stala opravdu masovou stranou s milionovou členskou základnou a že poprvé ve svých dějinách se stala stranou vládní, která po vítězných volbách 1946 získala nejen nejvíc ministerských křesel, ale též post předsedy vlády. V čele KSČ stála dvojice zkušených komunistů, nezpochybnitelnou autoritu tvořil populární Klement Gottwald jako předseda strany, od roku 1946 premiér a od června 1948 prezident republiky, vnitrostranické záležitosti pak z pozice generálního tajemníka ÚV KSČ řídil do svého pádu v září 1951 Rudolf Slánský. Komunistická strana byla organizována hierarchicky od ústředí přes kraje a okresy až po základní organizace a po této linii probíhala i mocenská vertikála. Klíčovými výkonnými orgány byla předsednictva ústředního, krajských a okresních výborů KSČ v čele s předsedy a vedle těchto tzv. volených orgánů byl pro fungování strany důležitý aparát řízený stranickými tajemníky. Tak například na okresní úrovni se tedy jednalo o předsednictvo OV KSČ v čele s předsedou a okresní aparát vedl politický, později vedoucí tajemník OV KSČ (analogicky na krajské úrovni).

Vedle orgánů vládnoucích KSČ rozhodovaly o chodu státu orgány veřejné správy zvané národní výbory a členěné od ledna 1949 podle nového krajského zřízení. V krajích šlo o krajské národní výbory (KNV), v okresech o okresní národní výbory (ONV). Na začátku padesátých let dále fungovaly také tzv. akční výbory Národní fronty ustavené jako orgány komunistického státního převratu v únoru 1948, například v okresech šlo o okresní akční výbory (OAV NF).

b) Lokální perspektiva

Velké Meziříčí leží na Vysočině. V roce 1950 mělo přibližně 6 000 obyvatel, leželo v kraji Jihlava a bylo hlavním městem okresu. Lidé se zde živilí hlavně zemědělstvím, ve městě byly jen dvě větší továrny Dekva a Kablo. Byli silně věřící, dokonce i přibližně 80 % zdejších komunistů chodilo do kostela. Poválečné volby v květnu 1946 v okrese vyhrála strana lidová, KSČ skončila až druhá (celorepublikově suverénně vítězila); v samotném městě skončily výsledky voleb 1946 těsnou výhrou KSČ. Kraj i pražské centrum považovaly okres Velké Meziříčí za problematický, málo loajální novému poúnorovému režimu, diktatuře KSČ.

Kdo byl kdo:

- Stanislav Mládek – vedoucí (politický) tajemník okresního výboru KSČ (OV KSČ), nar. 1920, člen KSČ od 1945, dělník, ženatý, dojíždí, rodina nebydlí ve Velkém Meziříčí

- Jan Holánek – zemědělský tajemník OV KSČ, místopředseda Okresního národního výboru (ONV), člen KSČ od 1945, nar. 1894, ženatý, dojíždí, rodina nebydlí ve Velkém Meziříčí
- Antonín Večeřa – předseda Okresního akčního výboru Národní fronty, nar. 1908, člen KSČ 1945, kartáčník, ženatý
- Eduard Komárek – od února 1948 předseda ONV místo lidovce Antonína Blahy, od března 1948 předseda Sdružení čs. partyzánů, učitel, člen KSČ od 1945
- Věra Bartošová – tajemnice předsedy ONV Velké Meziříčí Komárka, tajemnice všech poválečných předsedů ONV, nar. 1930, členka KSČ po únoru 1948
- František Dvořák – člen KSČ a vedoucí velkomeziříčského hotelu Motl
- Václav Pašek – předseda KV KSČ Jihlava a hlavní vyšetřovatel případu Silné čtyřky, člen KSČ od 1921 (zakládající člen), nar. 1903, od V. sjezdu KSČ v roce 1929 člen ÚV KSČ, po roce 1945 poslanec a krajský stranický funkcionář

2. Archivní prameny

Zdroj A: Dopis předsedovi KV KSČ Jihlava Václavu Paškovi od pracovníků prádelny ve Velkém Meziříčí (bez datace, asi říjen–listopad 1949)

Naši funkcionáři postupují gestapáckou zastrahující metodou, takže lidé se bojí mluvit. (...) Politický tajemník má jíti vzorem, zatím však často pije a vyhrožuje lidem a při každém upozornění slušných lidí chce volati stanici SNB, aby tyto lidi odvedla. Po 2hod. noční, kdy přišel člen SNB upozornit na zavírací hodinu, byl odmítnut s poukazem, že pol. taj. za vše odpovídá a že je hlavou okresu, že nemusí nikoho poslouchat. Hlavně lidovci, kterých je na našem okrese převážná většina, mají z toho ohromnou radost, že u nás KSČ upadá a že nemáme schopných funkcionářů. A dále případ sl. Bartošové, tajemnice u předsedy ONV Komárka, krajně nespolehlivá, ovlivňuje svou rafinovaností naše vedoucí funkcionáře, zasedá s nimi v klubu, jak jsem se přesvědčil, a věci, které mají zůstat v tajnosti přenáší jiným osobám reakcionářům. Mezi členstvem KSČ je nazývána paní šéfová a Komárek pan šéf. Často a tajně se stýká s reakcionářem Šilberským, proč tajně? Stojí také za to zmínit se o poslední havárce v Martinicích, kdy si pol. taj. vyrazil zuby, které si musí nyní nechat spravovat. Občané z Mart. se divili, kde se vzalo v autě tolik láhví s kořalkou, které se válely z meze dolu. Společnost, která se nacházela v autě, byla na mol. Další vlivný funkcionář tajemník Akčního výboru NF Večeřa, který měl až do února, jak sám přiznal, legitimaci strany lidové i KSČ, se žene pouze jen za chlastem a pochybnými ženštinami; chová se záhadně, jak by i on čekal na převrat, máme dojem, že dělá někomu špicla. (...)

MZA, fond G 562, KSČ-krajský výbor Jihlava, ka. 84, inv. č. 45, Disciplinární případ Velké Meziříčí „zv. Silná čtyřka“ 1949–1950.

Zdroje B: Vyšetřování krajské komise KSČ vedené Václavem Paškem ve Velkém Meziříčí

Protokol sepsaný se třemi dělníky z V. Meziříčí (11. 3. 1950): Už je na čase že jste sem přišli věci šetřit, protože takle by už to dál nešlo. Předseda ONV Komárek je diktátorem, nedovede jednat s lidmi ani se soudruhy, vyhrožuje vyloučením ze strany a funkcí a když porovnáváme poměry v Jugoslávii docházíme k názoru, že je jako Tito. Bydlý v přepichovém bytě, mezi námi se tvrdí, že majetek není získaný poctivým způsobem a také se mu dovází aprovisace, také celé prase. Také se povídá, že má více žen a konkrétně Marii Krátkou a Bartošovou a v továrnách se povídá, že kunda rozhoduje v okrese. (...) Dále

se vykládá o černé chťě, kterou si postavil Dvořák (člen KSČ a vedoucí hotelu Mottl) na černo, protože mu k tomu Holánek a Mládek dopomohli a on jim za to zaplatil. (...) U Motlů se scházeli Mládek, Holánek a Večeřa a tam pili a současně se tam scházela reakční společnost. Často byli opilí, tak že z toho byly v továrnách nepěkné řeči a každou chvíli byli ožralí na mol a z autosprávkárny lidé říkali, že nic jiného nedělali, jak spravovali auta pro sekretáře strany. (...) Také je známo, že když tajemníci šli do vesnice, tak nešli za předsedou strany, ale k velkostatkáři Pavlíčkovi. (...) Když se prováděl výkup, Holánek řekl, že se na vesnici bojí a že tam musíme jít my dělníci. Na výkup se tajemníci báli chodit do vesnic, ale nebáli se tam chodit na určitá místa pít a pak při tom, když se vraceli, rozbíjeli auta. (...) Podle našeho názoru, není dále možno, aby zde ve funkcích stály Mládek, Komárek, Holánek, Večeřa. Toto je stanovisko i zaměstnanců našich závodů. A současně upozorňujeme, aby se jim nedostalo žádných stranických funkcí ani jinde.

Protokol se Sobotkou, okresním velitelem Sboru národní bezpečnosti (14. 3. 1950): Silná čtyřka existovala, když jsme kritizovali, byli jsme označováni za frakcionáře. Moji podřízení se jich báli. Říkalo se, že u Mottlů je sekretariát strany a silná čtyřka utrácí dělnické peníze. (...) Bartošové politicky nevěřím, před únorem snad nár. soc. Sloužila dobře dřívějším předsedům ONV za lidovce a dnes zase slouží dobře. Po únoru vyakčněna, potom si ji tam ale vzal zase zpět. Svatý Antonín začal se slavit od 11 hodin. Byl jsem tam také přítomen, ale hned jsem odešel, vypil jednu štamprličku a 2 koláčky. (...) Večeřa prý vydělal na prodeji auty strany a platil za silnou čtyřku útraty. Dvořák pro stavbu chaty na černo měl ústní povolení od Mládka, Holánka a Večeři a tímto při našem vyšetřování se oháněl. Říkal, že na okrese není nikdo vyšším pánem než KSČ. (...) Měli jsme podezření, že u Mottlů se hráli hazardní hry, ale nemohli jsem ověřit, byli vždy v uzavřené místnosti. (...) Řeči o poměru Komárka s Bartošovou zavdalo také to, že Komárek se ženou nikdy nejde na veřejnost a že žena pláče (...).

MZA, fond G 562, KSČ-krajský výbor Jihlava, ka. 84, inv. č. 45, Disciplinární případ Velké Meziříčí „zv. Silná čtyřka“ 1949–1950.

Zdroje C: Informace od vedení KSČ

Z brožury Jarmily Taussigové (členky Komise stranické kontroly ÚV KSČ) s názvem Komunisté a morálka (1948): Za kapitalismu se měří hodnota člověka podle bohatství, podle velikosti jeho bankovního konta. (...) Teprve ve společnosti, kde nebude boháčů a žebráků, za socialismus a komunismu, bude hodnota člověka určována podle jeho charakteru, nadání a schopností. (V kapitalismu) byla žena hospodářsky závislá na svém muži, z toho pak vyplývalo její poddanství vůči muži (...) byla považována za člověk méněcennějšího než muž, bylo proto její povinností poslouchat jej a sloužit mu. (...) Každý z nás jistě četl romány, zdánlivě tak nevinné a nepolitické, a přitom však nebezpečně popularizující buržoazní morálku. Mladá děvčata se v ní učí věřit, že snem a ideálem pro manželství má být ten nejbohatší. V různých románech se dočítáme, jak chudá a prostá dívka se dožije nečekaného štěstí, když si ji vyvolí za ženu šlechtitý továrník nebo velkostatkář, majitel šestiválce a zámku, kam si ji pak odvede. (...) Komunistická strana od svého vzniku se stala šířitelem nové morálky. (...) Dnes není již u nás špatná pracovní morálka a vzorem se stávají úderníci práce. Ušlechtilé soutěžení v práci, snaha dosáhnout co největšího výkonu a zdravá ctižádostivost zachvátila již většinu dělnictva, značnou část národa.

TAUSSIGOVÁ, J.: *Komunisté a morálka*. Praha 1948, s. 8, 19, 29, 32.

Výsledky prověrky členstva KSČ na podzim 1948: Jan Holánek, V. Mez, nar. 1894, rolnického původu, zemědělský tajemník, člen 1945, odborník v zemědělství, velmi vyspělý, iniciativní, zemědělskou politiku provádí velmi dobře, organizátor, má předpoklady růst; Antonín Večeřa, V. Mez., nar. 1908, dělnický původ, kartáčník, člen od 1945, uvědomělý, obětavý, pracovitý, méně energický, ukázněný.

MZA, fond G 562, KSČ-krajský výbor Jihlava, ka. 84, inv. č. 45, Disciplinární případ Velké Meziříčí „zv. Silná čtyřka“ 1949–1950.

Projev prezidenta republiky a předsedy KSČ Klementa Gottwalda na zasedání ÚV KSČ 24. 2. 1950: Musíme jako oko v hlavě střežit a pěstovat jednotu, velikost, akceschopnost naší strany. (...) A my také víme, že těch možností, výhod a prostředků, které mnohým členům KSČ dává jejich postavení, jakožto členům vládnoucí strany, může být a bývá někdy zneužíváno proti straně, proti republice, proti jiným občanům ve vlastní osobní prospěch nebo ve prospěch úzké kliky nohsledů (...) Když už musí zasáhnout SNB a když se potom ukáže, že někteří ze zatčených mají komunistickou legitimaci v kapse, to je velmi špatné vysvědčení (...) My jsem v poslední době vyřízli dva takové vědy, které nám vyrostly téměř pod nosem a které zapáchaly tak, že to bylo cítit až v Praze. Byl to případ v Karlových Varech a horší ještě případ v Olomouci (...) Lidé věděli, že krajský sekretář (tajemník) nejedná dobře (...) Netroufali si však kritizovat. Nechali se terorizovat (...) vyhrožovali, vyhazovali lidi z práce, nechali se uplácet a upláceli druhé. (...) Mluvil jsem o případu Jugoslavie (...) zmocnili se jí špiclové, agenti, lumpové, prostě zločinci, o souvisí v základě s tím, že nebylo kritiky a sebekritiky (...) musíme si vzít z dnešního Ústředního výboru poučení: Provětrat naše organisace dobrým větrem kritiky a sebekritiky. A nejenom organisace, nýbrž všechny kádry, krajské výbory, krajské sekretáře, okresní výbory, okresní sekretáře. Ústřední výbor a ústřední aparát bez ohledu na osoby a bez ohledu na nás (...).

GOTTWALD, K.: Dále a směleji vpřed za vybudování socialismu v naší vlasti.

Rudé právo z 1. března 1950, s. 4.

Zdroje D: Informace z Velkého Meziříčí od tajných spolupracovníků Státní bezpečnosti (StB), tedy politické politice

Zpráva řídicího orgánu XX-Q ve V. Meziříčí pro Zemský odbor bezpečnosti II. (zpravodajská ústředna) z 20. ledna 1949: Byl jsem 20. ledna v kanceláři ONV (...) s Komárkem jsem se tam setkal poprvé a on toto vykládá před neznámou osobou – představil jsem se jako Koubek z kraje. Dle předběžných zpráv jeví se mně Komárek, že nejde vždy pevně v linii strany. Téhož dne jsem se s ním setkal v poledne na sekr. KSČ, kde i další zaměstnanci strany, hovořil o svých intervencích, na ministerstvu zemědělní a ÚV KSČ, které prováděl v důsledku nedostatku náhradních krmiv za zemědělci odevzdané píce-niny obilné, přičemž řekl, že na min. zemědělství jsou sabotéři, neboť teď na okrese, protože vše odevzdali, nemají dostatek krmiv. Po odchodu ostatních při jeho některých dotazech jsem přímo řekl, že jsem od StB – byl tím velmi překvapena a zaražen. Ale nedal jsem znát, že se zajímám i o něho.

Hlášení od IP-38 a XX-Q, informátorů Státní bezpečnosti (únor 1949): Bartošová Věra se těší velké přízni Komárka, předsedy ONV. Při zájezdu členů rady ONV v létě 1948 na Slovensko do Baťovan byla společnicí Komárka, což ve Velkém Meziříčí vzbudilo pohoršení. Koluji ve městě pověsti, že spolu drží. Na úřad chodí i v neděli a byla tam viděna v přítomnosti Komárka. Velice rafinovaná koketnice, točí se kolem politického a zemědělského tajemníka KSČ Mládk a Holánka a byla s nimi několikrát na flámu, oba prý jsou za ní jako

posedlý, přičemž je nutí k pití a sama nepije. (...) Jelikož ze stanice SNB Velké Meziříčí odnesl s. Komárek ze zabavených kůží z Měřina jeden svazek nastříhaný na dámský plášť, je domněnka, že to obdrží asi ona.

MZA, fond G 562, KSČ-krajský výbor Jihlava, ka. 84, inv. č. 45, Disciplinární případ Velké Meziříčí „zv. Silná čtyřka“ 1949–1950.

Zdroje E: vyšetřování krajské komise vedené Václavem Paškem ve Velkém Meziříčí, pohovory s podezřelými

Protokol sepsaný s Antonínem Večeřou (11. 3. 1950): (...) Je mi známo, že se všeobecně tvrdilo, že my tři chodíme spolu pít, a že se o nás rozšiřují různé pomluvy, že chlastáme. Autem jsme jezdili všichni tři společně jen ve služebních záležitostech. V Meziříčí byla zachována vnitrostranická demokracie a každému umožněna kritika a sebekritika (...) na nic špatného se nepamatuju. Na svátek sv. Antonína začala oslava v 10 dopoledne se čtyřmi zaměstnanci OV KSČ, mezi nimi Mládek a Holánek. Na sekretariátu jsme byli až do 14 hodin, bylo to v úředních hodinách, kdy do budovy chodily strany, které toto veselí viděly a nastaly z toho řeči; pak jsme šli k Mottlům a pak do hostince na Letné, kde jsme skončili v neznámou hodinu, protože některý účastník tam zvracel. (...) Pochybuji, že by tam některé děvče nahé tancovalo; ani nevím, že by tam došlo k měření čuráků a že by na nich zvedali kýble. Co se týče, stavby chaty, hotelier od Motlů mi řekl, že když mu opatříme povolení, že dá KSČ 5 000, když z toho nebude mít trestní následky; s Holánkem jsme byli téhož názoru, že strana peníze potřebuje (...) Víím, že byla nějaká šmelina s masem, podrobnosti neznám (...) Holánka jsem dříve neznal, a proto nic podrobnějšího o něm nevím (...) Mládek členy přesvědčoval a nikdy nediktoval (...). To, že jsem začal častěji chodit do hostinců, způsobil kamarádský poměr s H. a M. a to, že jsem měl daleko domů.

Protokol sepsaný s Eduardem Komárkem (16. 3. 1950): Je mně známo, že na KV docházely anonymní dopisy na mou osobu. (...) my jsme nic v této věci nedělali, čekali jsme, jak rozhodne komise KV. Popírám, že bych při jednání s lidmi byl na ně sprostý. (...) Pokud jde o moji tajemnici Bartošovou, zasnoubenou s prof. Novákem, je mě známo od s. Krátké, že Bartošová se stýká se Šilberským, není mi známo, že 26. 2. 1949 dostala strana nějaké informace na Bartošovou (...). Je mně ale známo, že kdejaká žena na ni žárlí, je to hezké děvče, je v práci schopná, po únoru 1948 jsem ji z funkce vyřadil, ale protože jsem tam měl anarchii v kancelářských pracích, vzal jsem ji zpět. Politicky je z úřednic nejspolehlivější. Popírám, že bych se jmenovanou měl jakékoli důvěrné styky. (...)

Protokol sepsaný s Věrou Bartošovou (25. 3. 1950): O silné čtyřce mě není nic známo. Je mě ale známo, že se městem šířily nějaké klepy, které mě dávali dohromady s předsedou ONV. Pokud se týče zájezdu na Slovensko byla jsem tam pozvána funkcionáři ze Slovenska a předseda si mě s sebou nebral. Pokud se týče rozhovoru v knihkupectví, odmítám tvrzení, že jsem řekla, že bych šla do výroby, kdyby za mnou předseda nestál. Na schůzích jsem seděla vždy vedle Komárka a z toho mohli vzniknout různé dohady. (...) Tajemnicí předsedy ONV jsem byla u předsedy pplk. Indra, ředitele pojišťovny Peřiny, lesního rady V. Škvařila, úředníka A. Blahy. V únoru 1948 jsem byla přemístěna na zemědělské oddělení. Asi v červenci 1948 byla jsem povolána zpět jako tajemnice předsedy ONV Komárka.

MZA, fond G 562, KSČ-krajský výbor Jihlava, ka. 84, inv. č. 45, Disciplinární případ Velké Meziříčí „zv. Silná čtyřka“ 1949–1950.

Rozšiřující literatura pro studenty:

Kaplan, K.: *Zpráva o zavraždění generálního tajemníka*. Praha 1992.

Kaška, V.: Prověry členů KSČ v éře stalinismu, *Paměť a dějiny* 3 (2021), s. 62–75, dostupné z <https://www.ustrcr.cz/publikace/pamet-a-dejiny-3-2021/>.

Když stoupal Gottwald s KSČ na vrchol moci. O přebírání státu po únoru 1948. In: *Soudruzi. Dějinami Komunistické strany Československa*, podcast Českého rozhlasu, 2021, dostupné z <https://plus.rozhlas.cz/kdyz-stoupal-gottwald-s-ksc-na-vrchol-moci-o-prebirani-statu-po-unoru-1948-8519777>.

Komunismus made in ČSSR 1948–1989. In: *Historie.cs*, diskusní pořad České televize, 2018, dostupné z <https://www.ceskatelevize.cz/porady/10150778447-historie-cs/218411058220019/>.

Rychlík, J.: *Československo v období socialismu 1945–1989*. Praha 2020.

Rozšiřující literatura pro učitele:

Bílý, M., M. Lóži a J. Šlouf: *Nervová vlákna diktatury. Regionální elity a komunikace uvnitř KSČ v letech 1945–1956*. Praha 2019.

Heumos, P.: „Vyhrňme si rukávy, než se kola zastaví!“. *Dělníci a státní socialismus v Československu v letech 1945–1989*. Praha 2006.

Kalinová, L.: *Společenské proměny v čase socialistického experimentu. K sociálním dějinám v letech 1945–1969*. Praha 2007.

Kaška, V.: *Neukáznění a neangažovaní. Disciplinace členů KSČ v letech 1948–1952*. Praha–Brno 2014.

Mrňka, J.: *Svéhlavá periferie. Každodennost diktatury KSČ na příkladu Šumperska a Zábřežska v letech 1945–1960*. Praha 2015.

Nečasová, D.: *Obrazy nepřítelů v Československu 1948–1956*. Praha 2020.

Pinkas, J. (ed.): *Třetí odboj v didaktické perspektivě. Dějiny v diskuzi*. Praha 2020.

Rákosník, J., M. Spurný a J. Štaif: *Milníky moderních českých dějin. Krize konsenzu a legitimity v letech 1848–1989*. Praha 2018.

KAŽDODENNÍ ŽIVOT „OBYČEJNÉ“ ŽENY V OBDOBÍ STÁTNÍHO SOCIALISMU

- CÍLOVÁ SKUPINA:** studenti střední školy a vyšších tříd gymnázia
- ČASOVÁ NÁROČNOST:** 1 vyučovací hodina, 45 minut
- KLÍČOVÉ POJMY:** státní socialismus, gender, každodennost, zaměstnanost, volný čas, rodinný život, veřejná angažovanost, emancipace, orální historie, Československo

**CÍLE VÝUKY
A MOTIVACE:**

Cílem výuky je prostřednictvím životopisného vyprávění pamětnice přiblížit každodenní život „obyčejné“ ženy v době státního socialismu. Podle mnoha výzkumů životní zkušenost žen je odlišná od životní zkušenosti mužů, konkrétní osudy jedince zároveň umožní nahlížet na období komunistické dominance z jiné perspektivy a zohlední jiné aspekty minulosti, než které se obvykle objevují v učebnicích dějepisu. Žáci a žákyně si tímto prostřednictvím osvojí schopnost práce s audiovizuálním pramenem, zásady kritického myšlení, komunikativní, sociální a občanské kompetence.

Ženy jsou v učebnicích dějepisu i ve většině syntetických historických prací zastoupeny pouze nepatrným počtem, zdá se, jako by polovina lidstva nebyla ani součástí historických procesů. Zařazením životopisného vyprávění pamětnice se tento deficit aspoň částečně umenšuje. Zároveň vzpomínání očitě svědkyně představuje ženu jako aktivní aktérku minulosti, a nikoli jako pouhý objekt mocenského působení. Nabízí se zde prostor pro překonání a kultivaci genderových stereotypů, které ženy spojují převážně se soukromou sférou, nižšími intelektovými schopnostmi, pasivitou apod.

Jeden z důvodů znevěditelnění žen v dějepisné látce tvoří stále převažující preference politických a událostních dějin v osnovách středoškolského dějepisu. Zaměření na dějiny každodennosti a běžné starosti spojené s životem lidí v různých obdobích nabízí prostor pro tematizaci rodinného zázemí, způsobů trávení volného času, problémů a radostí v zaměstnání i angažování se ve veřejném prostoru, tedy důležitých aspektů života každého jedince v jakékoli době. Životopisné vyprávění „obyčejné“ ženy poskytuje také tzv. pohled zdola na důležité události a historické jevy a změny. Žáci a žákyně mohou lépe tímto prostřednictvím porozumět tomu, jak se lidé v daném období cítili, jak dané skutečnosti prožívali, jaké byly jejich hodnoty a cíle, na základě čeho se rozhodovali při volbě svých životních strategií apod.

V tomto ohledu je nedocenitelným prostředkem audiovizuální záznam vzpomínání pamětnice zaznamenaný prostřednictvím orálně historického výzkumu. Autenticita výpovědi může žákům a žákyním pomoci nastolit nové otázky a porozumět jiným aspektům minulosti. Napomáhá také budovat mezigenerační dialog, vcítění se do mentality starších lidí, specifických životních osudů, různých sociálních prostředí a v neposlední řadě také konkrétních období minulosti.

Státní socialismus ještě relativně do nedávna představoval určující charakter Československa, a proto je stále přítomen v rodinné paměti, vzpomínání či odkazy na něj pronikají silně i do veřejného prostoru. Tato etapa minulosti stále vzbuzuje řadu polemik, je spojována nezářka s černobílým náhledem na historické dění a je obestřena řadou mýtů. Zařazením problematiky každodenního života do dějepisné výuky se nabízí prostor pro hlubší porozumění jednání a uvažování jedinců té doby, pro rozvoj kritického myšlení, schopnosti respektovat odlišné názory a především pro prohloubení etických a občanských hodnot žáků a žákyní. V tomto ohledu je silně přítomen interdisciplinární prvek, výuku lze snadno propojit se základy společenských věd, českou literaturou apod.

METODY A FORMY VÝUKY:

skupinová práce, individuální práce, diskuse, brainstorming, rozbor a práce s audiovizuálním pramenem

POMŮCKY:

psací potřeby, dva vytištěné pracovní listy z výukového portálu Československo v paměti žen, připojení k internetu, promítací plátno

Předporozumění

Pro období státního socialismu je charakteristická snaha o proměnu genderových rolí ve společnosti. Ženy již neměly být uzavřeny pouze v soukromé sféře domova a rodiny, ale vstupovat do zaměstnání a angažovat se ve veřejném životě politicky i občansky. Většina žen v produktivním věku proto v součinnosti s dalšími sociálními faktory (nivelizace mezd a nemožnost hmotného zajištění rodiny pouze ze mzdy muže, pracovní povinnost ze zákona atd.) pracuje na plný úvazek v zaměstnání a i přes zvyšující se vzdělání především na nekvalifikovaných nebo méně kvalifikovaných pozicích. Veřejná angažovanost se projevuje zejména členstvím v masových organizacích (např. Československý svaz žen, Svaz československo-sovětského přátelství, ROH), účastí na neplacených brigádách v zemědělství nebo při kultivaci městského prostoru v okolí bydliště, účastí na kulturních akcích a oslavách významných státních svátků, ve vysokém procentu také členstvím v KSČ. I přes narůstající počet školek a jeslí však péče o rodinu a domácnost zůstává na bedrech žen, podíl mužů je dle výzkumů minimální. Výsledkem je fenomén tzv. dvojí směny, kdy ženy po návratu ze zaměstnání věnují v průměru stejný počet hodin obstarávání chodu domácnosti, výchově dětí a péči o partnera. Volný čas tak tvoří u nich minimální část dne. Více prostoru pro relaxaci se jim naskytuje o dovolené, kterou většina rodin tráví v rekreačních zařízeních nabízených od zaměstnavatele v rámci Československa. Typickým znakem trávení volného času v době státního socialismu je také turismus a autoturismus.

Evokační část

1. část opakovací, přípravná, před prací se samotným audiovizuálním materiálem

Na začátku výuky vyučující společně se třídou zopakuje dřívější poznatky o době státního socialismu, které byly probírány v předchozích hodinách. Vyučující nakreslí na tabuli časovou osu s počátky let 1948 a koncem 1989 a vyzve studující, aby připojili tyto dvě události a doplnili také další významné body. Pro žáky a žákyně se vytvoří podklad pro zasazování konkrétních „obyčejných“ událostí pamětnice do struktury

politických a sociálních dějin, s kterou byli dříve seznamováni. Snadněji tak dojde k propojení obou.

Po nakreslení časové osy se vyučující rovněž zeptá žáků a žákyň, co se jim vybaví o životě žen za státního socialismu a jejich postavení ve společnosti. Metodou brainstormingu se společně dopracovávají k odpovědím, vyučující je opět zapisuje na tabuli. Žáci a žákyně tak získají ještě jednu podkladovou strukturu před samotnou prací s rozhovorem s pamětnicí, po práci s prvním pracovním listem se k ní budou vracet.

2. část práce s první polovinou životopisného vyprávění Jarmily Š., věnovanou více každodennímu životu a sociálnímu zázemí pamětnice

<https://www.pametzen.cz/pribeh-jarmila>

Vyučující začne promítat na plátno první polovinu záznamu životního vyprávění Jarmily Š., který je připraven k těmto účelům na výukovém portálu Československo v paměti žen. Jarmila Š. pracovala jako dělnice, vstoupila do KSČ, aktivně se angažovala ve veřejném životě, byla vdaná, měla dvě děti, vypráví o každodenním životě a zároveň o politicko-společenské situaci, která se s každodenností člověka výrazně mísila.

Po skončení kapitoly 1 a 2 vyučující rozdá studujícím pracovní listy Budování lepších zítřků, tematizující především život žen za socialismu (viz Příloha č. 1, <https://www.pametzen.cz/files/eu-pamet-zen-pracovni-list-jarmila-s-karta-a.pdf>), a rozdělí studující do malých skupin po 4–5. Žáci a žákyně začnou společně ve skupině pracovat na prvním úkolu, jenž sleduje spíše faktografickou linii vyprávění pamětnice a dotazuje se, co znamenala akce Administrativa do výroby, v jakých oborech začaly ženy v 50. letech pracovat a kdo měl na starosti péči o domácnost.

Po zodpovězení těchto otázek přejdou k druhému úkolu, který vybízí žáky a žákyně k tomu, aby se vžili do života ženy v 50. letech a v pěti větách popsali svůj běžný den. Tento úkol budou plnit každý již samostatně a teprve po jeho vypracování si nejdříve v rámci dané skupiny budou porovnávat své představy o každodenním životě žen. Nakolik zde bylo zastoupeno zaměstnání, veřejný život a péče o domácnost a rodinu. Objevoval se zde prostor pro volný čas? A jak ho žena trávila? Lišil se od volného času tráveného muži? Poté každá skupina bude tlumočit výsledky druhého úkolu tohoto pracovního listu před celou třídou.

Vyučující se vrátí k tomu, co metodou brainstormingu bylo zapsáno na tabuli a vybídne žáky a žákyně k tomu, aby identifikovali shody a rozdíl mezi tím, co si představovali o životě žen na začátku hodiny a co nyní, po poslechu části životopisného vyprávění, individuální práci a diskusi ve skupině a ve třídě. Případné rozdíly mohou být dále tematizovány.

3. část práce s druhou polovinou životopisného vyprávění pamětnice Jarmily Š., reflektující především Pražské jaro roku 1968 a tzv. sametovou revoluci roku 1989

Vyučující promítne na plátno druhou část životopisného vyprávění (kapitola 3–5) a následně rozdá studujícím pracovní list Zklamání z demokracie, tematizující vedle každodenního života v době normalizace také reflexi pamětnice událostí let 1968 a 1989 (viz Příloha č. 2, <https://www.pametzen.cz/files/eu-pamet-zen-pracovni-list-jarmila-s-karta-c.pdf>). Žáci a žákyně odpovídají na připravené otázky ve skupině, jedná se opět o dvě hlavní části. V prvním úkolu studující napíší ve třech bodech, jak paní Jarmila vnímala Pražské jaro. V druhém úkolu se zaměří na sametovou revoluci – jak ji paní Jarmila vnímala, proč ji tak vnímala a zda v hodnocení komunistického režimu hrál roli její sociální původ (pocházela z nejnižších sociálních vrstev).

Po vypracování úkolu budou skupiny postupovat totožně, nejdříve za každou skupinu bude jeden z jejích členů tlumočit výsledky a následně o nich budou studující diskutovat v rámci celého třídního kolektivu. Vyučující se zaměří především na druhý úkol, kde je

tematizován negativní vztah Jarmily Š. ke změnám, které přinesla tzv. sametová revoluce. Zde se bude věnovat tomu, zda je možné v rámci každodenního života této konkrétní pamětnice nalézt něco pozitivního na období státního socialismu. Na tabuli napíše podněty žáků a žákyň, připojí i druhý sloupec negativních aspektů období státního socialismu spojených primárně s každodenním životem. Vyučující tým poukáže na současnou pestrost přístupů k minulosti, k tomu, jakým způsobem lidé minulost hodnotí a jak tato hodnocení ovlivňují či mohou ovlivňovat jejich vlastní jednání. Zde se nabízí prostor pro posilování tolerance k jinému názoru a zároveň pro výchovu k demokratickým a občanským hodnotám.

Na závěr žáci a žákyňe společně doplní do časové osy vytvořené na začátku hodiny významné body života pamětnice, aby došlo k hlubšímu propojení individuálního života s politickými a sociálními milníky dějin. Vyučující také vybídne žáky a žákyňe k sebereflexi práce, k tomu, aby sdělili, co jim životopisné vyprávění „obyčejné“ ženy přineslo nového z hlediska faktografie a především obecnějších úvah o minulosti a společenském postavení žen v daném období. Vyučující rovněž může využít poslední úkol z druhého pracovního listu, nebo faktografický text pod příběhem, který studujícím dodá kontext zaměstnanosti žen v 50. a na začátku 60. let, nebo může vybídnout studující k formulování otázky pamětnici, která by je nejvíce zajímala a na niž v jejím vyprávění nedostali odpověď.

Možné rozšíření výuky: Pro další rozšíření výuky dějepisu, popř. základů společenských věd je možné využít výukový portál Československo v paměti žen (<https://www.pametzen.cz/>), který zpracovává životopisná vyprávění pamětnic narozených v letech 1920 až 1960, získaná prostřednictvím orálně historického výzkumu Paměť žen, uložená v archivu knihovny neziskové organizace Gender Studies, o. p. s. v Praze. Na webových stránkách Československo v paměti žen je k dispozici celkem deset životopisných vyprávění žen z různých sociálních vrstev, s různými zkušenostmi života v období státního socialismu. Všechna dostupná vyprávění jsou zkrácena a přehledně rozčleněna do několika kapitol. Vztahují se k nim vždy pracovní listy, metodické instrukce pro vyučující, faktografické texty korespondující s danými tématy, rozsáhlý seznam doporučené literatury apod. Zároveň je možné využít také textové přepisy, které jsou připojeny ke každému audio vyprávění.

Literatura k dalšímu studiu:

Pažout, J. (ed.): *Každodenní život v Československu 1945/48–1989*. Praha–Liberec 2015.

Rychlík, J.: *Československo v období socialismu. 1945–1989*. Praha 2020.

Havelková, H. a L. Oates-Indruchová (eds.): *Vyvláštěný hlas. Proměny genderové kultury české společnosti v letech 1948–1989*. Praha 2014.

Wagnerová, A.: *Žena za socialismu. Československo v letech 1945–1974 a reflexe vývoje před rokem 1989 a po něm*. Praha 2017.

Ghodsee, K.: *Proč mají ženy za socialismu lepší sex. A další argumenty pro ekonomickou nezávislost*. Brno 2020.

SOUBOR POSTERŮ „PŘÍBĚH ČESKOSLOVENSKEHO URANU“

návrh doplňkového
výukového materiálu

- CÍLOVÁ SKUPINA:** studenti středních škol, případně též žáci 8. a 9. tříd, učitelé dějepisu
- ČASOVÁ NÁROČNOST:** Pomůcka k prezentaci ve třídě nebo formou výstavy bez časového omezení. Možnost využití jako doprovodného materiálu ke konkrétní frontální i projektově orientované výuce na dané téma při zachování možnosti dlouhodobého působení při pasivní prezentaci v prostoru.
- KLÍČOVÉ POJMY:** postery, multikontextualita, 50. léta, první pětiletka, nucená práce, politické procesy, pracovní tábory, ekologické dopady těžby, využití uranu, jaderné zbraně, proměny krajiny, proměny a zánik sídel, migrace
- CÍLE VÝUKY:** Návrh souboru pěti plakátů nabízí didaktické využití prezentace zajímavého a specifického fenoménu uranové těžby k seznámení se s širšími souvislostmi československých dějin v 50. letech 20. století.

Předporozumění: Téma československé těžby uranu po druhé světové válce je v české historické paměti a ve veřejném diskurzu primárně spojeno s existencí pracovních táborů a s vězněním a utrpením politických vězňů. Je to pochopitelné. Potřeba dokumentace a objasnění podob komunistické perzekuce po roce 1989 obecně zájmu o soudobé dějiny dominovaly a systém táborů vzniklých při uranových dolech lze přitom vnímat jako jeden z jejích nejvýznamnějších symbolů. Tento symbolický význam podtrhuje také dlouhá tradice utajování všeho, co s uranem a jeho těžbou pro Sovětský svaz souviselo. Dějiny Jáchymovských uranových dolů tedy nesou punc „tajných dějin“, jejichž odhalování působí jako naléhavé a atraktivní. Utajování těžby a táborů a následně zahlazování stop velmi dobře korespondovaly také s potřebou polistopadového odhalování bílých míst, tedy rozkrývání neznámých a tabuizovaných kapitol minulosti, které v prvotní fázi pohánělo odborný i celospolečenský zájem o výzkum soudobých dějin.⁰⁰¹ To, co se z hlediska kritického zkoumání může ukázat jako předmět skepse a kritického prověřování, může samo o sobě poskytnout vítaný didakticky motivační potenciál.

V souladu s tradiční kontextualizací je fenomén těžby uranu předkládán také v učebních materiálech, které k tématu dosud vznikaly, a také v učebnicích je uran zmiňován prakticky výhradně nebo dominantně v souvislosti s perzekucí politických vězňů. Například učebnice moderních dějin pro střední školy nakladatelství Didaktis v rámci kapitoly Politické procesy v Československu 50. let přináší k tématu těžby uranu v hlavním textu zmínku o trestaneckých táborech, odkazující na konkretizační box s názvem Uranové peklo, ve kterém se žák dovídá: „*Odpůrci režimu často končili v zařízeních, kde pracovali pro blaho společnosti. Zpravidla se jednalo o fyzicky náročnou a nebezpečnou práci v místech, jako jsou doly, železárny či hutě. K nejznámějším takovým zařízením patřily jáchymovské uranové doly* [zvýrazněno v originále, pozn. T. D.] (*doly u Jáchymova se po válce staly pro SSSR velmi důležitým zdrojem uranové rudy nutné pro výrobu atomové bomby*). *Vězni zde byli vystaveni radioaktivnímu záření, neustálému nebezpečí úrazu a vyčerpání. Pravidelně trpěli hladem a byli bití. I proto se pro takové vězně žilo označení mukl – „muž určený k likvidaci“.* *V jáchymovských dolech zemřelo podle odhadů přes 200 vězňů.*“ Textík sice obsahuje dílčí nepřesnosti a reprodukuje některé prvky táborových legend, prezentovaný obsah nicméně odpovídá didaktickému záměru ilustrovat poměry nejznámějším příkladem věznění politických vězňů. Skutečnost, že jde o informační pahýl, se autor textu pokusil kompenzovat v závorce uzavřeném sdělením o souvislosti uranu se sovětským jaderným programem.⁰⁰² Je tedy zřejmé, že i v učebnici, která je z hlediska rozsahu a struktury faktografie považována za nejkvalitnější, je informace o čsl. uranové těžbě velmi omezená a v souvislostech selektivní. Např. učebnice Nakladatelství Fraus podává ve stejném základním kontextu o uranových dolech informaci jednak velmi nepřesnou (záměna trestaneckých táborů s tábory nucené práce) a natolik redukovanou, že je možné mluvit o zavádějícím sdělení.⁰⁰³ Je evidentní, že z hlediska učebnic představuje uranová těžba téma, které stojí na hraně hlavního vzdělávacího obsahu, případně

001 K různým kontextům tématu viz Dvořák, T.: Jáchymovské doly a vznik pracovních táborů v souvislostech politiky řízení pracovních sil v poválečném Československu. In: Pinnerová, K.: *Jáchymov: jeviště bouřlivého století*. Praha, Ústav pro studium totalitních režimů 2018, s. 142–159; Bischof, A.: *Das „Tschechoslowakische Nationalunternehmen Jáchymov“ – ein sowjetisches Großprojekt? Die Uranerzindustrie in der Wahrnehmung und in den Zukunftsvorstellungen tschechoslowakischer Politiker im Wandel der Zeit (1945–1964)*. Collegium Carolinum, München 2013, [online]. [cit. 13. 04. 2021]. Dostupné z: <http://ostdok.de/id/BV041233516/ft/bsb00085691?-page=1&c=solrSearch0stdok>

002 Viz *Moderní dějiny pro střední školy – Učebnice*. Brno 2014, s. 122.

003 Viz *Dějepis 9. Učebnice pro základní školy a víceletá gymnázia*. 2., upravené vydání. Plzeň 2017, s. 108, mapa s. 133.

za ní. Není cílem této úvahy autoritativně rozhodnout, zda to odpovídá historické relevanci tématu. Cílem je spíše ukázat, že téma má při hlubším uchopení díky velmi rozvětveným souvislostem mnohem větší didaktický potenciál, než jako „pouhá“ ilustrace komunistických represí. V úvahu by tedy přicházelo zpracování tématu v rámci některého druhu rozšiřujícího či doplňkového didaktického materiálu. I zde však převažuje zavedená kontextualizace tématu v dějinách perzekucí.⁰⁰⁴ Částečné rozšíření souvislostí nabízí snad jen vzdělávací aktivity projektu Jáchymovská místa paměti navázané na Naučnou stezku Jáchymovské peklo vytvořenou a provozovanou spolkem Političtí vězni.cz.⁰⁰⁵

Cílem předkládaného výukového materiálu, tedy pěti posterů, je programové překročení hranic dominantního výkladového rámce perzekuce a představení tématu uranové těžby jako multikontextuální problematiky. Vedle nabídky didaktického využití konkrétní problematiky tak mají postery v obecné rovině především demonstrovat možnost zahrnout do komunikace různých témat jejich komplexní souvislosti, a představit tak další roviny vnímání a paralelní otázky politických, sociálních i hospodářských dějin. V daném případě je zvolena následující pětice tematických okruhů, které rámují jednotlivé postery: 1. K čemu je uran? (Původní využití československého uranu, uran a atomová bomba a počátky závodů ve zbrojení); 2. Uranový průmysl – stát ve státě (Vznik československého uranového průmyslu v kontextu poválečné transformace čsl. hospodářství, první pětiletky a prioritizace odvětví); 3. Uran a lidé (Problematika pracovních sil a poválečné migrace); 4. Československý „GULAG“ (Problematika politických vězňů a uranových táborů); 5. Proměny sídel a krajiny (Dopady těžby na krajinu a proměny sídelní struktury).

Propojena jsou tedy témata z mezinárodní politiky, studené války, dějin komunistické ekonomiky, dějin migrací, pracovní politiky, vývoje urbanismu. Jako vedlejší tematická pole jsou dotčeny dějiny přírodních věd, geografické souvislosti, dějiny literatury a architektury. Potenciál rozšiřování o další souvislosti tím jistě není vyčerpán, ale holistický přístup zde není cílem o sobě.

Rozšíření perspektiv a témat a jejich strukturované znázornění reprezentované jednotlivými postery reaguje také na riziko zjednodušeného a černobílého vnímání poválečné sociální reality jako konfliktu mezi diktaturou a represemi ovládanou společností. Toto tradiční pojetí má omezenou vypovídací a vysvětlovací schopnost a je spojeno s rizikem nefunkčního doktrinárního výkladu minulosti bez hlubšího pochopení a porozumění. Navržený výukový materiál se tak zároveň v základním východisku snaží reflektovat (revizionistickou) kritiku tzv. totalitářského vyprávění, i když nutně nekopíruje metodologické důrazy hlavního proudu této debaty.⁰⁰⁶

S tím souvisí také záměrný odklon od schematického oddělování období po roce 1948 od období tzv. třetí republiky. Ačkoliv pro posterové pomůcky v dějepisu je typické spíše zobrazování chronologických přehledů, předložená sada je strukturována problémově a jednotlivé postery by měly být srozumitelné i samostatně bez daných návazností. Zároveň však platí, že jejich komplexní recepcí prohlubuje možnosti porozumění.

004 Viz např. výukové materiály serveru *Moderní dějiny.cz*, např. článek *Uran*, dostupný z: <https://www.moderni-dejiny.cz/clanek/uran/> [cit. 20. 3. 2022], a některé tamtéž odkazované související články.

005 Viz Bouška, T.: *Jáchymovská místa paměti. Průvodce (ne)dávnou minulostí. Edukační doplněk Naučné stezky Jáchymovské peklo*. S. L. 2019, [online]. [cit. 20. 3. 2022]. Dostupné z: <https://politictivezni.cz/documents/cz-pruvodce-201912230025243.pdf>

006 Z četných diskusních příspěvků viz např. Pullmann, M.: *Sociální dějiny a totalitněhistorické vyprávění*. In: *Soudobé dějiny*, 15, č. 3–4 (2008), s. 703–717, zde s. 704–707.

Nové, resp. nově zaváděné trendy, jako je projektová či badatelsky orientovaná výuka, důraz na využití individuálních příběhů, práce s filmem či artefakty a další inovace, významně rozšiřují spektrum didaktických nástrojů a zvyšují didaktickou účinnost výukového procesu. Vedlejším efektem jejich implementace je však vysoká spotřeba již tak limitované hodinové dotace výuky dějepisu. Didaktické inovace jsou tak z velké části závislé na prohloubeném studiu určitého specifického segmentu dějin, a stávají se tak velmi náročnými na zajištění odpovídajícího ukotvení v širším kontextu. Pokud platí, že podmínkou vytváření a udržování zdravé historické kultury a získávání očekávaných kompetencí je vedle prohlubování porozumění také budování dostatečně širokého historického povědomí, nezbývá než hledat cesty k vyvažování obou poloh. Jinými slovy, je třeba odpovědět na otázku, jak při aplikaci inovativních přístupů zajišťujících hlubší porozumění didakticky reagovat také ve prospěch pokrytí dějepisné látky bez její výrazné redukce. Domnívám se, že řešení leží právě ve využívání multikontextuality a průřezovosti témat, optimálně také jejich překrývání s dalšími oblastmi vzdělávání. Další pomocí může být právě zhušťování na první pohled nesouvisejících obsahů prostřednictvím vhodných tematických svorníků za širokého použití obrazového ilustračního materiálu. Poster, tedy plakát, se přitom jeví jako vhodná forma sdělení. Poster kombinuje prostředky textového výkladu s požadavky vycházejícími vstříc *vizuálnímu obratu* v poznávání a vzdělávání.⁰⁰⁷

V akademickém provozu je poster, tedy plakát, běžně rozšířenou formou odborného sdělení užívanou typicky na konferencích ke sdělení výsledků výzkumných projektů jako prezentační alternativa nebo i podpůrný prostředek k referátu, a to zejména v přírodních vědách nebo v oborech s významnou vizuální složkou sdělení. Vedle toho ovšem může poster sloužit jako didaktická učební pomůcka.⁰⁰⁸

Postery nejsou v didaktickém procesu ničím novým. Různé nástěnné obrazové pomůcky se ve školní výuce nejen dějepisu objevují po desetiletí jak v podobě publikovaných vzdělávacích pomůcek, tak v autochtonních „výzdobách“ specializovaných učeben. Typické jsou v dějepisu různé časové linky, schémata, přehledy apod. Trend posterizace ostatně můžeme sledovat ve většině současných učebnic.⁰⁰⁹

Chronologické schéma je zřejmě nejčastější a nejtypičtější formou posterů, což ovšem omezuje jeho didaktické možnosti.⁰¹⁰ Postery, resp. jejich sady totiž umožňují přímo propojovat témata, která by jen stěží bylo možné propojit v učebnici jinak než formou křížových odkazů, protože jiný způsob by příliš narušoval chronologický lineární pořádek učebnice. Naopak v případě posteru znamená lineární výklad větší riziko logických pastí. Obraz v rámci posteru působí paralelně k textům, souvislosti jsou přitom jasně patrné. Poster má tak díky kombinaci různých forem sdělení blíže k hypertextu spíše než k lineárnímu textu. Na rozdíl od hypertextu však poster umožňuje zachovat definici a ohraničení vzdělávacího obsahu.⁰¹¹

007 Baumgärtner, U.: *Wegweiser Geschichtsdidaktik. Historisches Lernen in der Schule*. Paderborn 2019, s. 167–168.

008 Průcha, J.: *Pedagogická encyklopedie*. Praha 2009, s. 259.

009 Viz např. výše citované učebnice Didaktis a Fraus v pozn. č. 2 a 3.

010 Např. série *Milníky našich moderních dějin*, projekt Výukové plakáty, viz <https://www.vyukove-plakaty.cz/milniky-nasich-dejin/>

011 Blíže k problému hypertextuality a historie viz Dvořák, T.: World wide web a dějepisectví. Rizika, výzvy a příležitosti, *Dějiny-Teorie-Kritika* 12, 1 (2015), s. 108–121.

V konkurenčním vědeckém prostředí hraje významnou roli atraktivní grafické zpracování, což je žádoucí také z hlediska didaktiky. Předkládaný návrh se soustředí především na problém obsahové stránky a na originální grafické zpracování vzhledem k cílům této publikace do značné míry rezignuje. Sada má podobu pěti horizontálních posterů vytvořených jednoduše pomocí šablony v prostředí MS PowerPoint, tak aby mohly být vytištěny pro individuální potřebu učitele nebo prezentovány elektronicky.

Opět analogicky k výzkumnému posteru by měl být také v případě vzdělávací pomůcky kladen důraz na promyšlenou přípravu obsahu. První krok spočívá ve vytvoření seznamu sdělení, která mají být na posteru prezentována. Tento proces hromadění a selekce je příležitostí paralelně promýšlet význam obsahů jak z hlediska podstatných či nepodstatných částí výkladu, tak z hlediska didaktické účinnosti.

Posterová forma sdělení má v didaktice poměrně široké využití. Postery mohou sloužit jako podpůrný doprovodný materiál jak při transmisivním modelu výuky, tak při badatelsky orientovaném projektovém vzdělávání. Zde se může uplatnit jako předmět dekonstrukce, případně může být poster určen jako výstup projektu. V takovém případě se vhodně uplatní společná (s učitelem) či týmová spolupráce při selekci sdělení a jejich forem na základě důležitosti.

Příložené postery obsahují od dvou do čtyř krátkých výkladových textů v délce mezi 60 a 180 slovy. Dále jsou zde použity obrázky s popisky včetně ukávek z dobových pramenů v počtu 5–11 na jeden poster a celkem šest diagramů, grafů či tabulkových přehledů. Výzvou u zvoleného tématu bylo také vyrovnat se s nedostatečným množstvím dobové fotografické dokumentace uranové těžby v 50. letech, které souviselo se zmíněnou praxí maximálního utajení. Jednotlivé postery jsou dále strukturovány do jednotlivých témat, která jsou zpravidla reprezentována jedním ze stručných výkladových textů, v některých případech je však sdělení necháno na vyobrazení s příslušným popiskem či na doprovodném diagramu. Příslušná struktura posterů podle témat a použitých materiálů je následující:

Poster	Dílčí téma	Vyobrazení	Grafika
<i>K čemu je uran?</i>	Hirošima a Nagasaki	Zničená Hirošima	
		Puma svržená na Nagasaki	
	Stalinova bomba (text)	První sovětský atomový test	
	Smolince a radioaktivita (text)	Vzorek smolince	
		Ukázka uranového skla	
		M. Curie-Sklodovská	
		Hotel Radium Palace	
	Uranové doly v Jáchymově (text)	Mapka světové těžby uranu v r. 1945	
	Obrázky původních tří uranových dolů v Jáchymově		

Poster	Dílčí téma	Vyobrazení	Grafika
<i>Československý uranový průmysl – stát ve státě</i>	Dohoda o těžbě uranu (text)	Hlavička Jáchymovských dolů	
	Rozšiřování těžby (text)	Obrázek současné po- doby dolu Svornost	
		Ukázka z dobového dokumentu ilustrující prudký rozvoj těžby	
	Uran a první pětiletka (text)	Ukázka dobového návrhu plánu těžby z korespondence Klementa Gottwalda	Tabulka zvyšování plánu těžby
	Utajování a bezpečnost (text)	Ukázka přísně tajné zprávy pro A. Zápotockého o plnění plánu	
	Ideologie a propaganda	Odznak, pohlednice a pozdravný telegram prezidentské kancelá- ři ke Dni horníků	

Poster	Dílčí téma	Vyobrazení	Grafika
<i>Uran a lidé</i>	Hon na pracovní síly (text)	Ukázka dobového předpisu zvláštních přídavek pro pracující v těžbě uranu a ukáz- ka přidělového lístku	Graf vývoje počtu pracovních sil, zajatců a vězňů v letech 1945–1960
	Uran a Němci (text)	Ukázka z dobo- vé obecní kroniky dokumentující druhé německé osídlení	Grafický přehled původu obyvatel Jáchymovska
		Přehled ukazující různé kategorie za- městnanců uranových dolů	
		Zpráva o propuštění zbývajících zajatců	
	Laboratoř pováleč- ných migrací (text)		Graf národnostního složení obyvatel okre- su Jáchymov v roce 1950

Poster	Dílčí téma	Vyobrazení	Grafika
Československý „GULAG“	Uranové „lágry“ (text)	Ukázka zprávy o zvýšené potřebě trestanců	Přehled všech trestaneckých uranových táborů
		Kresby tábora Rovnost	
		Kresba tzv. ruského autobusu	
		Fotografie tzv. Rudé věže smrti	
		Letecký snímek dolů a táborů v okolí Horního Slavkova	
	Politických vězňů (text)	Trestní spis politického vězně zastřeleného na útěku	
		Obálka románu <i>Motázky nevěstnému</i>	

Poster	Dílčí téma	Vyobrazení	Grafika
Proměna sídel a krajiny	Degradace a zanikání sídel (text)		Graf vývoje počtu obyvatel a domů v Jáchymově 1930–1970
	Vznik nových měst (text)	Koláž leteckých snímků ukazujících výstavbu nového sídliště v Ostrově	
		Dům kultury v Ostrově jako ukázka socialistického realismu	
	Devastace památek	Klášter Mariasorg před demolicí a jeho současné zbytky	
		Fotografie zchátralého památkově chráněného domu mincmistra určeného k demolicí	
	Stopy důlní činnosti v krajině	Letecká fotografie výsypek u Příbrami a výsypky v horském údolí u Jáchymova	

Sdělení posterů je koncipováno bez vysokých nároků na předporozumění. Naopak se snaží představit některé pojmy jako výzvu k dalšímu prohlubování znalostí včetně příležitosti pro učitele využít posterů jako prostoru pro práci s porozuměním některým použitým pojmům a reáliím, ať už formou doplňujícího výkladu, nebo zadáním doplňujícího samostudia v běžně dostupných informačních zdrojích.

Jde např. o otázky na geografické souvislosti či na lokalizaci tematizovaných míst nebo seznámení se s historickými aktéry, v daném případě např. s představiteli komunistické

diktatury. Lze rozvíjet také některá základní sdělení a pojmy, jako např. GULAG, politické procesy, plánované hospodářství, přidělový systém, socialistický realismus a řadu dalších.

Jako další možnosti, zejména za hranicemi vzdělávací oblasti se jeví témata přímých dopadů těžby na živou přírodu (biologie, ekologie), širší využití uranu (technika, fyzika) či otázka rentability těžby (ekonomika).

Didaktická rizika, možné problémy a jejich prevence

Základním rizikem posterového sdělení je pochopitelně jeho nutná neúplnost a klipovitost, která je odvrácenou tvář multimedialního sdělení a uplatňování zásad názornosti. Konkrétně lze zmínit rizika vzniku nebo reprodukce zkratkovitých závěrů či zjednodušujících kauzálních řetězců. V našem případě například přecenění některých příkladů nebo vytváření zkratk, že nebýt československého uranu, nezískal by Sovětský svaz atomovou bombu. V tomto ohledu je samozřejmě potřeba zdůraznit, že postery jsou doplňkovým výukovým materiálem, se kterým se optimálně bude také aktivně didakticky pracovat.

S uchopitelností vzdělávacího obsahu souvisí i problém rozsahu materiálu. Navržený příklad pěti posterů tisknutelných ve formátu A2 až A0 považuji za horní hranici komplexně zvládnutelného rozsahu, zvolená koncepce umožňuje i zmenšení rozsahu na méně posterů.

Základním problémem posteru v případě dějepisného sdělení je naplnění zásady nepřepíňovat poster informacemi. Vzhledem k závislosti dějepisných informací na alespoň základním textovém vysvětlení je třeba se smířit s tím, že dějepisný výukový poster zřejmě doporučené ideály informační zátěže nenaplní. Soubor posterů však může vhodně pracovat s předpokladem, že jeden obsahově lehčí, vzdušný a graficky atraktivní poster může motivovat ke studiu složitějších a obsažnějších souvisejících částí takového souboru.

Výhody obrazových výukových materiálů, kam lze zařadit také postery nebo alespoň jejich podstatnou část, jsou doprovázeny také určitými riziky, která souvisí s rozdílnými typy vztahu mezi obrazem a vzdělávacím obsahem a jejich možným nepochopením.⁰¹² Použité obrazy slouží v předložených posterech nejčastěji jako podpůrná ilustrace, resp. potvrzení výkladové složky posteru (obrazy míst a předmětů v dobovém stavu, obrazové srovnání vývoje apod.), v menší míře se jedná o obrazové prameny umožňující vlastní nebo učitelem podpořenou interpretaci pomocí nepřímé metody (např. ukázky propagandistických materiálů). Zastoupeno je také několik ukázek dobových dokumentů podporujících pocit autenticity předávané informace nebo výkladu. Jedná se tedy jak o „obrazy z historie“, „obrazy k historii“, tak o „obrazy o historii“.⁰¹³ Doplňkový materiál a alternativu k textovému výkladu tvoří také několik diagramů různých typů.⁰¹⁴

012 Baumgärtner, *Wegweiser*, s. 167.

013 Tamtéž, s. 169–170.

014 Tamtéž, s. 192.

Pokus o aplikaci zmíněných didaktických záměrů do návrhu sady posterů je v neposlední řadě pokusem reagovat na základní dilema didaktiky dějepisu v konfrontaci se současnou informační a historickou kulturou.⁰¹⁵ Postulovaná metodologická neslučitelnost didaktické reprodukce velkého příběhu s konstruktivisticky pojatou výchovou k historickému myšlení neznamená, že obě polohy nemohou a neměly by v didaktické praxi koexistovat. Posterová sdělení postavená na rozšířené kontextualizaci témat mohou jako doplňující materiál obě polohy vyvažovat a rozvíjet.

Předpokládám zároveň, že navržený koncept posteru lze aplikovat také na další vzdělávací obsahy a cíle. Zajímavých a svou komplexností vyhovujících témat je jistě dostatek.

Doporučená literatura k tématu:

- Bauer, Z. a kol.: *Jáchymovské tábory – peklo, ve kterém mrzlo*. Praha 2019.
- Bouška, T.: *Jáchymovská místa paměti. Průvodce (ne)dávnou minulostí. Edukační doplněk Naučné stezky Jáchymovské peklo*. S. L. 2019 [online]. [cit. 20. 3. 2022]. Dostupné z: <https://politictivezni.cz/documents/cz-pruvodce-201912230025243.pdf>
- Bursík, T.: *Přišli jsme na svět proto, aby nás pronásledovali: Trestanecké pracovní tábory při uranových dolech v letech 1949–1961*. Praha 2009.
- Dvořák, T.: Jáchymovské doly a vznik pracovních táborů v souvislostech politiky řízení pracovních sil v poválečném Československu. In: Pinnerová, K. (ed.): *Jáchymov: jeviště bouřlivého století*. Praha 2018, s. 142–159.
- Dvořák, T.: Těžba uranu versus „očista“ pohraničí. Německé pracovní síly v Jáchymovských dolech na přelomu čtyřicátých a padesátých let 20. století, *Soudobé dějiny* 12, 3–4 (2005), s. 626–671.
- Jančík, D.: Vývoz československého uranu do Sovětského svazu v letech 1946–1959. *Acta oeconomia Pragensia* 15, 7 (2007), s. 194–208.
- Kaplan, K. a V. Pacl: *Tajný prostor Jáchymov*. České Budějovice 1993.
- Kratochvílová, A.: Demolice renesančních objektů v Jáchymově, *Sborník muzea karlovarského kraje* 18 (2010), s. 25–42.
- Pecka, K.: *Motáky nezvěstnému*. Brno 1990.
- Petrášová, L.: Vězeňské tábory v jáchymovských uranových dolech 1949–1961, *Sborník archivních prací* 44, 2 (1994), s. 335–447.
- Pinnerová, K.: Těžba uranové rudy v Československu a východním Německu. Strategie získávání pracovních sil. In: Pinnerová, K. (ed.): *Jáchymov – jeviště bouřlivého století*. Praha 2018.
- Tomíček, R.: *Těžba uranu v Horním Slavkově*. Sokolov 2000.
- Zeman, Z. a R. Karlsch: *Na uranu záleží*. Praha 2020.

015 Srov. Činátel, K.: *Historie a identita. Pokus o revizi zažitých představ* [online]. [cit. 10. 3. 2022]. Dostupné z: <https://www.advojka.cz/archiv/2015/15/historie-a-identita>

PŘÍBĚH ČESKOSLOVENSKÉHO URANU I K čemu je uran?

HIROŠIMA A NAGASAKI

Toto výstavní pavilónu postavěného českým architektem Arneem Jaczorem v japonské Hirošimě sloužilo jako sídlo atomové pumy 6. srpna 1945. Tu. Atomový děm skvěle dohraje pleše pomníků mrtvého přírodního krásy. Hlavní tře. dobitelná stavění.

Americká atomová puma nazvaná „Fat Man“ svířena kypřící se nad japonskou Hirošimu. Puma byla řízena pomocí řídicího systému „Little Boy“, která o dva dny dříve zničila Hirošimu.

STALINOVA BOMBA

Historici se shodují, že výbuchy atomových pum nad japonskými městy uvelebily kapitalaci Japonska a konce druhé světové války. Zároveň však zahájily éru závodů ve zbrojení mezi USA a Sovětským Svězem, která charakterizovala celé období tzv. Studené války až do rozpadu SSSR v roce 1991. Když se o výbuchu atomových pum dověděli sovětský diktátor J. V. Stalin, velmi rychle si uvědomil, že vlastnické jaderných zbraní znamená pro Sovětský Svaz významný strategický hendikep. Získání vlastní atomové bomby se pro Stalina a jeho podřízené stalo absolutní prioritou. Svůj roli v této bombě sehrálo i Československo.

Tout první sovětské jaderné pumy RDS-1 probíhají pod křídly letounu „První zlatý“ 28. srpna 1949 v Semipalatinské na území dnešního Kazachstánu.

SMOLINEC A RADIOAKTIVITA

Strategickou surovinou nevyhnutelnou pro vyvolání štěpné reakce pohánějící jadernou explozí atomové zbraně byla uranová ruda. Smolinec, německy Fuchsblende, byl hlavně pro uranový ruda, byl spojován s vyteřováním stříbrnozemných rudních žil v krásohornském Jáchymově. Zprvu bezcezně minerál nasel uplatnění v 19. století, kdy se uranové soli začaly používat k výrobě barviv kreslicích a keramických stěh. Byly používány i v textilní výrobě kolem 19. století pro přelévání a zbarvení. Vznikající nedostatek byla jáchymovská tvorbami na uranové barvy vyřetěné z místní rudy.

Vznik jáchymovského smolince ze slané prudé vody Rudolpha Moravce.

Utěsně uranového stla. Barvy se vyráběly v odstředivém aparátu, žilně a zelně.

Další možné využití jáchymovského nemnohého bohatství přinesl objev radioaktivity. V roce 1898 se Marie Curie, Šlodowské, podílela v materiálu z jáchymovské hlubiny objevit a později také izolovat silně radioaktivní prvky radium a polonium. Tato laureátka dvou Nobelových cen, za fyziku (1903) a za chemii (1911), tím m. j. položila základ výroby a odhadu s radem a také rozvoji jáchymovského radionového a radionového léčení.

Marie Curie-Šlodowská (1867-1934).

Hotel Radium Pačice postavený v roce 1912 je symbolem jáchymovského šlechtění.

URANOVÉ DOLY V JÁCHYMOVĚ

Tři šlechty v Jáchymově patřily v momentě konce druhé světové války k pouhým třem dostupným zdrojům uranové rudy a byly jediným, který byl v dosahu Sovětského Svazu. Ačkoli se během několika let odešla část řada dalších nalezišť a byly objeveny bohatší zdroje uranu nejen v Československu, ale především na německé straně Krašných hor, hrálo jáchymovské naleziště v počátečním období sovětské hony za vlastní atomovou zbraní a hromadění strategické suroviny klíčovou předclonovací roli. Doly byly již 11. září 1945, tedy měsíc po atomových explozích v Japonsku, obsazeny Rudou armádou a NKVD.

Kejmě jáchymovské šlechty i radionového radu na konci války posaz sledy v Belgickém Borou a v Kanadě.

Tři původní jáchymovské doly byly v roce 2002 přeznačeny jako pozdější Rovnost, Eniglekt (Svornost) a Šlechty (Stříbrná) a Šlechty (Stříbrná) přejmenovány na Bratři.

PŘÍBĚH ČESKOSLOVENSKÉHO URANU II Československý uranový průmysl – stát ve státě

DOHODA O TĚŽBĚ URANU

Dne 23. 11. 1945 byla v Praze podepsána tajná dohoda mezi Československem a SSSR „o těžbě uranu a koncentrací uranu v Československu, abychom získali uran a jiné radioaktivní prvky“. Za nečetným názvem se skrýval československý svazek železa ve směšovat zedla k dispozici Sovětskému Svazu. K 1. 1. 1946 byl založen národní podnik Jáchymovské doly.

Návězory soubahm náležej podniků pod československou kontrolou, má rozhodující vliv na řadu rozvojových aspektů těžby uranu. Zásunepi ve společné komisi a také dalšími odborníky a poradci prošli ve vedení podniku. Po únoru 1948 se sovětský vliv ještě prohloubil.

ROZŠIŘOVÁNÍ TĚŽBY

Z původních malých rŕí došlo, zaměřených maximálně několik set horníků se národní podnik Jáchymovské doly rychle rozrostl v průmyslový gigant, který měl např. vlastní rozsáhlou stavební či dopravní divizi. Jen v roce 1950 bylo v Jáchymově, Horním Slavkově a Příbrami otevřeno 16 nových šachet, celkem jich v roce 1951 mělo být v provozu 40. Nová naleziště byla intenzivně hledána v celém Československu.

Soubor problémů který jako jediný řešení na území pro vytvoření uranového závodu. Zajištění zdrojů uranové vody pro přírodní území.

Rok	1946	1947	1948	1949	1950	1951
Podniků	100	170	582	765	1999	2049
Pracovníků	100	170	582	765	1999	2049
Produktivity	100	170	582	765	1999	2049

Údaje o procentuálním růstu těžby uranu, počtu pracovníků a mezi lety 1946 a 1951 ze správy pro prezidenta Klementa Gottwalda.

URAN A PRVNÍ PĚTILETKA

První pětiletka byl centrálně řízený hospodářský plán pro léta 1949–1953, který se přetvářel a obdobil neúspěšným státním. Měření se centrálně řídit, celá československá ekonomika. Průběžně brutálně naryšovaný plán souvisejí s militarizací v číselném bloku známého národním jeho zhoršení. Bezohledný způsob prosazování cílů pětiletky odpovídá politickému režimu a způsobu uzavření šlohy ekonomické i celé společnosti.

pro plán provádění rozvoje a investičních na vnitřním trhu.

Rok	1949	1950	1951	1952	1953
Urán	100	150	200	250	300
Pracovníci	100	150	200	250	300
Produktivita	100	150	200	250	300

Informace o odvětví těžby sovětské strany pro prezidenta Klementa Gottwalda.

Plánována, být v území, byla v rámci pětiletky také těžba uranu. Jž v při přípravě plánu v roce 1948 se ukázaly rozdíly v předstávaných československých a sovětských plánování. Opsakování naryšovaný plánu těžby a souvisejících investic podle sovětských požadavků měla na území československé ekonomiky. pro Československo fakticky vyžadující celého nového, stavebního odvětví srovnatelného, a to od základů v podobě stavebního odvětví objektů, ale také byla a dopravní infrastruktury. Výsledek probíhala navíc, do značné míry železnice a extenzivně bez ohledu na hospodářskou a vedlejší ekonomické ztráty. Prioritizace uranu oděrcpávala materiální zdroje i pracovní síly z ostatních odvětví hospodářství. Podnik měl díky sovětským zájmům naprostou výjimečné postavení, které mu umožňovalo obdržet a ovládat plátná národním a mezinárodním měřítku v různých oblastech.

Rok	Podniků	Korigovaný sovětský nádech	Zvýšený plán	Vytěženo
1949	150	120	126	381,3
1950	200	220	432	281,3
1951	250	360	750	527,3
1952	300	450	750	816,3
1953	350	?	1200	1200,0
Celkem	1250		3258	

UTAJOVÁNÍ A BEZPEČNOST

Činnost uranového podniku patřila mezi nejpřísněji utajované skutečnosti v tehdejší ČSR. Do činnosti podniku byla zasvěcena pouze nejbližší politická špička včetně jen několika lidí s utajovaním souvisejícím fakt, že z doby 50. let se odvolávalo minimum fotografů. Od roku 1951 se území těžby na Jáchymovsku a Hornoslovensku sála uzavřeným oběšením s pracovním střežením zvláštním uranovým sboru Urany. Úplně uzavřeným, kdy takto bylo zajištěno, aby žádný z obyčejných lidí nemohl vstoupit do území, aniž by byl doprovázen, a nebo o extenzivní bezpečnostních opatřeních, které doprovázely, a nebo o extenzivní bezpečnostních opatřeních, a to i navzdory významnému narušení stranických orgánů.

Přísahá tajně správo a plátná plánu pro předsedu vlády a příbřihá prezidenta Antonína Zapotvedného.

IDEOLOGIE A PROPAGANDA

Ověřit, jaké bylo horníků vstříplých v seznamu se při území plánu pozadí uranové těžby, horníků bylo jako prvního profesie se stannou jako managementu, boje na sociálním, představa ovazala mnové úsilí.

PŘÍBĚH ČESKOSLOVENSKÉHO URANU III Uran a lidé

HON NA PRACOVNÍ SILY

Sovětské požadavky na prudké navýšení těžby uranu narážely od počátku na problém lidských zdrojů. Jako odvětví nevyžívaný státní priority si podnik Jáchymovské doly zřely výroby ekulzivní postavení na československém pracovním trhu, který byl po válce zúženým sítlem nedostatkem pracovních sil.

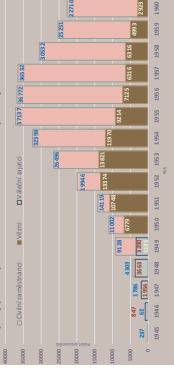
Podnik neváhal přetahovat pracovní síly jiným podnikům, byla zorganizována řada speciálních náborových akcí, které zaměstnance lákaly na vysoké výděly a také na zvláštní prádeli potravin a zboží, které v rámci stále zavazetého listového předloženého systému ze specialitních dodávek ze Sovětského Svazu.

Dobry přídělový lístek na cukr a mydlo.

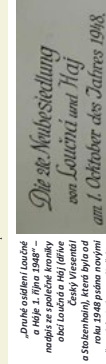
Popátka po pracovních silách byla navíc zesilována nzkou technologickou úrovní provozu. Do konce 40. let se poprvé zvyšovala po tisících, po zahájení první pětiletky však vzrostla o desetice. Právě silých zaměstnanců do oblasti těžby byl limitován nedostatkem bytů, jenž byla vyřazena byla navíc opět závislá na příjmu stavebních dělníků. Tento začarovaný kruh řešil stát ve zvyšující se míře nasazením nesvobodných pracovních sil, které bylo možné umístit do narýdlo budovaných zářit.

Vývoj počtu pracovních sil v uranovém průmyslu 1945–1960

URAN A NĚMCI

První tábory, které v Jáchymově vznikly, sloužily k ubytování několika tisíc německých válečných zajatců, z nichž byla většina v roce 1947 převezena ze zajatečků tábora v SSSR. Někteří z těchto zajatců, kteří byli v roce 1949 propuštěni výměnou za podpis minimálně roční pracovní smlouvy se v Československu dočasné usadili a zúčastili zárečnické. Většinou čas propuštění v roce 1948 a tímto momentem narušují pracovní síly. Většina lidí pod tímto momentem narušují pracovní síly, než přestavoval podnik Jáchymovské doly. V oblasti Johann-Georgenstadtu se dokonce německá těžba dostala pod zemi na sál. území.

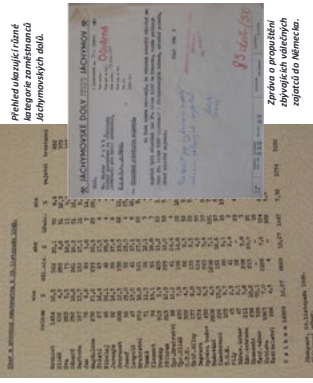

„První osídlení Louže nadle ze počáteční tvorby obce Leuerna a Hoj (dříve Český Všenov) v září 1948, kdy došlo k narušení německých obyvatel těchto přetím je vysídlených krahoborských lokali.

Jáchymovsko i Hornobolesko byly po válce posílány vyláčení německého obyvatel. Přesno zde nešlo o sáurussalika, servulo se státním prv. specialitní. Do velké míry šlo o puvobní zaměstnanec místních dolů. Do některých, často již zcela vysídlených obcí na hranicích s Německem, přestěbovaly sál. úřady v roce 1948 na popud Jáchymovských dolů dokonce nové německé obyvatel z jiných částí Slezka. V některých obcích, které by jinak zřejmě zanikly, tak tři roky po válce opět žila většina německých obyvatel a složky zde nastupovaly převážně německé děti. Po procedech odsunu Němci podléham německé obyvatel. Různé skupiny německých obyvatel tak doplňovaly početná smés osídlenec, z nichž některé žilaly také nadpřiměrné výděly v uranovém průmyslu.

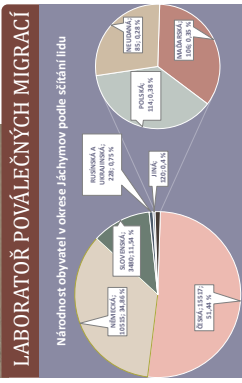
Skupiny obyvatel Jáchymovska podle původu

NĚMECKÝ MĚSTSKÝ OBYVATEL	ČISTA, SLOVENSKÝ OBYVATEL
Místní německí stáruobedníci	Reemigranti z Vojny a z Rakouska
Německí osídlenec, německí příslušníci Jáchymovských dolů	Ze republiky a z dobor part. de Rusi
ČISTI SLEZKÉ – čtruhle. almecké osídlení	OSVĚTNÍ
BERN NĚMCI – proměnliví váleční zajatci	Mušři a Slováci
	Zavazenci odloví, nepřítelů duhovní
	Sovětské vojáci a zaměstnanci

Přehled úlozajků (lámé) kategorie zaměstnanců Jáchymovského dolu.

Zpráva o propuštění zbyvajících válečných zajatců do Německa.

LABORATĚR PŮVĚLEČNÝCH MIGRACÍ

Národnost obyvatel v obresu Jáchymov podle sčítání lidu

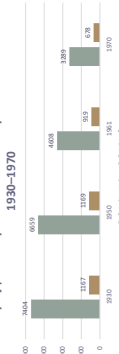
Těžba uranu otvřila také poválečné migrační procesy. Zejména Jáchymovsko se v 30. letech stalo jakousi migrační laborator, což se nazývalo snahám v y budování činné homogenního Československa. V letech 60. zabitých pracovních sil pro Jáchymovské doly se objevily také různé bezarm plány, k jejichž realizaci nedošlo. Šlo například o návrh přivést do Jáchymova několik desítek sovětských válečných zajatců, nasazených v Jáchymově za druhé světové války. Větší rozsah měly úvaly o přístěbování tisíců ž akcentistů delňáků z Buharska, Sovětského Svazu či ze sovětské okupované zóny v Německu. Uvažovalo se také například o přestěbování Jáchymovských lázní do Itálie (Imperia) v Adrijských Várech, včetně výstavby další 30 km dlouhého potrubí na radonová voda.

PŘÍBĚH ČESKOSLOVENSKÉHO URANU V Proměna sídel a krajiny

DEGRADACE A ZANIKÁNÍ SÍDEL

Uranová těžba významně ovlivnila prostředí, ve kterém se odchárala, včetně jednotlivých sídel. Historický Jáchymov byl postaven vyhraněním německých obyvatel. Následí rozvoje těžby uranu, sona by kladl osídlení všechny opuštěné domy. Zvýšená populace po domcích ze strany podniku Jáchymovské doly byla však jen dočasná. Nakonec převládla bezpečnostní hlediska a Jáchymov se stal součástí uzavřené oblasti. V roce 1951 přestal být také sdílen okruhem, omezen byl také provoz lázeň. Exploatace městu spolu s reorganizací údržby a rozvoji zmanerila postupně zrušit, až těsně demografického fordu včetně bývalých významných objektů. Snahy o obnovu a chování v minulosti, které byly zrušeny, byly obnoveny, ale v současnosti se obnovují významných domů. Z důvodu neúspěšné modelové transformace pokračovalo chárání i demolicí také v následujících dekáдах.

Vývoj počtu obyvatel a domů v Jáchymově v letech

VZNIK NOVÝCH MĚST

Pro civilní pracovníky doly bylo vystavěno nové sídliště v 5 km vzdáleném Ostrově. Vešle zachovalého jádra historického města se záměrným parkem tvoří také nové město urbanisticky hodnotný, opevněné dochované cely vstaveny v duchu socialistického realismu. Z městečka o 4 tisících obyvatel vzniklo během deseti let téměř 18-tisícové sídlo. Počkolná sídliště vznikla také v dalších centrech uranové těžby v Horním Slavkově a v Příbrami.

DEVASTACE PAMÁTEK

Konecický klášter
Konecický klášter
Konecický klášter (Konecický klášter)
u Jáchymova před demolicí
v roce 1946 a jeho torza
v současnosti.

Tzv. dům míničistra neboť řádně dům
použít k architektonicky hodnotnějšímu
urbanistickému řešení, s úrovní úrovně
Odstředění byl v roce 1984.

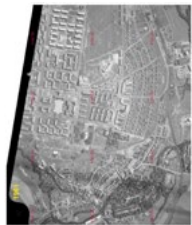

Kulturní dům v Ostrově je dominantou
státně postaveného moderního
doplnění historického jádra
doplněním výstavby je sídlo
příkladem úspěšného a funkčního
urbanistického projektu.

STOPY DŮLNÍ ČINNOSTI V KRAJINĚ

Na Příbramsku
(nabílek) výhledy
zrušených
krajiny, v horách
Kopce (vpravo) park byly
zepte zapsány rube
přítomnosti (úřad).

Výstavba nové části města Ostrov během 50. let XX. století.

Lukáš Fasora a kol.

Didaktické inspirace k aktivizační výuce
ve středoškolském dějepisu

Redakce: Mgr. Radka Vyskočilová

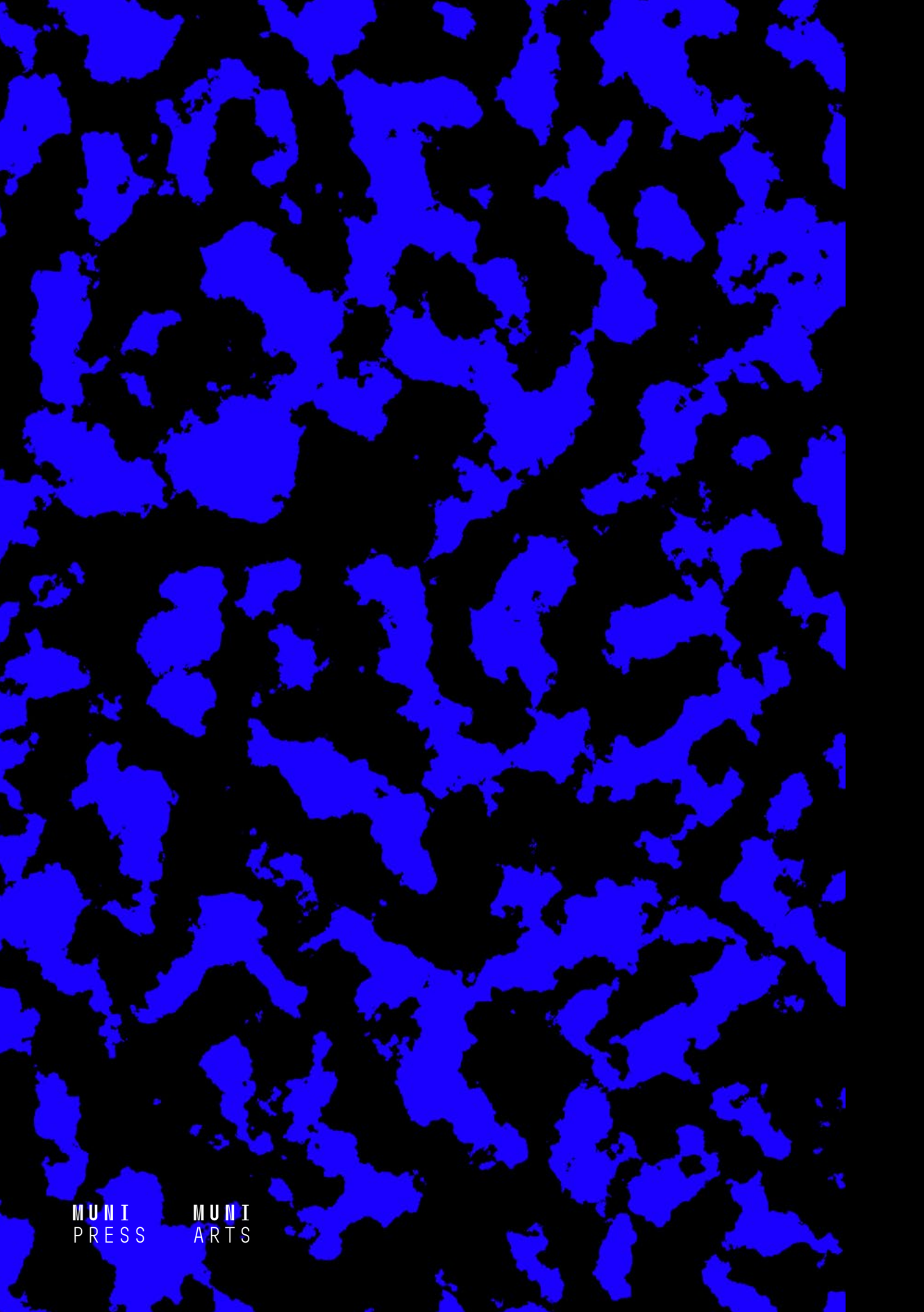
Jazyková redakce: Mgr. Veronika Ptáčková

Grafická úprava, sazba a návrh obálky: MgA. Jakub Konvica

Vydala Masarykova univerzita, Žerotínovo nám. 617/9, 601 77 Brno

Vydání první, elektronické / 2023

ISBN 978-80-280-0415-6

MUNI
PRESS

MUNI
ARTS